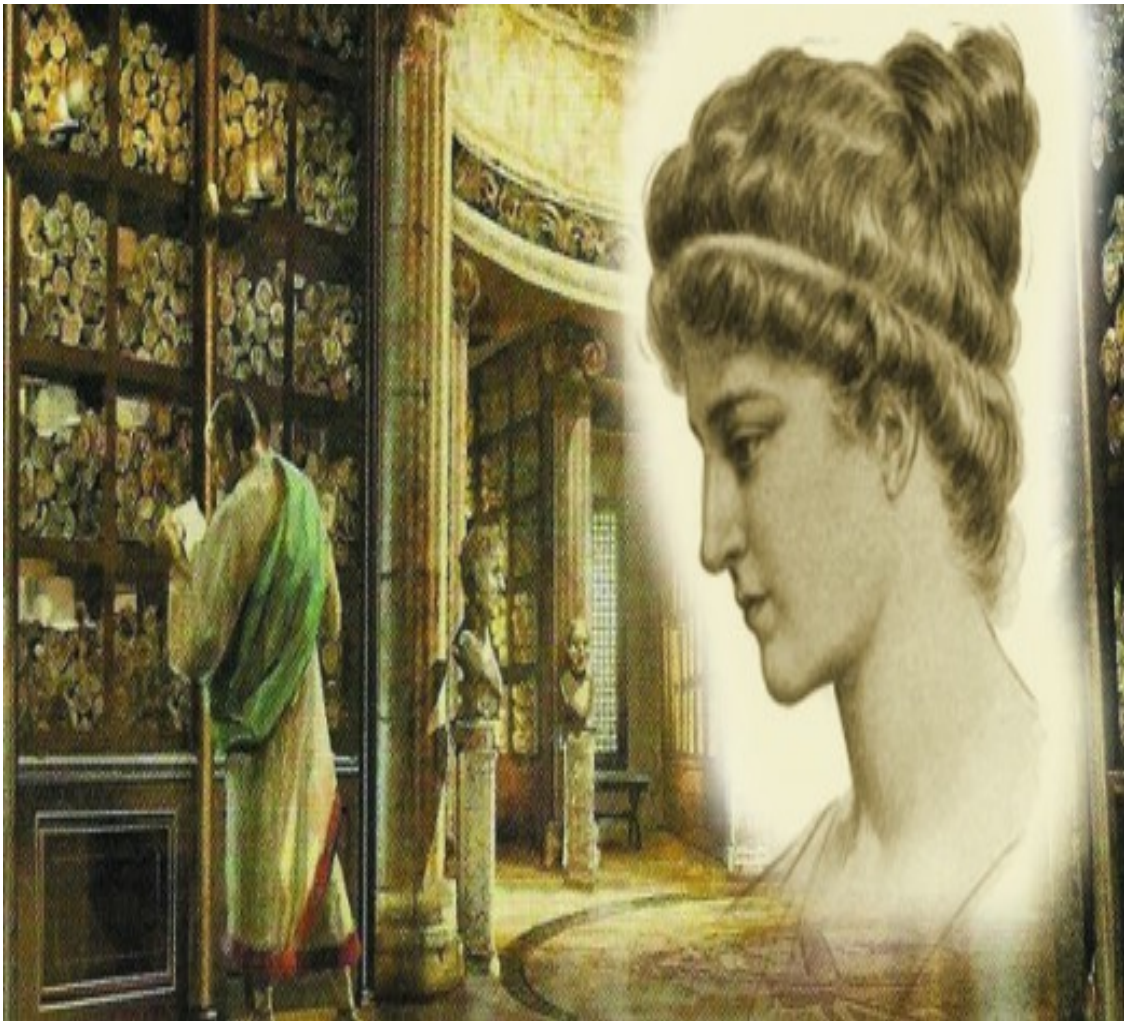

**QUAN LA HUMANITAT VA NECESSITAR GUARDAR RECORD
DEL QUE SABIA I DEL QUE CREAVA.
L'ORIGEN DE LES BIBLIOTEQUES**

Autora: Marta Cebolla León

Tutora: Mª Elisa Varela-Rodríguez

Grau en Història

Universitat de Girona: Facultat de Lletres

Setembre 2016

...somos la única especie del planeta que ha inventado una memoria comunal que no está almacenada ni en nuestros genes ni en nuestros cerebros. El almacén de esta memoria se llama biblioteca", "...la salud de nuestra civilización, nuestro reconocimiento real de la base que sostiene nuestra cultura y nuestra preocupación por el futuro, se pueden poner a prueba por el apoyo que prestemos a nuestras bibliotecas¹

Carl Sagan (1934-1996)

¹ <http://www.bib.uc3m.es/~nogales/csagan.html> [consulta 16 de maig de 2016]

índex

1. INTRODUCCIÓ.....	7
2. ABANS DE LES BIBLIOTEQUES: L'ESCRITURA.....	9
2.1. L'ESCRITURA ABANS DE L'ESCRITURA: ESCRITURA EN LA PREHISTÒRIA?.....	9
2.2. L'ESCRITURA DINS LA CONSTRUCCIÓ DELS GRANS ESTATS MESOPOTÀMICS: SUMÈRIA.....	10
2.2.1. LES “ <i>BULLAE</i> ”.....	10
2.2.2. L'ESCRITURA CUNEÏFORME.....	10
2.3. L'ESCRITURA A FORA DE MESOPOTÀMIA: EGIPTE.....	12
2.3.1. ELS INICIS.....	12
2.4. L'ENSENYAMENT DE L'ESCRITURA: ESCOLA, SUPORTS D'ESCRITURA I ESCRIBES...	15
2.4.1. L'ESCOLA SUMÈRIA (L' <i>EDUBA</i> O CASA DE LES TAULETES).....	15
2.4.2. L'ESCOLA EGÍPCIA (<i>PER ANKH</i> O CASA DE LA VIDA)	17
2.5. EL MITE DE L'ESCRITURA: PARAULES SAGRADES.....	18
3. LA CONSERVACIÓ DE L'ESCRITURA: EL NAIXEMENT DE LES BIBLIOTEQUES, TIPOLOGIES I ELS SEUS CATÀLEGS-INVENTARIS.....	20
3.1. LES BIBLIOTEQUES DEL PRÒXIM ORIENT.....	20
3.1.1. PRIMERS EXEMPLES DE BIBLIOTEQUES DE LA HISTÒRIA DE LA HUMANITAT: LA BIBLIOTECA DE NIPPUR I LA BIBLIOTECA REIAL D'EBLA.....	20
3.1.2. LA BIBLIOTECA REIAL DE HATTUSA.....	23
3.1.3. LES BIBLIOTEQUES DE TIGLATPILESER I I ASURBANIPAL.....	24
3.2. LES BIBLIOTEQUES EGIPCIES.....	27
3.2.1. L'ARXIU DE TELL-EL-AMARNA.....	27
3.2.2. LA BIBLIOTECA DEL RAMESSEUM	28

3.3. LES BIBLIOTEQUES DE L'ANTIGA GRÈCIA.....	29
3.3.1. LA BIBLIOTECA D'ARISTÒTIL	31
3.4. LES PRIMERES BIBLIOTEQUES PÚBLIQUES: ALEXANDRIA I PÈRGAM.....	32
3.4.1. ALEXANDRIA.....	32
3.4.1.1. LA FUNDACIÓ DE LA CIUTAT D'ALEXANDRIA.....	34
3.4.1.2. ELS PRIMERS PTOLOMEUS.....	35
3.4.1.3. EL MUSEU	36
3.4.1.4. LA GRAN BIBLIOTECA.....	37
3.4.1.5. EL MUSEU DE L'EMPERADOR CLAUDI.....	41
3.4.1.6. LA BIBLIOTECA DEL <i>SERAPEUM</i>	42
3.4.2. EL REGNE DE PÈRGAM.....	42
3.4.2.1. LA BIBLIOTECA DE PÈRGAM.....	43
3.4.2.2. LA FI DEL REGNE DE PÈRGAM.....	45
3.4.3. ALTRES BIBLIOTEQUES HEL·LENÍSTIQUES.....	46
3.5. LES BIBLIOTEQUES DEL MÓN ROMÀ	47
3.5.1. EL LLIBRE A ROMA	47
3.5.2. L'ALFABETITZACIÓ ROMANA.....	49
3.5.3. LES <i>TABERNAE LIBRARIAE</i> A L'ANTIGA ROMA.....	51
3.5.4. LA FORMACIÓ DE LES PRIMERES BIBLIOTEQUES: D'ESCIPIÓ EMILIÀ FINS A JULI CÈSAR.....	53
3.5.4.1. EL LLIBRE COM A BOTÍ DE GUERRA: LA BIBLIOTECA D'ESCIPIÓ EMILIÀ.....	53
3.5.4.2. LA BIBLIOTECA DE MARC TUL·LI CICERÓ.....	54
3.5.4.3. EL PROJECTE DE BIBLIOTECA PÚBLICA DE JULI CÈSAR.....	56
3.5.6. LA FORMACIÓ DE LES BIBLIOTEQUES DURANT L'IMPERI A ROMA. LLIBRES I LECTORS A L'ÈPOCA IMPERIAL	57
3.5.6.1. LES BIBLIOTEQUES D'AUGUST: LA BIBLIOTECA PALATINA I LA BIBLIOTECA OCTAVIANA.....	57
3.5.6.2. LES BIBLIOTEQUES DE TIBERI I CALÍGULA.....	59

3.5.6.3. LA BIBLIOTECA DE VESPASIÀ: LA BIBLIOTECA DEL TEMPLE DE LA PAU.....	60
3.5.6.4. LES RESTAURACIONS BIBLIOTECÀRIES DE DOMICIÀ.....	61
3.5.6.5. LA BIBLIOTECA DEL FÒRUM DE TRAJÀ.....	61
3.5.6.6. LES BIBLIOTEQUES DE LES TERMES.....	63
3.5.7. LA FORMACIÓ DE LES BIBLIOTEQUES DURANT L'IMPERI FORA DE LA CIUTAT DE ROMA	64
3.5.7.1. LA BIBLIOTECA DE LA VIL·LA DELS PAPIRS.....	64
3.5.7.2. LES TAULETES DE CERA DE <i>LUCIUS CAECILIUS IUCUNDUS</i>	65
3.5.7.3. LA BIBLIOTECA DEL TEMPLE D'ASCLEPI A PÈRGAM.....	66
3.5.7.4. LA BIBLIOTECA D'ADRIÀ A TIVOLI: LA BIBLIOTECA DE VIL·LA ADRIANA.....	66
3.5.7.5. LA BIBLIOTECA DE <i>TITUS FLAVIUS PANTAINOS</i> I LA BIBLIOTECA D'ADRIÀ A ATENES.....	67
3.5.7.6. LA BIBLIOTECA - MAUSOLEU DE CELSUS A EFES.....	70
3.5.7.7. LA BIBLIOTECA DE THAMUGADI.....	72
3.6. ELS ENCARREGATS DE LES BIBLIOTEQUES DE ROMA.....	73
3.6.1. EL CÀRREC DE DIRECTOR DE BIBLIOTEQUES: <i>EL PROCURATOR BIBLIOTHECARUM</i>	73
3.6.2. EL TREBALLADORS DE LES BIBLIOTEQUES: ELS <i>VILICUS</i> I ELS <i>A BIBLIOTHECA</i>	75
4. LA DESTRUCCIÓ DE LA CULTURA.....	76
4.1. LA CREMA DE LLIBRES I BIBLIOTEQUES AL LLARG DE LA HISTÒRIA.....	76
4.2. LES DESTRUCCIONS DE LES BIBLIOTEQUES ALEXANDRINES	77
4.2.1. LA PRIMERA GRAN DESTRUCCIÓ: LA DESTRUCCIÓ DE LA “REINA DE LES BIBLIOTEQUES” DE L'ANTIGUITAT.....	77
4.2.2. LA SEGONA GRAN DESTRUCCIÓ: LA DESTRUCCIÓ DE LA BIBLIOTECA DEL <i>SERAPEUM</i>	78

4.2.3. LA TERCERA GRAN DESTRUCCIÓ: UNA DESTRUCCIÓ ENTRE LLEGENDA I REALITAT	78
5. CONCLUSIONS FINALS.....	79
6. BIBLIOGRAFIA I ARTICLES EN LÍNEA.....	81
7. WEBGRAFIA.....	84
8. VIDEOTECA	87

1. INTRODUCCIÓ

Segons la Real Academia Española, el terme biblioteca fa referència a la “institución cuya finalidad consiste en la adquisición, conservación, estudio y exposición de libros y documentos”.²

Cada dia milions de persones acudeixen a les biblioteques arreu del món, per consultar, llegir, emportar-se llibres, pel·lícules, estudiar o simplement utilitzar els seus ordinadors,... sense ser conscients de la importància que aquests edificis plens de llibres i coneixements han tingut pels homes al llarg de la seva història. Potser perquè des de temps antics sempre han sigut al nostre costat i no els hi hem donat la importància que mereixen. Són un edifici més de la nostra comunitat com pot ser un museu, un cinema, una escola,...

Però no sempre va ser així, en el passat les biblioteques van ser considerades institucions prestigioses, carregades de saber i coneixement. Reis, patricis, sacerdots, nobles, erudits..., es van encarregar al llarg dels segles que els seus noms passessin a la història per les seves magnífiques aportacions a les biblioteques o en alguns casos per ser els instigadors dels seus naixements

Però en aquesta història no són tot meravelles, si bé molts personatges han influït per la seva glòria, també han tingut detractors al llarg de la història. Personatges que per diferents motius (heretgia, inculturalitat, esborrar la història d'un lloc,...), han desfigurat i/o destruït aquestes magnífiques institucions i tot el seu contingut esborrat-les del mapa per sempre.

A pesar d'això i com podem veure cada dia als nostres pobles o ciutats, a les nostres universitats o museus, etc... privades o públiques, les biblioteques no han desaparegut, han continuat com muralles incansables, custodiant el coneixement dels homes i dones, adaptant-se al pas del temps, als constants canvis tecnològics (Internet, e-books), alimentant el nostre desig de saber, satisfent la nostra curiositat. I és que com ens cita una llegendària inscripció recollida per l'historiador grec Hecateu d'Abdera a la sala de la biblioteca del temple egipci del Ramesseum a Tebes: les biblioteques són el <<lloc de la cura de l'ànima>>.³

En aquest treball farem un repàs a l'origen i creació de les biblioteques dins la Història Antiga centrant-nos en les de les cultures de l'Orient Pròxim, l'antic Egipte, l'antiga Grècia i l'antiga Roma. Començarem primerament per l'origen de l'escriptura i el seu ensenyament a les llunyanes terres de Mesopotàmia i Egipte, seguirem el nostre recorregut per l'origen i l'aparició de les primeres

2 “Biblioteca” dins el Diccionario de la lengua española. Edición del tricentenario. Real Academia Española <http://www.rae.es/> [consulta 23 de abril de 2016]

3 CANFORA, Luciano (1998). *La biblioteca desaparecida*, p. 14.

biblioteques a l'Orient Pròxim, seguirem per Egipte, Grècia (especialment el període hel·lenístic on veurem les magnífiques biblioteques d'Alexandria i Pèrgam) viatjarem a la ciutat de Roma on veurem les biblioteques tant de l'època republicana com imperial i serem testimonis de la creació de diverses biblioteques d'època imperial en diversos punts de l'imperi.

Farem un repàs als documents que s'hi podien trobar i qui eren els encarregats de la seva conservació, administració, guarda i custòdia: els bibliotecaris.

Finalment serem testimonis de la destrucció d'algunes d'aquestes institucions centrant-nos especialment en el cas de les biblioteques d'Alexandria.

2. ABANS DE LES BIBLIOTEQUES: L'ESCRITURA

2.1. L'ESCRITURA ABANS DE L'ESCRITURA: ESCRITURA EN LA PREHISTÒRIA?

El sorgiment de l'escriptura és considerat com un dels fets més transcendents de la història de la humanitat.⁴ L'escriptura marca una evolució cultural en la societat humana, estableix una línia de separació entre la prehistòria i la història: “Para muchos investigadores, las pinturas paleolíticas son ya ejemplos de escritura.”⁵ S'iniciaria quan l'home comença a fer grans instruments de pedra com destrals.

Aquests primers exemples datarien del 35.000 anys⁶ i es trobaria “incisa”, en objectes mobles fets d'or, pedra,... els quals s'hi reproduïen grans varietats de formes geomètriques, d'incisions (osques),... però també bisons, bous, cavalls i finalment d'éssers humans.

Però quins significats tenien aquests símbols gràfics?

Per Giorgio Raimondo Cardona aquests primers grafismes no serien representacions de tipus realista sinó de tipus abstracte, una transposició ritual de ritmes mentals. En paraules pròpies de l'autor:

“es posible que uno de sus usos fuera mnemotécnico como apoyo de la recitación de una fórmula de encantamiento o de alguna otra secuencia mental semejante.”⁷

Louis Jean Calvet va més lluny, ell teoritza que a part de ser símbols abstractes potser serien transcripcions de certs ritmes de dansa.⁸

4 La parla és considerat el més transcendent de tots ells. La paraula és allò que ens fa humans i humanes.

5 ESPEJO CALA, Carmen (1998). *Historia de la comunicación escrita*, p. 31.

6 CALVET, Jean Louis (2001). *Historia de la escritura*, p. 31.

7 CARDONA, Giorgio Raimondo (1999). *Antropología de la escritura*, p. 63.

8 CALVET, Jean Louis (2001). *Historia de la escritura*, p. 31.

2.2. L'ESCRITURA DINS LA CONSTRUCCIÓ DELS GRANS ESTATS MESOPOTÀMICS: SUMÈRIA

2.2.1. LES *BULLAE*

Arribem cap al 4.000-3.500 a.C., Mesopotàmia, allà on milers d'anys abans s'havia desenvolupat l'agricultura donant a llum la Revolució Neolítica és la terra on tornà a donar una altra meravellosa revolució que marcarà per sempre l'ésser humà.

Amb l'aparició de l'agricultura es desenvolupen les primeres societats sedentàries reunides en petites poblacions. Amb l'augment de la població creix també la necessitat de producció per satisfer-la.

Els excedents resultants d'aquest augment productiu són utilitzats per comerciar amb altres indrets originant-se els intercanvis comercials. Les societats desenrotllen una evolució gradual tornant-se més complexes, apareixen les primeres ciutats-estats.

Tots els autors situen l'aparició de l'escriptura a la ciutat d'Uruk a la Baixa Mesopotàmia. L'escriptura neix com a un sistema de registre de les transcripcions comercials abans esmentades. El sistema era senzill, es tractava de la realització de “fitxes” de fang de diverses mides que es col·locaven i tancaven dins una bola esfèrica (d'aquí el nom de *bullae*)⁹ també de fang. Sobre la superfície d'aquesta s'inscrivien indicacions sobre el contingut interior de l'esfera.

El contingut d'aquests recipients seria com a referència, com a garantia ens els contractes.¹⁰ Cada fitxa era una representació simbòlica d'un o diversos nombres de caps de bestiar. El nombre de fitxes a l'interior depenia amb el nombre de caps de bestiar que es volgués comerciar.

2.2.2. L'ESCRITURA CUNEÏFORME

La tauleta d'argila (de la qual se'n farà referència més endavant), va donar pas a l'aparició d'un nou registre d'informació: l'escriptura cuneïforme. L'escriptura cuneïforme (cuneïforme = del llatí *cuneus* -és a dir cunya-), en altres paraules, escriptura en forma de cunya, era una escriptura gràfica de tipus pictogràfic a partir de signes dibuixats sobre fang basats en formes similars a la realitat, naturalistes, (com el cap d'un bou o d'un home). Sumèria continuava sent el país de tal prodigi.

9 Del llatí “*bullae*”. Depèn de la font consultada podem trobar la paraula citada com a “*bullae*” o amb el seu plural “*bullae*”. Terme que serà utilitzat segles més tard per designar els documents emesos per la Cancelleria Apostòlica Vaticana. Documents creats per ordre del Papa de Roma (l'anomenada bulla papal o bulla pontifica).

10 CALVET, Jean Louis (2001). *Historia de la escritura*, p. 44.

El nombre total de signes no està definit, Jean Bottéro ens assenyala 1500 mentre que Jean Louis Calvet ens situa més de 2000.¹¹

Molts símbols podien evocar no només una única realitat mental sinó vàries, així el pictograma d'espiga podia evocar la idea d'un camp de blat. També els pictogrames podien combinar-se entre ells formant noves expressions, noves paraules, com a exemple podem mencionar els pictogrames de boca i aigua que combinats formarien la idea de beure.¹²

Hem vist fins ara que amb els pictogrames podem representar les realitats, però són totes les realitats representables? Es pot representar amb un pictograma la por, el terror o la tirania? Bottéro ens respon aquesta pregunta, l'historiador francès ens evoca la dificultat de tal acció, una dificultat que faria impossible tal representació:

“en el caso de que tales asociaciones de imágenes y de ideas se juzgaran impracticables, o demasiado oscuras, se podía soslayar de otra manera la dificultad, recurriendo a otras prácticas del arte figurativo: componiendo, por ejemplo, diminutos cuadros con la ayuda de varios signos agrupados.”¹³

Es coneix que la llengua sumèria era una llengua de tendència monosil·làbica (es a dir dues paraules o més es pronunciaven de la mateixa manera encara que pictogràficament fossin representats els fonemes de caminar, construir i terraplè).¹⁴

Llavors si es pronunciaven igual com és distingien les unes de les altres? Calvet ens respon dient que cada fonema tindria un to de veu diferent.¹⁵

Cap al 2.600 a.C., els acadis, un poble semita arriba a Mesopotàmia i funda un nou imperi: l'Imperi d'Accad, els acadis agafaren alguns trets dels sumeris com l'escriptura cuneïforme i l'adaptaren a la seva pròpia llengua i comprensió.

11 BOTTÉRO, Jean (2004). *Mesopotàmia, la escriptura, la raz3n y los dioses*, p. 101. i CALVET, Jean Louis (2001). *Historia de la escriptura*, p. 46.

12 BOTTÉRO, Jean (2004). *Mesopotàmia, la escriptura, la raz3n y los dioses*, p. 101.

13 Íbidem. p. 101.

14 CALVET, Jean Louis (2001). *Historia de la escriptura*, p. 51.

15 Íbid. p. 51.

2.3. L'ESCRITURA A FORA DE MESOPOTÀMIA: EGIPTO

2.3.1. ELS INICIS

Més enllà de la terra de Mesopotàmia, banyada pel riu Nil es trobava una de les civilitzacions més esplèndides de la història de la humanitat. Durant mil·lennis, la terra d'Egipte ha fascinat a grans i petits amb la seva història i misteri. Un d'aquests misteris va ser la seva escriptura jeroglífica, que va mantenir amagats els seus secrets fins al 1822, quan el filòleg i egiptòleg francès Jean François Champollion va desxifrar-la gràcies a la Pedra de Rosetta.

Part superior Paleta de Gerzeh amb la representació de la deessa Bat. Part inferior fragment de la Paleta de Narmer on podem veure representada a la deessa Bat evolucionada com a Hathor.<http://www.mythsarehistory.com/polar-conjuration-planet-stack.html>

Durant molts anys els experts han cregut que l'escriptura jeroglífica derivaria de la mesopotàmica a través d'intercanvis comercials entre els dos territoris¹⁶. Investigacions posteriors han posat en evidència l'error d'aquestes teories, ja que, s'han trobat evidències de dibuixos que més endavant evolucionaran a jeroglífics en objectes de ceràmica com la Paleta de Gerzeh, paleta funerària datada al període predinàstic conegut com a Naqada II (3.500-3.200 a.C.) i trobada en la necròpolis de Umm el-Qaab a l'antiga ciutat d'Abidos (concretament en el cementiri U) on es pot veure una representació de la deessa vaca Bat amb estrelles que li pengen dels extrems de cada orella, de les banyes i del front -les estrelles li donaven una simbologia astral-¹⁷. Aquesta deessa posteriorment evolucionarà a una altra deessa molt important en el panteó egipci, la deessa Hathor, deessa de l'amor i la música, esposa del Déu falcó Horus.

16 Aquests intercanvis, haurien deixat segells cilíndrics i alguns elements iconogràfics com els “serpopards” animals mitològics que els trobem representats per exemple a la famosa Paleta del faraó Narmer (3100 a.C.). Els egipcis haurien vist els bons serveis que feia l'escriptura als comerciants mesopotàmics i haurien copiat el sistema i transformat segons les seves pròpies necessitats. PARRA, José Miguel (2011). *La historia empieza en Egipto*, pp. 264-265.

17 Universitat Autònoma de Barcelona – Coursera: Egiptologia. Primera Edició del Curs Online gratuït d'Egiptologia impartit pels professors de la UAB, Josep Cervelló i José Llull, l'any 2013 a través de la plataforma d'educació virtual gratuïta Coursera. <https://www.coursera.org/course/egypt>

Les primeres mostres de l'escriptura jeroglífica, ja com a jeroglífics, les trobem en el període de Naqada III (3.200-3.000 a.C.), localitzades també al cementiri U de la necròpolis de Umm el-Qaab, concretament a la tomba U-j, tomba pertanyent al rei predinàstic Horus Escorpí I, en petites plaques de marfil on es veurien reflectits tan numerals com localitzacions d'Egipte (com la ciutat d'Elefantina -situada al sud d'Egipte- o la ciutat de Bubastis -situada a la zona del Delta del Nil, al nord del país-).¹⁸ Una tercera mostra d'escriptura la trobem a la paleta funerària d'esquist dedicada al rei Narmer (conegut per ser el rei unificador d'Egipte cap al 3.100 a.C.), on es mostra el rei Narmer (rei del Baix Egipte conquerint l'alt Egipte i unificant el país d'Egipte).

Basada en signes gràfics, l'escriptura jeroglífica eren imatges abstractes i representatives d'elements propis del país dels faraons:

“Gráficamente cada jeroglífico es una imagen estilizada pero trazada con gran cuidado, que reproduce un elemento propio del valle del Nilo en la época de los faraones, una especie de enciclopedia de Egipto hecha con imágenes: animales, hombres, dioses, plantas, artículos manufacturados, elementos atmosféricos y astronómicos, construcciones.”¹⁹

Tant es podien llegir de dreta a esquerra com d'esquerra a dreta i de dalt a baix. Per llegir-los el lector s'havia de fixar cap a quina direcció miraven els pictogrames que representaven homes i animals (dreta o esquerra), ells marcaven el sentit en el qual el lector havia de començar la lectura. Per escriure els escribes egipcis utilitzaven el següent esquema gramatical:

“*verbo + sujeto + c. directo + c. indirecto + c. circunstancial.*”²⁰

A diferència de l'escriptura cuneïforme, l'escriptura jeroglífica era una escriptura totalment consonàntica, (és a dir, no utilitzava vocals al contrari que la sumèria), això ha fet que no tinguem notícies sobre la seva pronunciació. Un exemple, el podríem trobar en la paraula casa, sabem que el jeroglífic de casa es translitera amb els fonemes p r, però la seva pronunciació podia comportar multituds de combinacions, així podem llegir aquesta paraula com, par, per, pir, etc... sense saber quina seria la pronunciació correcta en l'època dels faraons.²¹

L'escriptura egípcia es basaria en tres tipologies de signes: els ideogrames (similars als pictogrames), els fonogrames (també anomenats signes sonors)²² i els determinants.

18 Universitat Autònoma de Barcelona – Coursera: Egiptologia. Primera Edició del Curs Online gratuït d'Egiptologia impartit pels professors de la UAB, Josep Cervelló i José Llull, l'any 2013 a través de la plataforma d'educació virtual gratuïta Coursera. <https://www.coursera.org/course/egypt>

19 CARDONA, Giorgio Raimondo (1999). *Antropología de la escritura*, p. 71.

20 PARRA, José Miguel (2011). *La historia empieza en Egipto*, p. 269.

21 Normalment es translitera, *per*.

22 Aquests podien ser de tres tipus: unilíters, bilíters o trilíters.

Amb el temps dita escriptura va anar derivant a dues tipologies d'escriptura més: l'escriptura hieràtica i l'escriptura demòtica de les quals en parlarem en l'apartat següent.

Totes tres escriptures van conviure harmònicament fins i tot durant l'època ptolemaica i la posterior romana.

L'últim registre d'escriptura jeroglífica de la qual tenim constància és la del temple d'Isis de Filae datat el 394 d.C.²³

Pel que fa a la llengua egípcia, els experts divideixen l'ús de la llengua en tres períodes diferents: l'egipci primerenc o antic, l'egipci clàssic i l'egipci tardà o neoegipci.

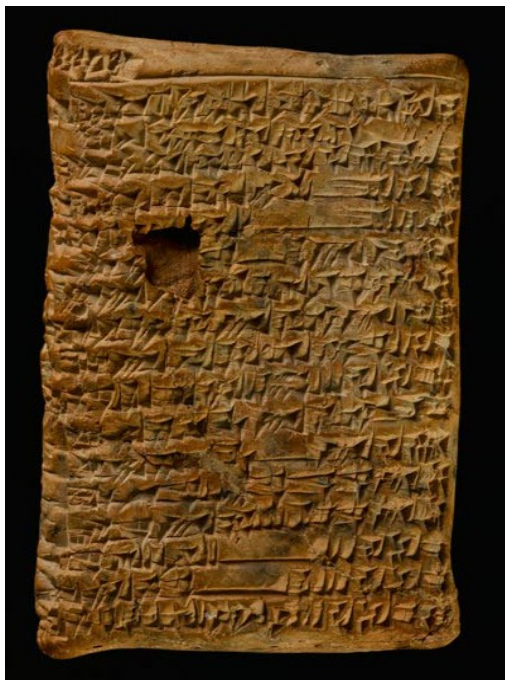
Una quarta llengua sorgida al país dels faraons va ser el copte (encara utilitzada per la casta sacerdotal copte a Egipte). Sorgida cap al segle III d.C. la llengua copte comptava amb la seva pròpia escriptura derivada de la demòtica egípcia i el grec.

23 CARDONA, Giorgio Raimondo (1999). *Antropologia de la escriptura*, p. 72.

2. 4. L'ENSENYAMENT DE L'ESCRITURA: ESCOLA, SUPORTS D'ESCRITURA I ESCRIBES

2.4.1. L'ESCOLA SUMÈRIA (L'EDUBA O CASA DE LES TAULETES)

Les escoles eren el principal centre d'ensenyament a Mesopotàmia. Se sap que al principi la seva activitat depenia del temple però més endavant va passar a dependre també del palau.

“Alumno: ¿donde has ido desde tu más tierna infancia?

He ido a la escuela

¿Qué has hecho en la escuela?

He recitado mi tableta, he desayunado, he preparado mi nueva tableta, la he llenado de escritura, la he terminado; después me han indicado mi recitación y, por la tarde, me han indicado mi ejercicio de escritura. Al terminar mi clase he ido a mi casa, he entrado en ella y me he encontrado con mi padre que estaba sentado. He hablado a mi padre de mi ejercicio de escritura, después le he recitado mi tableta, y mi padre ha quedado muy contento...”²⁴

Exercici de còpia amb un text sobre els escribes. Baixa Mesopotàmia. París. Musée du Louvre. http://cartelfr.louvre.fr/cartelfr/visite?srv=car_not_frame&idNotice=24704

Si bé s'han trobat esteles de fang escrites cap al 3.000 a.C., hem d'afirmar que el sistema educatiu sumeri va arribar a un bon punt de desenvolupament cap a la segona meitat d'aquest tercer mil·lenni gràcies a la descoberta de moltíssims fragments de tauletes d'argila de caire administratiu. Aquestes tauletes han permès als investigadors saber que en aquells moments el nombre d'escribes era molt important.²⁵ És gràcies a aquestes magnífiques fonts que els arqueòlegs han pogut fer un esquema de l'estructura organitzativa de l'escola:

24 NOAH KRAMER, Samuel (1958). *La historia empieza en Sumer*, p. 58.

25 Íbid. p. 50.

“A la cabeza de la escuela se hallaba el “ummia”, el <<especialista>>, el <<professor>>, a quien se daba también el título de <<padre de la escuela>>. Al professor auxiliar se le designaba como <<gran hermano>>, y a los alumnos se les llamaba <<hijo de la escuela>>. El papel principal del professor auxiliar consistía en caligrafiar las tabletas que luego los alumnos debían volver a copiar; el maestro auxiliar debía entonces examinar las copias y hacer recitar a los alumnos aquello que ellos tenían que aprender de memoria. Entre los otros miembros del personal de enseñanza nos encontramos con el <<maestro de dibujo>> y con el <<maestro de sumerio>>. Había, además, vigilantes, encargados de controlar la asistencia y el comportamiento y también un <<encargado del latigo>>, que, probablemente era el responsable de la disciplina.”²⁶

Dins les escoles els alumnes rebien una ensenyança no només en escriptura i lectura sinó també en botànica, mineralogia, geografia, zoologia, matemàtiques i literatura poètica.

Dividida en dues fases diferenciades,²⁷ l'ensenyança en aquestes escoles era llarga (l'aprenentatge durava anys) i dura (com s'ha vist els mestres utilitzaven el fuet per corregir les faltes comeses a l'aula o a l'hora d'escriure a classe per l'estudiant). Com a material d'escriptura els joves aprenents utilitzaven les tauletes d'argila,²⁸ que havien de mantenir sempre amb un bon grau d'humitat, ja que si l'argila estava massa seca, costava molt escriure-hi al damunt amb un estilet (aquest últim fet de canya o ós).

Tot i que l'aprenentatge de saber llegir i escriure no era obligatori, les classes nobles de la societat sumèria enviaven els seus fills a les *edubes* (això se sap gràcies a que els aprenents d'escriba posaven a les tauletes el seu nom i la professió del seu pare), perquè esdevinguessin homes dignes, reconeguts per la societat en el futur, ja que en diplomar-se passaven a treballar al servei del temple o del palau o succeïen els seus pares al càrrec que tinguessin.²⁹

Pel que fa a les filles, no és te constància de cap dona escriba fins a la III dinastia d'Ur (2.000 a.C.) que passarien a conèixer's com a *dub-sar-mi* (escriba-dona).³⁰

26 Íbid. pp. 52-53.

27 Una primera que podem categoritzar-la com a “elemental”, la qual l'estudiant aprenia la base de l'escriptura i la lectura així com coneixements de ciències naturals i zoologia i una segona considerada “avançada” pel seu ensenyament de literatura poètica (la qual integrava mitologia i èpica).

28 Les tauletes fetes amb argila van ser el suport per excel·lència a les cultures mesopotàmiques per plasmar la seva escriptura, aquestes podien ser de diverses mides. S'escrivia sobre l'argila crua i humida amb un estilet de canya o os i es coïa dins un forn per preservar el seu contingut per sempre.

29 NOAH KRAMER, Samuel (1958). *La historia empieza en Sumer*, p. 51.

30 CARDONA, Giorgio Raimondo (1999). *Antropología de la escritura*, p. 90.

2.4.2. L'ESCOLA EGÍPCIA (*PER ANKH* O CASA DE LA VIDA)

Igual que a Mesopotàmia, l'aprenentatge de l'escriptura es donava només als fills de les classes benestants egípcies.

En un principi se sap que l'educació era ensenyada particularment de mestre a alumne fins entrat el Regne Mig (2050-1750 a.C.),³¹ en què els alumnes van passar a formar-se en les escoles dins el palau. Més endavant les escoles passaran a dins els temples (aquestes escoles rebran el nombre de *Per Ankh* o Casa de la Vida).

Principalment l'ensenyament de l'escriptura era destinat als membres masculins de les societats més benestants egípcies tot i que tenim constància de l'existència d'algunes dones escribes.³² Un cop diplomats, els escribes masculins rebien el nom de *sesj* (escriba) i les escribes femenines el de *sesjet* (fórmula femenina de *sesj*, equivaldria al títol d'escriba-dona).³³

El procés d'aprenentatge de l'escriptura a l'igual que Sumèria era llarg i dur, a l'escola l'escriba aprenia a escriure basant-se en la còpia i re-còpia de diferents models de documents (la gran majoria amb escriptura hieràtica, ja que aquesta tipologia d'escriptura era més fàcil i ràpida d'escriure que els jeroglífics i més utilitzada habitualment). Per aprendre a escriure un *sesj* o una *sesjet* assegut a terra amb les cames creuades utilitzava una paleta-estoig amb un tall llarg i prim on si situaven el càlems (estilet) fets de canya de paper, dos forats rodons en un dels extrems on es dipositaven les pastilles de tinta que podien ser de color negre o vermell, un morter petit per desfer les pastilles de tinta i un petit recipient amb aigua i fragments de pedra calcària (ostragues) on plasmava les primeres escriptures. Si s'equivocava, l'aspirant a *sesj* només havia de rascar la part equivocada i tornar a escriure.

Els escribes estaven molt orgullosos de la seva professió (un cop diplomad podia passar al servei dels temples o del palau) i del prestigi social que aquesta professió tenia dins la seva societat per damunt de les altres professions egípcies, tal com veiem en les Màximes de *Dwa Khety* o Sàtira dels Oficis (XII dinastia).³⁴

“He visto al herrero en su trabajo, a la boca de su horno. Sus dedos son como garras de cocodrilo, y apesta más que las huevas de pescado. El carpintero que esgrime la azuela está más fatigado que un campesino. Hace más de lo que sus brazos pueden hacer. [...] El barbero está afeitando hasta el final de la tarde [...] El alfarero ya está bajo tierra, aunque aún entre los vivos. [...] El jardinero

31 PARRA, José Miguel (2011). *La historia empieza en Egipto*, p. 270.

32 Durant el Regne Mig i la Baixa Època. ROBINS, Gai (1996). *Las mujeres en el Antiguo Egipto*, p. 121.

33 Sembla que tot i tenir el rang de *sesjet*, es creu que aquestes dones no és segur que tinguessin accés a la burocràcia dominada pels homes. D'aquesta manera seria aquesta una explicació lògica del perquè no s'ha trobat cap estàtua representativa i/o mural d'una dona escriba tot al contrari que molts *sesj*.

34 PÉREZ Largacha, Antonio, Escriitura en el Próximo Oriente dins CASTILLO GÓMEZ, Antonio (2001). *Historia de la cultura escrita*, p. 53.

soporta un yugo, sus hombros están combados como por la vejez [...] el fabricante de esteras en su taller está peor que una mujer. [...] El mercader sale al desierto dejando sus propiedades a sus hijos, temeroso de los leones y los asiáticos. [...] Mira, no hay otra profesión que esté libre de director, excepto la de escriba. Si conoces la escritura te irá mejor que en las profesiones que te he presentado. Míralos en su miseria.”

També podem observar aquest prestigi en les múltiples estàtues representatives funeràries que els arqueòlegs han anat trobant amb els anys i que podem veure actualment a molts museus del món.

2.5. EL MITE DE L'ESCRITURA: PARAULES SAGRADES

La paraula és divina, la paraula és màgica, la paraula és un do dels Déus. Fins ara hem explicat l'escriptura com una capacitat comunicativa funcional amb un origen comercial i administratiu, però com concebien, aquest origen els mesopotàmics i els egipcis? Vegem'ho:

*Salut à toi, Lune, Thot, Taureau en Hermopolis, qui résides à Herset, qui ouvres le château des dieux, qui as connaissance des secrets et fixes leur expressions, qui sais distinguer un discours de son semblable, le juge de chacun, dieu au regard pénétrant dans la barque de millions d'années, le rapide messenger de l'humanité, qui connais l'homme selon sa parole, qui fais se dresser l'action mauvaise contre son auteur, qui satisfais Rê, t'élèves vers le seigneur unique et fais qu'il ait connaissance de tous les événements. Lorsque blanchit la terre, il appelle dans le ciel, il ne néglige pas le rapport de demain.*³⁵

Pels antics egipcis Thot era el Senyor de la Paraula, l'Escriba Diví, Creador de la Paraula i el Senyor del Coneixement. Els seus atributs eren la paleta d'escriba i el càlem, estris amb els quals era l'encarregat d'escriure els esdeveniments passats, presents i futurs tant d'homes com Déus, així com escriure el nom dels difunts que a l'inframón s'enfrontaven al Judici d'Osiris.

Ell era el Déu que per ordre de Ra, el Déu Sol, hauria donat el coneixement de l'escriptura i la paraula als homes, juntament amb la seva esposa la deessa Seshat.³⁶

35 Himne a Thot. Extret de BnF: L'aventures des écritures: Ecriture égyptienne.
<http://classes.bnf.fr/dossiecr/my-hiero.htm> [consultada 25 de febrer de 2016]

36 “Seshat” (anomenada també “La Senyora dels Llibres”), era la deessa de l'escriptura, el coneixement i les biblioteques. Se la representava igual que els seu espòs amb una paleta i un càlem a les mans.

Com a llegat dels Déus, la paraula tenia molt de poder i màgia. Aquest poder podia ser positiu (la paraula era creativa) o negativa (destructor).³⁷ A les Cases de la Vida, els *ses*h aprenien que, a través de l'escriptura, l'home podia entrar en contacte amb la divinitat.³⁸

Tota paraula escrita tenia el poder de cobrar vida, d'aquí esdevindria la creença de un cop mort el difunt deixar el seu nom escrit a la tomba, perquè cada vegada que algú el pronunciés, la persona “tornés” simbòlicament a la vida, si aquest nom era mutilat, esborrat i/o destruït (el que es coneix amb l'expressió llatina com *Damnatio Memoriae*), el personatge en qüestió deixava d'existir per tota l'eternitat.

Tenim la constància que els jutges egipcis escrivien els noms dels acusats de manera que fonèticament sonés similar però el seu significat fos negatiu. Alguns exemples són: Pabakkamen que vindria a dir “El servidor ceg”, quan en realitat el nom d'aquest personatge seria “Ra està a la seva dreta”, o Mesedsure “Ra l'odia”.³⁹

No se sap si això es creia també a Mesopotàmia. A la terra entre el Tigris i l'Eufrates, l'origen de l'escriptura no s'allunyava gaire del pensament egipci. En aquest cas va ser Enki (Ea en accadi), Déu de la saviesa, creador de l'ordre mundial, qui amb el seu poder va crear set homes savis i els va enviar a la terra dels homes perquè expandissin el seu coneixement. La paraula sagrada, la va llegar a la deessa Nisaba (deessa de la fertilitat i les collites) que es va convertir en la deessa de l'escriptura i patrona dels escribes. Més endavant aquest privilegi el compartiria amb el Déu Nabu (fill i escriba del Déu Marduk i nét d'Enki).⁴⁰

37 ROBLEDO CASANOVA, Ildfonso (2005). *La magia de la palabra* dins Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes <http://www.cervantesvirtual.com/obra/la-magia-de-la-palabra-en-egipto-0/> [consultat 25 de febrer 2016]

38 Íbid. p. 43.

39 PARRA, José Miguel (2011). *La historia empieza en Egipto*, p. 273.

40 BnF: L'aventures des écritures: Ecriture cunéiforme. <http://classes.bnf.fr/dossiecr/my-cunei.htm> [consultada 25 de febrer 2016]

3. LA CONSERVACIÓ DE L'ESCRITURA: EL NAIXEMENT DE LES BIBLIOTEQUES, TIPOLOGIES I ELS SEUS CATÀLEGS-INVENTARIS

Biblioteca d'Ebla, biblioteca de Hattusa, biblioteca d'Asurbanipal, biblioteques d'Alexandria, biblioteca de Pèrgam, biblioteques de Trajà, biblioteca d'Èfes,... Totes de diferents èpoques, de diferents moments de la història, de diferents llocs de la geografia, però amb un servei comú, la guarda – custodia i difusió del coneixement.

3.1. LES BIBLIOTEQUES DEL PRÒXIM ORIENT

3.1.1. PRIMERS EXEMPLES DE BIBLIOTEQUES DE LA HISTÒRIA DE LA HUMANITAT: LA BIBLIOTECA DE NIPPUR I LA BIBLIOTECA REIAL D'EBLA

Encara que les cataloguem com a biblioteques i en molts estudis així són anomenades, les primeres biblioteques de la història de la humanitat no passaven de ser grans arxius. Llocs on es conservaven els registres escrits (factures, rebuts, préstecs, contractes matrimonials, actes judicials,...), tot i que de vegades també s'hi han trobat escrits sobre literatura o sobre educació (manuals escolars,...) per la seva posterior consulta. A l'igual que l'escriptura, Mesopotàmia tornava a ser la terra que donava tal prodigi. Gràcies al treball arqueològic tenim molts detalls que ens ajuden a fer-nos una idea de com eren i els documents que hi havia i com estaven disposats dins l'espai.

Uns dels primers testimonis el trobem a través de les restes de la Biblioteca de Nippur (al sud de Mesopotàmia) on els arqueòlegs van trobar un bon nombre de tauletes datades a mitjans del tercer mil·lenni a.C., on es trobaven inscrites llistes de noms geogràfics, de Déus, de professions, càntics, exercicis d'escriptura,... Entre aquestes tauletes també es van trobar dues datades cap al 2.000 a.C. que contenien un llistat d'obres literàries sumèries (mites, càntics i elegies), una d'elles contenia registrats seixanta-vuit títols mentre que l'altre més petita en contenia únicament seixanta-dos.⁴¹

Al analitzar-les es van adonar que les dues tauletes pertanyien a la mateixa col·lecció, ja que quaranta-tres es repetien a les dues tauletes, en canvi a la tauleta de més títols hi figuraven vint-i-cinc títols que l'altre no hi sortien i al contrari a la petita sortien dinous títols que a la llarga no hi apareixien.⁴²

Per Casson l'explicació seria que la duplicació dels títols es deuria a què quan els escribes van catalogar la col·lecció de la biblioteca es va fer en dos moments diferents. En el segon cas després

41 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, p. 17.

42 Íbid. pp. 17-18.

d'una remodelació de la col·lecció, alguns títols s'haurien retirat substituint-los per d'altres mentre d'altres conservarien el seu lloc dins la sala. Casson també ens cita que probablement dita col·lecció formaria part d'una escola d'escribes, seria la seva biblioteca.⁴³

Un altre testimoni, el trobem a l'antiga ciutat d'Ebla. Situada al sud-oest de la ciutat d'Alep (a Síria) en un turó anomenat pels àrabs Tell Mardikh, va ser descoberta l'any 1964 per la missió italiana promoguda per la *Sapienza - Università di Roma*, dirigida per l'arqueòleg de la mateixa universitat, Paolo Matthiae. Matthiae sabia de la importància de Tell Mardikh com a jaciment arqueològic, però ignorava el nom que se li donava a l'antiguitat. Tot això va canviar quatre anys després quan Matthiae va descobrir el tors d'una estàtua del rei Ibbit-Lim on hi figurava la inscripció en lletres cuneïformes “Ibbit-Lim, rei d'Ebla”. Gràcies a aquest fet extraordinari Matthiae va poder identificar el turó de Tell Mardikh com l'antiga ciutat d'Ebla.⁴⁴

Les sorpreses no s'acabaven aquí, l'any 1975, durant una de les excavacions realitzades a dues sales del palau reial (palau reial G), Matthiae va tornar a ser testimoni d'una descoberta sensacional: la descoberta de les restes de la biblioteca del palau. Amb cura l'arqueòleg italià, va excavar les dues sales del palau i les va anomenar L.2712 i L.2769.⁴⁵

Datades entre el 2.350 i el 2.300 a.C, -entre els regnes de Igrish-Khalab, Irkab-Damu i Ishar-Damu-, les tauletes (les quals entre les dues sales es van trobar unes 17.000 -entre fragments i senceres-caigudes i apilonades unes sobre les altres a terra-), contenien en la seva majoria documents economico-administratius així com documents mensuals i anuals de registres de les entrades i sortides del palau de diversos productes com cereals, teixits, metalls que eren entregats a l'administració central per després ser distribuïts als funcionaris i personal en forma de racions i/o donacions extraordinàries en ocasions especials com cerimònies relacionades amb la família reial,... També s'hi van trobar les cartes dels reis, tractats internacionals (els primers de la història de la humanitat), alguns textos literaris, textos lèxics monolingües i bilingües (aquests són considerats els diccionaris⁴⁶ més antics de la història de la humanitat).⁴⁷

A la sala L.2712, Matthiae va constatar que es tractava d'un magatzem, en el seu interior l'arqueòleg italià hi va descobrir milers de tauletes de fang.⁴⁸

43 Íbid. p. 17.

44 Informació extreta de la pàgina oficial de la missió arqueològica italiana a Síria <http://www.ebla.it/index.html> [consultada 20 de març 2016]

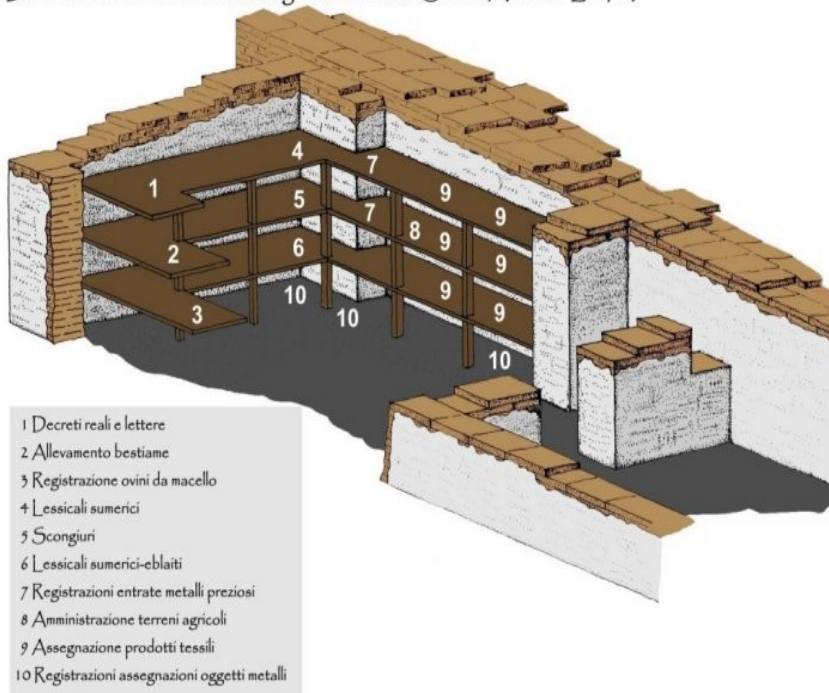
45 BAÉZ, Fernando (2004). *Historia universal de la destrucción de libros*, p. 33.

46 Es tractarien de diccionaris bilingües sumeri-ebલા.

47 Dades extretes de la pàgina oficial de la missió arqueològica italiana a Síria <http://www.ebla.it/index.html> [consultada 20 de març 2016]

48 BAÉZ, Fernando (2004). *Historia universal de la destrucción de libros*, p. 33.

Distribuzione delle tavolette negli scaffali della Sala d'Archivio L. 2769

Per la seva banda, la sala L.2769 mesurava 5,10 x 3,55 metres, en el seu interior es van trobar fins a 15.000 tauletes.⁴⁹ Aquestes com veiem en el dibuix estaven separades per categories en diferents seccions a les estanteries.

Imatge de la sala L.2769 amb el suposat ordre de disposició que debien tenir les tauletes de fang trobades a la sala per Matthiae. Ebla. Sito ufficiale della Missione Archeologica italiana in Siria http://www.ebla.it/scavi_gli_archivi_di_stato.html

Se sap que la biblioteca va ser abandonada quan el palau i la ciutat van ser atacats i saquejats. El foc va cremar el palau i els saquejadors es van endur tot el possible de més valor deixant la biblioteca enrere. L'incendi va propiciar que es cremessin les estanteries fent que les tauletes caiguessin a terra apilonades i s'esmicolessin les unes contra les altres deixant només unes milers de senceres.

Matthiae va atribuir el saqueig i l'incendi del palau i de la ciutat d'Ebla al rei accadi Naram-sim, però actualment es creu que va estar en mans de l'avi de Naram-sim, el rei Sargó d'Accad.⁵⁰

No se sap si aquesta biblioteca disponia d'un catàleg com la de Nippur.⁵¹

49 Íbid. p. 33.

50 Íbid. p. 34.

51 Cap de les fonts consultades per aquest apartat tret de Lionel Casson donen constància o citació de l'existència d'un catàleg. Casson ens refereix que la col·lecció d'Ebla era força petita, els usuaris només de donar una ullada a la prestatgeria ja en tindrien prou per situar la tauleta que necessitaven tot i que segurament amb el pas del temps el nombre de tauletes augmentaria i arribaria un moment que aquest mètode de cerca resultaria insuficient. CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, p. 17.

3.1.2. BIBLIOTECA REIAL DE HATTUSA

Situada a la zona central de la península d'Anatòlia (actual Turquia) i convertida en Patrimoni de la humanitat per la Unesco l'any 1986,⁵² Hattusa va ser la esplendorosa capital del regne de Hatti o regne hitita aproximadament entre el 1.650 i el 1.200 a.C.

Descoberta en 1834 a prop de la localitat de Boğazköy per Charles Texier que va identificar-la com la ciutat de Pteria, la primera excavació no es va realitzar fins al 1893 per l'arqueòleg alemany Ernest Chantre que la va excavar fins al 1894. Les excavacions retornarien a partir de 1906 sota les ordres dels l'arqueòlegs Hugo Winckler i Theodor Makridi que excavarien a partir de 1906 i trobarien els arxius reials.⁵³

Es coneix que moltes d'aquestes tauletes procedents del palau reial eren documents relacionats amb activitats relacionades amb el govern, d'altres però, eren d'altres tipologies com manuals o literatura (versions hitites d'èpica sumèria i babilònica),...⁵⁴ Un detall curiós que van descobrir els arqueòlegs al analitzar-les és que algunes tauletes tenien un colofó (unes línies escrites situades al revers de la tauleta al final del text). Aquestes línies identificaven l'obra, el nom de l'escriba que havia copiat el text, el nom de qui havia supervisat la còpia i el numeral corresponent a cada tauleta (ja que moltes obres es componien de més d'una tauleta). Casson ens assenyala alguns exemples:⁵⁵

“Octava tablilla del Festival Dupaduparsa, palabras de Silalluhi y de Kuwatalla,
la sacerdotisa del templo. Escritas por la mano de Lu, hijo
de Hugissar, en presencia de Anuwanza, el supervisor.

Segunda tablilla de Tudhaliyas, el gran rey, bajo juramento. Final.
Esta tablilla, estaba dañada; en presencia de Mahhuzi y
de Halwalu, Yo, Duda, la he restaurado.”⁵⁶

Un segon apunt interessant pels arqueòlegs va ser el descobriment d'un llistat com el trobat a la biblioteca de Nippur contingut en un grup de tauletes. Un cop més Casson ens detalla amb gran precisió i exemples com era aquest llistat:⁵⁷

52 Hattusa: the Hittite Capital, dins de UNESCO World Heritage Centre <http://whc.unesco.org/en/list/377> [consultada 21 de març 2016]

53 SAGONA, Antonio, ZIMANSKY Paul (2009). *Ancient Turkey*, p. 255.

54 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, p. 18.

55 Íbid. p. 18

56 En aquest últim exemple, no podem apreciar el nom de l'escriba que va copiar el text, ja que la tauleta estava deteriorada però sí que tenim idea del personatge que se li va encarregar la restauració.

57 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, pp. 19-20.

“El hallazgo consiste en una serie de tablillas, seguramente pertenecientes al siglo XIII a.C., que contenían [de forma citada] entradas bibliográficas detalladas. Cada entrada empieza mencionando el número de tablillas que conformaban la obra registrada, de la misma forma que un catálogo moderno incluye el número de volúmenes de una publicación de varios tomos. Luego la entrada identifica la propia obra mediante un título, bien reproduciendo la primera línea del texto, bien mediante una breve descripción del contenido. Luego detalla si la tablilla marcaba el final de la obra o no. A veces la entrada incluye el nombre del autor o autores, o añade alguna que otra información útil.

Tres tablillas sobre el festival de primavera de la ciudad de Horma. Como la autoridad que lo preside inauguraba el festival. Faltan las tablillas primera y segunda.

Una tablilla. Palabras de Annana, la anciana. Para rogar al Dios – Tempestad. No es el final.

Dos tablillas. Cuando el rey, la reina y los príncipes constituyen formas sustitutivas de la Diosa-Sol de la Tierra. Final [de l'obra]. Pero no hemos encontrado la primera de las dos tablillas.”

Com s'ha vist en els exemples esmentats molts dels registres del llistat es referien a obres religioses, però també es van observar que hi figuraven mites, llegendes,... Podíem afirmar doncs, que es tractaria de la col·lecció de tauletes utilitzada pels sacerdots del palau reial.⁵⁸

3.1.3. BIBLIOTEQUES DE TIGLATPILESER I I ASURBANIPAL

Hattusa serà destruïda juntament amb tot el regne de Hatti pels anomenats pobles del mar al segle XII a.C. En aquells moments a Assíria concretament a la seva capital Assur naixia una nova biblioteca.

Fundada per Tiglatpileser I (1115 al 1077 a.C.), rei d'Assíria, és la primera biblioteca de la qual tenim el nom de qui la va crear, gràcies al descobriment entre les ruïnes del temple del Déu Assur, d'una nombrosa serie de tauletes. Els arqueòlegs van poder constatar gràcies a que totes guardaven unes característiques semblants: el fang era el mateix, l'escriptura similar i les seves datacions suggereixen que van ser redactades en temps de Tiglatpileser I. A arrel d'aquests fets s'ha formulat la teoria que les tauletes formaven part d'una biblioteca creada per aquest monarca assiri quan

⁵⁸ Íbid. p. 20.

possiblement encara era el príncep hereu.⁵⁹ La majoria de les tauletes recollien textos entre altres temàtiques sobre l'adivinació, sacrificis d'animals, càntics, manuals de botànica, una taula de multiplicar,...

Si bé Tiglatpileser I va ser el primer rei que coneixem que va fundar una biblioteca, no va ser l'únic, 450 anys després un altre rei assiri va fundar una de les biblioteques més conegudes de la història de l'Orient Pròxim: Assurbanipal.

Assurbanipal (668-627 a.C.), és conegut per ser l'últim gran rei d'Assíria, poderós en la guerra i protector de la cultura i les arts. Ell mateix és definia com un home culte “presumía no sólo de haber alcanzado <<el más alto nivel en el arte de escribir>> sino que <<entre los reyes, mis predecesores, ninguno aprendió este arte>>.”⁶¹ Amb aquest pensament va establir la seva biblioteca al seu palau, a la ciutat de Nínive.

Descoberta pels arqueòlegs britànics Austen Henry Layard i H. Rassam cap a la segona meitat del segle XIX,⁶² entre les restes de la biblioteca es van descobrir milers de tauletes, (entre les quals les més celebres eren les que contenien el Poema de Gilgamesh), però també n'hi havien que contenien diccionaris de sumeri-accadi i textos sobre religió, rituals i plegaries,...

Assurbanipal va crear la seva biblioteca pel seu beneplàcit personal tal com ho reflecteixen alguns colofons:

“Palacio de Asurbanipal, Rey del Mundo, Rey de Asiria, que confía en Asur y Ninlil, a quien Nabu y Tashmetu tuvieron a bien escuchar y concederle gran discernimiento... La sabiduría de Nabu, los signos de la escritura, tantos como se han creado, Yo los escribí en tablillas, Yo ordené [las tablillas], en serie, Yo las reuní, y para mi real contemplación y recitación Yo las deposité en mi palacio.”⁶⁴

59 Íbid. p. 21.

60 Íbid. p. 22.

61 Íbid. p. 23.

62 ESCOLAR, Hipólito (1990). *Historia de las Bibliotecas*, p. 25. S'ha de puntualitzar que tot i que en la seva obra, Escolar el cita com a arqueòleg anglès, H. Rassam (Hormuzd Rassam), era d'origen iraquí. Als 19 anys Rassam va conèixer a Layard a Mossul. Junt a Layard, el jove iraquí va iniciar-se en l'arqueologia, es va convertir al protestantisme (Rassam provenia d'una família de cristians caldeus), va començar a vestir-se segons la moda anglesa i finalment va viatjar a Anglaterra on va estudiar a Oxford. Els dos arqueòlegs van continuar excavant junts fins que Layard es va retirar de l'arqueologia, a partir de llavors Rassam va començar a dirigir les excavacions tot sol sota la direcció del Museu Britànic. Els dos arqueòlegs van mantenir la seva amistat tota la vida. BBC NEWS, *The men who uncovered Assyria*. <http://www.bbc.com/news/magazine-31941827> [consultat 31 de març 2016]

63 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, p. 23.

64 Íbid. p. 23.

Però no era d'utilització exclusiva del rei si jutgem a través de les paraules d'aquest altre colofó:

“La tablilla de arcilla de Asurbanipal, Rey del Mundo, Rey de Asiria, que confía en Asur y en Ninlil. Vuestra excelencia no tiene igual, Asur, ¡Rey de los dioses! Quien se lleve [la tablilla], inscribe su nombre en lugar de mi nombre, que la ira de Asur y Ninlil borre para siempre su nombre y su simiente de la tierra.”⁶⁵

Totes les tauletes s'havien de tractar i utilitzar amb cura per no deteriorar-les i/o per no fer-les malbé:

“Aquel que rompa esta tablilla o la ponga en agua o la borre hasta que no pueda reconocerse [y] no pueda entenderse, que Asur, Sin, Shamash, Adad, e Istar, Bel, Nergal, Istar de Nínive, Istar de Arbela, Istar de Bit Kidmurri, los dioses y las diosas del cielo y de la tierra y los dioses de Asiria, todos ellos lo castiguen con una maldición que no pueda romperse, terrible y sin piedad, mientras viva, para que su nombre y su simiente queden borrados de la tierra y su carne sea pasto de los perros.”⁶⁶

El robatori estava castigat severament:

“Quien se la apropie mediante robo o se la lleve por la fuerza o haga que su esclavo la robe, que Nabu... disuelva su vida como el agua.”⁶⁷

Tot i així segurament no es devia deslliurar d'aquest mal que per desgràcia continua sent present a moltes biblioteques actuals a arreu del món.

65 Íbid. p. 25.

66 Íbid. p. 26.

67 Íbid. p. 26.

3.2. LES BIBLIOTEQUES EGÍPCIES

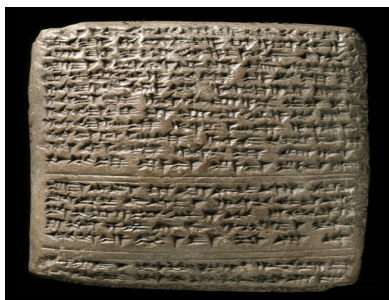
Tot i que coneixem molt bé, els sistemes d'escriptura egípcia no podem afirmar el mateix sobre les seves biblioteques. Si bé autors com Hipólito Escolar ens ressenyen l'existència de biblioteques als temples i als palaus reials poques dades ens han arribat sobre elles.⁶⁸

3.2.1. ARXIU DE TELL-EL-AMARNA⁶⁹

Tot i no ser una biblioteca, l'arxiu de Tell-el-Amarna (l'antiga Aketatón, -ciutat-capital d'Egipte durant el regnat del faraó Amenofis IV / Akenatón-), guardava la correspondència entre l'administració dels regnats d'Amenofis IV i el seu pare Amenofis III amb vassalls de les terres d'Egipte com Canaan i altres reis d'Orient Pròxim com els de Mitanni, els d'Assíria o el de la ciutat estat de Babilònia. Entre les cartes escrites totes en escriptura cuneïforme, podem trobar des de tractats comercials, intercanvis de regals, tractats matrimonials, peticions,...

Es van localitzar un total de 382 (350 de les quals eren cartes). Les primeres van ser descobertes per una pagesa veïna de l'antiga ciutat entre les ruïnes de l'antic palau reial, la resta van ser descobertes gràcies a les excavacions realitzades a la ciutat entre el 1891 i el 1892 per l'arqueòleg anglès Flinders Petrie.

Les cartes de Tell-el-Amarna (actualment repartides en diversos museus com el British Museum), són una magnífica font arqueològica per conèixer el gran poder de la figura del faraó a nivell internacional, el comerç, així com la relació diplomàtica entre Egipte i els diferents regnes de l'Orient Pròxim.

Anvers i revers de la carta de Tushratta de Mitanni a Amenhotep III d'Egipte per la negociació d'un matrimoni reial. En el revers es poden veure desgastades tres línies d'escriptura hieràtica. 1350 a.C. Londres. British Museum.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?assetId=32582001&objectId=327035&partId=1

68 Per més informació sobre el tema és recomana consultar el primer capítol: “Biblioteques del Pròximo Oriente”, dins el manual d'*Historia de las bibliotecas*, escrit per l'escriptor i bibliotecari Hipolito Escolar.

69 Totes les dades referents al arxiu de Tell-el-Amarna han sigut extretes de El-Amarna Tablets dins West Semitic Research Project: Educational Site. Ancient Texts Relating to the Biblical World https://www.usc.edu/dept/LAS/wsrp/educational_site/ancient_texts/elamarna.shtml [consultat 31 de març 2016]

3.2.2. BIBLIOTECA DEL RAMESSEUM

Ramsés II o Ramsés el Gran és conegut per ser un dels faraons més importants de la història antiga d'Egipte tant per la seva capacitat constructiva com pel seu immens poder com a guerrer i militar. Batejat pels grecs amb el nom d'*Ozymandias*,⁷⁰ les seves fites encara eren rememorades pels visitants que viatjaven a Egipte segles després de mort el faraó atrets per les seves meravelles. Un d'aquests visitants va ser l'historiador Hecateu d'Abdera que va visitar el país dels faraons en temps de Ptolomeu I Sòter (s. III a.C.). Hecateu va viatjar per tot el país de les dues terres recollint anècdotes i històries i redactant una guia de viatges que va titular: *Històries d'Egipte*.⁷¹

En una de les seves parades, Hecateu va arribar al Ramesseum (temple mortuori de Ramsés II a Tebes).⁷² Sorprès per la majestuositat de l'edifici, Hecateu ens fa una minuciosa descripció de l'edifici (recollida i transcrita dos segles i mig després pel també historiador Diodor de Sicília), i ens detalla que a la sala de la biblioteca hi havia una curiosa inscripció <<Iloc de la cura de l'ànima>>⁷³. Barreja d'història i fantasia, Luciano Canfora tracta el treball de l'historiador traci de “novelesc”, ja que “Hecateo mezcló lo antiguo y lo moderno, asimiló la vieja realidad egipcia a la nueva realidad ptolemaica, las antiguas disposiciones a las nuevas vigentes en su época”.⁷⁴

Tot i així, molts arqueòlegs han intentat trobar la biblioteca del Ramesseum a través de les indicacions deixades pel traci, però sense cap èxit. El primer d'ells va ser el francès Jean François Champollion en la seva expedició feta per Egipte entre 1828 i 1829. Champollion és va aturar com ho havia fet abans Hecateu, el francès va trobar les evidències d'una possible sala de biblioteca a través de baixos relleus amb la imatge de Thot i Seshat (Déu i Deessa del coneixement i l'escriptura egípcia), ell va creure que havia trobat les restes de l'antiga biblioteca del faraó però no ho va poder confirmar.⁷⁵ Altres egiptòlegs han intentat trobar la biblioteca després de Champollion però amb escassos resultats. És pot citar com a exemple Karl Lepsius (1810-1884) que va trobar les tombes de dos bibliotecaris al sud oest del palau de Ramsés o J. E. Quibell que va trobar entre 1895 i 1896 dos fragments de paper.⁷⁶ Es van proposar noves teories sobre la situació de la biblioteca basant-se en els escrits deixats per Hecateu a través de Diodor i Champollion però igualment sense cap resultat. La biblioteca continua sense voler aparèixer.⁷⁷

70 CANFORA, Luciano (1998). *La biblioteca desaparecida*, p. 1.

71 Íbid. p. 16.

72 Íbid. p. 1.

73 Íbid. p. 14.

74 Íbid. p. 16.

75 Íbid. pp. 134-135.

76 Íbid. pp. 135-136.

77 “*La Biblioteca del Ramesseum no se quiere dejar encontrar*”, frase pronunciada per Fritz Milkau dins l'obra *Handbuch der Bibliothekswissenschaft* i recollida per Canfora a *La biblioteca desaparecida*. Milkau no posava en

3.3. LES BIBLIOTEQUES DE L'ANTIGA GRÈCIA

Les biblioteques de l'Antiga Grècia comencen com les de l'Orient Pròxim i Egipte amb l'aparició de l'escriptura. Adaptat de l'alfabet fenici, gràcies als intercanvis comercials entre fenicis i grecs, l'alfabet grec entraria en escena al segle VIII a.C. (Edat Arcaica Grega).

Amb el temps es van començar a crear escoles que ensenyessin l'escriptura i la lectura. No sabem amb seguretat si eren obertes a tothom o només als fills de bona família.

Amb l'arribada del segle V a.C. és comença a generalitzar la lectura individual i amb ella l'augment en la producció de llibres. És comencen a crear les col·leccions privades de llibres i amb elles les primeres biblioteques privades. Sorgeixen a la ciutat d'Atenes tallers de creació i exportació de llibres.⁷⁸ Aquesta ràpida difusió de la lectura privada va provocar una reacció negativa a autors més conservadors (com Aristofanes, Plató o Jenofont), que veien que el llibre i la lectura privada, era un element perjudicador a la memòria de l'ésser humà entre altres defectes.⁷⁹ En el cas de Plató encara va més lluny, el filòsof atenenc critica inclòs l'aparició de l'escriptura com a un element perjudicador a dita memòria.

“Theuth va dir: <<L'aprenentatge d'això, oh rei, farà més savis als egipcis i els atorgarà més memòria, car s'ha descobert com a medecina de la memòria i de la saviesa.>> Però Thamus li va respondre: <<Oh Theuth, molt expert en arts! Alguns són capaços de crear arts, mentre que d'altres tenen la capacitat de judicar fins a quin punt faran mal o seran profitoses per a aquells qui es disposaran a emprar-les. I ara tu, essent el pare de les lletres, per benevolència els atorgues poders contraris als que tenen. És oblit, en efecte, el que causaran en les ànimes d'aquells qui les aprenguin, per descuit de la memòria, ja que refiant-se de l'escriptura assoliran els records des de fora, en virtut de caràcters aliens, i no des de dins, per si mateixos i en virtut de si mateixos; per consegüent, no has descobert pas una medecina de la memòria, sinó una forma suplementària de recordar. D'altra banda, quant a la saviesa, el que propociones als alumnes es opinió, no pas veritat.”⁸⁰

dubte l'existència de la biblioteca del Ramesseum. Ell suposava que era una biblioteca del temple i que a altres temples n'hi hauria de semblants. Íbid. p. 142.

78 ESCOLAR, Hipólito (1990). *Historia de las Bibliotecas*, p. 44. Dins la seva obra “Apologia de Sòcrates”, Plató per boca de Sòcrates ens cita que dits tallers es trovari en la zona de l'*orchestra* junt al mercat. “Penses que acuses Anaxàgores, amic Metelos, i per tan poca cosa tens els jutges, tan poc il·lustrats penses que són, que no sàpiguen que els llibres d'Anaxàgores, el de Clazòmenes, són plens d'aquestes tesis? I els joves aprendrien amb mi aquestes teories, que a tot estirar poden comprar a l'orquestra per un dracma i fer burla després de Sòcrates, si feia veure que eren seves aquestes afirmacions, les quals altrament són absurdes?” PLATÓ (2002), *Apologia de Sòcrates, Eutifró i Protàgores*.

p. 57. Tot i que en dit passatge, l'autor es refereix a la compra de llibres d'Anaxàgores per un dracma (un preu petit), no tenim apenes informació sobre quins eren els preus dels llibres en el món grec. KLEBERG, Tönnies, Comercio librario y actividad editorial en el Mundo Antiguo dins CAVALLLO, Guglielmo (1995), *Libros, editoriales y público en el Mundo Antiguo*. p. 59.

79 ESCOLAR, Hipólito (1990). *Historia de las Bibliotecas*, p. 46.

80 En aquest fragment de Fedre, Plató critica l'escriptura a través altre cop del seu mestre Sòcrates com un sistema

Fins entrat el segle V a.C. la literatura grega és difonia únicament oralment en festes públiques, banquets,..., els rapsodes (oradors) llegien fragments en veu alta, cantaven o recitaven de memòria poemes homèrics com la Iliada o l'Odissea. Durant l'edat arcaica grega també va cobrar importància la figura de l'autor. L'autor, o un secretari escrivia el llibre⁸¹ en un o més volums fets amb tires de papir unides procedents d'Egipte.

Normalment només hi havia una còpia, (no se sap si aquesta es realitzava directament a través de la còpia de l'original o del dictat en veu alta).⁸² No era comú que s'arribessin a fer-ne vàries, ja que una societat a la qual el saber i la literatura es transmetia com s'ha dit a través de l'oralitat, no acostumada a la lectura privada, la possessió d'un text escrit era un assumpte que no valia la pena tenir en consideració.⁸³

Vas grec de figures vermelles 490 - 485 a.C, que ens mostra un mestre amb un rotlle ensenyant a un alumne.

<https://historiayrepcion.wordpress.com/tag/educacion-griega/>

contrari a la memòria. En el llibre, Sòcrates coneixia l'existència de l'escriptura gràcies a una història que havia sentit. La història feia referència a la ciutat de Tebes on Thot, Déu egipci del coneixement i l'escriptura, havia donat entre altres privilegis el de l'escriptura al faraó Thamus perquè la lliurés als egipcis. Thot estava convençut que l'aprenentatge de l'escriptura faria més intel·ligents als egipcis i els atorgaria més memòria. Com hem vist en el fragment, Thamus replica al Déu que no és memòria sinó oblit el que donarà l'escriptura al seu poble. PLATÓ (1998), *El banquet, Fedre*, p. 208.

81 ESCOLAR, Hipólito (1993). *Historia universal del libro*, pp. 130-133.

82 Íbid. p. 143.

83 Íbid. p. 133.

84 ESCOLAR, Hipólito (1990). *Historia de las Bibliotecas*, p. 50.

Amb l'aparició en escena dels liceus filosòfics i altres institucions d'ensenyament superior com les escoles de medicina, les biblioteques es multipliquen.

“Estos centros fueron promotores de la creación intelectual, de la producción de libros y de su difusión fuera de la ciudad hacía personas que, por haber sido alumnos, al volver a sus ciudades, seguían interesados en conocer las novedades intelectuales atenienses, como Clearco de Heraclea, discípulo en Atenas de Platón e Isócrates, que fundó una biblioteca en su ciudad. Además, reunieron en su seno, primero las obras de los directores y de sus principales miembros; después las producidas fuera que pudieran resultar de interés para la formación de los alumnos y para la labor investigadora de sus miembros.”⁸⁴

Però sens dubte si hem de parlar de la primera gran biblioteca de la Grècia antiga, hem de parlar de la biblioteca d'Aristòtil.

3.3.1. BIBLIOTECA D'ARISTÒTIL

Al segle IV a.C, Aristòtil (384-332 a.C.), filòsof deixeble del cèlebre Plató, va crear una biblioteca personal on la va emplenar de llibres de diverses disciplines que l'ajudessin en els seus estudis i publicacions. La biblioteca va agafar tal importància pel gran nombre d'obres allà reunides que Estrabó a finals del segle I a.C., en el seu llibre Geografia ens va deixar un breu testimoni tal com recull a la seva obra Lionel Casson:⁸⁵

“fue el primero en reunir una colección de libros y enseñar a los reyes de Egipto como organizar una biblioteca.”

Hem de suposar doncs que una biblioteca tan caudalosa en llibres hauria de tenir un bon sistema d'organització. Un sistema que va inspirar posteriorment a la cèlebre d'Alexandria fundada per la dinastia dels Ptolomeus a Egipte. A aquest efecte hem de destacar la figura de Demetri de Falèron, deixeble d'Aristòtil i amic de Ptolomeu I Sòter i segons Casson possible suggeridor de la creació d'una versió ampliada i organitzada de la biblioteca d'Aristòtil a Alexandria,⁸⁶ que posteriorment passaria a ser la gran biblioteca d'Alexandria i la biblioteca que a continuació tractarem.

85 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, p. 39.

86 Íbid. p. 39.

3.4. LES PRIMERES BIBLIOTEQUES PÚBLIQUES: ALEXANDRIA I PÈRGAM

3.4.1. ALEXANDRIA

Si les biblioteques són el <<lloc de la cura de l'ànima>>, tal com s'afirmava al llindar de la suposada “biblioteca” del Ramesseum, què podem dir de les biblioteques d'Alexandria?⁸⁷ Les biblioteques que durant segles van reunir el saber universal en una sola ciutat? Què podem dir del lloc on els savis i estudiosos del món conegut en aquells moments anaven a ensenyar i aprendre? On la formació era oberta a tothom que sabés llegir i escriure sense importar l'economia o la posició social?

Incendiades i destruïdes en el passat, les antigues biblioteques d'Alexandria continuen actualment en el record de la humanitat, la seva memòria no ha desaparegut, continua molt viva en el pensament de tots aquells que estimen el saber i el coneixement per damunt de tot. Perquè per molt que les esborrin, les biblioteques d'Alexandria seran eternes tal com ens reflecteix aquest poema titulat <<Alejandría, 641 A.D.>>, de l'escriptor i bibliotecari argentí, Jorge Luis Borges.⁸⁸

“Desde el primer Adán que vio la noche
Y el día y la figura de su mano,
Fabularon los hombres y fijaron
En piedra o en metal o en pergamino
Cuanto ciñe la tierra o plasma el sueño.
Aquí está su labor: la Biblioteca.
Dicen que los volúmenes que abarca
Dejan atrás la cifra de los astros
O de la arena del desierto. El hombre
Que quisiera agotarla perdería
La razón y los ojos temerarios.
Aquí la gran memoria de los siglos
Que fueron, las espadas y los héroes,
Los lacónicos símbolos del álgebra,
El saber que sondea los planetas

⁸⁷ Tot i que sempre és parla de la Biblioteca d'Alexandria en realitat eren dues.

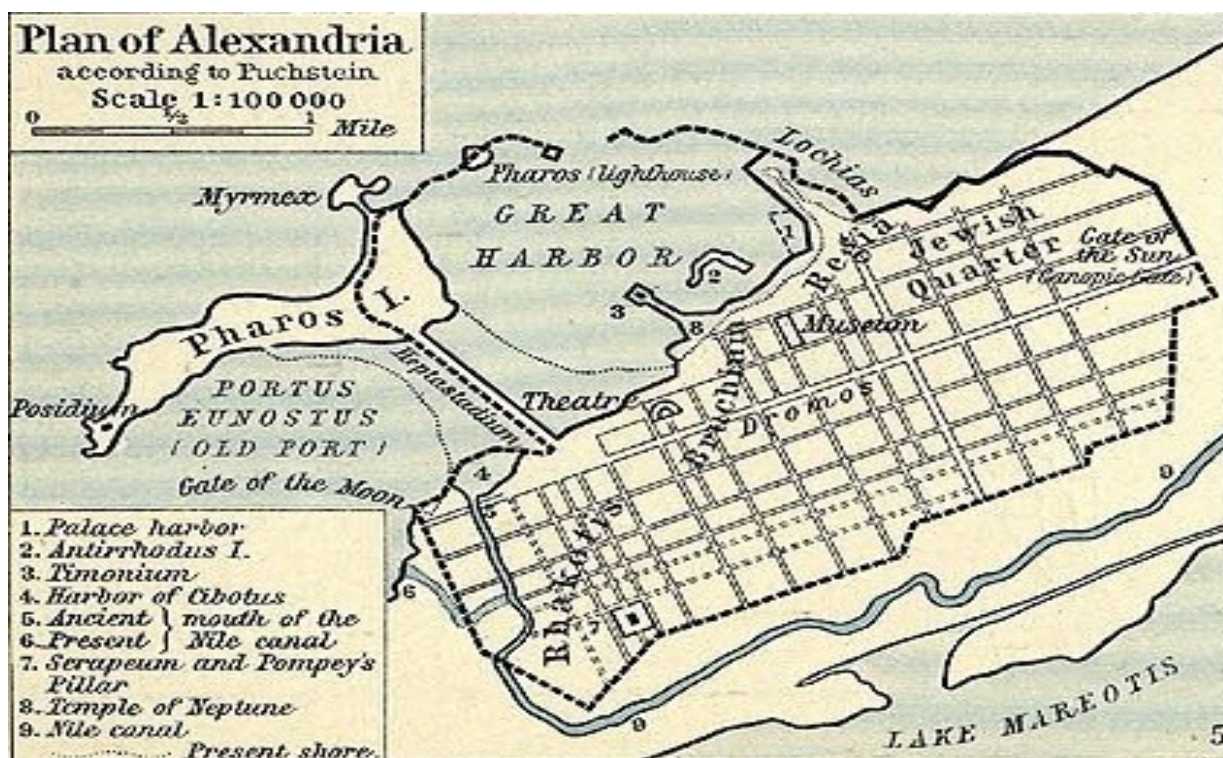
⁸⁸ En aquest poema Borges ens fa un relat de la grandesa i destrucció de la segona biblioteca d'Alexandria, la biblioteca del *Serapeum* al segle VII d.C. BORGES, Jorge Luis, “Alejandría, 641 A.D.”. Extret de: <http://www.ciudadseva.com/textos/poesia/ha/borges/641.htm> [consultat 5 d'abril 2016]

Que rigen el destino, las virtudes
De hierbas y marfiles talismánicos,
El verso en que perdura la caricia,
La ciencia que descifra el solitario
 Laberinto de Dios, la teología,
La alquimia que en el barro busca el oro
 Y las figuraciones del idólatra.
Declaran los infieles que si ardiera,
Ardería la historia. Se equivocan.
Las vigilias humanas engendraron
 Los infinitos libros. Si de todos
 No quedara uno solo, volverían
A engendrar cada hoja y cada línea,
Cada trabajo y cada amor de Hércules,
 Cada lección de cada manuscrito.
 En el siglo primero de la Hégira,
Yo, aquel Omar que sojuzgó a los persas
Y que impone el Islam sobre la tierra,
Ordeno a mis soldados que destruyan
 Por el fuego la larga Biblioteca,
 Que no perecerá. Loados sean
Dios que no duerme y Muhammad,
 Su Apóstol.”

3.4.1.1. LA FUNDACIÓ DE LA CIUTAT D'ALEXANDRIA

En el 525 a.C. Cambises II rei de Pèrsia derrota al faraó Psamètic III a la batalla de Pelusium i conquereix Egipte.⁸⁹ Durant 193 anys el país de les dues terres és manté sota el domini de l'imperi persa fins que en el 332 a.C. Alexandre III de Macedònia, més conegut per la història com a Alexandre Magne expulsa als perses d'Egipte.

El rei macedoni sense aturar-se es dirigeix a Memfis (la capital) on és coronat faraó del país de les dues terres i després a l'oasis de Siwa on és trobava el santuari-oracle d'Amón,⁹⁰ allà es va proclamar fill del Déu.⁹¹ Alexandre no es va quedar gaire temps a Egipte, abans de marxar va ordenar la fundació d'una ciutat a la zona del delta del Nil on es situava el poble de Rakotis, al costat del Mar Mediterrani i la va batejar amb el seu propi nom.⁹² Naixia la ciutat d'Alexandria.⁹³

Plànol de l'antiga ciutat d'Alexandria.

<https://grandespuestos.wordpress.com/2014/01/16/puerto-de-alexandria/>

89 SYKES, Percy (2004). *A History of Persian*. Recuperat de: <https://books.google.es/books?id=62vCM0xEjTkC&pg=PA158&dq=Battle+of+Pelusium&hl=es&sa=X&ved=0ahUKewicrcb49aDMAhXHEoKHZV4BaQQ6AEIYTAJ#v=onepage&q=Battle%20of%20Pelusium&f=false>

90 Identificat com a Zeus en la cultura grega.

91 ESCOLAR, Hipólito (2001). *La biblioteca de Alejandria*, p. 45.

92 Íbid. pp. 45-46.

93 Casson ens senyala el 331 a.C. com a any de la seva fundació. CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, p. 42.

L'arquitecte de tal empresa va ser Dinòcrates de Rodes. Dinòcrates seguint les teories d'Hipòdam de Milet, formant un traçat quadriculat (traçat hipodàmic), va dissenyar una ciutat amb dos carrers perpendiculars de 30 metres d'amplada, paral·lels a aquests hi havia altres carrers secundaris. Dins el mar, no gaire lluny de terra ferma si situava l'illa de Faros on Sòstrat de Cnido va aixecar una de les set meravelles del món antic, el gran far d'Alexandria. L'illa va quedar unida amb el continent a través d'un canal (l'*Heptastadium*) que va formar dos ports: el gran port o *Portus Magnas* a l'est i el port vell o *Portus Eunostos* a l'oest.⁹⁴

La ciutat va quedar dividida en cinc barris.⁹⁵ Un d'ells era el de *Bruchium* situat al centre de la ciutat on l'habitaven persones d'origen grec un altre era el de Rakotis. Dins el barri de *Bruchium* es localitzaven els palaus dels reis, els principals centres culturals de la ciutat com el *Museion*, la biblioteca, el teatre i el gimnàs. Per la seva banda el barri de Rakotis situat a la zona oest de la ciutat, allà on es situava l'antic poble del mateix nom i ocupat per egipcis és trobava sobre un turó el santuari dedicat a Serapis (el *Serapeum*). Passada la porta anomenada del Canopus situada a la part est de la ciutat, es situaven els camps d'esports amb l'hipòdrom i les grans residències dels rics. En aquesta part de la ciutat, tancada amb muralles pròpies hi residia principalment la població d'origen jueu.⁹⁶

3.4.1.2. ELS PRIMERS PTOLOMEUS

A la mort d'Alexandre Magne (323 a.C.), el gran imperi que aproximadament durant tretze anys havia format el macedoni a través de l'expansió i la conquesta va quedar repartit entre els seus generals (diàdocs) i els hereus d'aquests.

Egipte va quedar en mans del general Ptolomeu que es va proclamar governador del territori i posteriorment al 305 a.C. faraó amb el nom de Ptolomeu I Sòter. S'iniciava així la dinastia ptolemaica que governaria Egipte fins la conquesta romana l'any 30 a.C.

Amb el regnat dels quatre primers Ptolomeus, Alexandria va viure un període d'esplendor (sobretot cultural) amb la construcció del *Serapeum*, el Far, el Museu i la Gran Biblioteca.

Intel·lectuals, amants de la cultura, Ptolomeu I Sòter (305-282 a.C.) va destacar com historiador escrivint un relat sobre les campanyes d'Alexandre Magne.⁹⁷ Va respectar la religió, la cultura i les tradicions egípcies i les va fer conviure amb harmonia i respecte amb les seves pròpies gregues.⁹⁸

94 ESCOLAR, Hipólito (2001). *La biblioteca de Alejandría*, pp. 46-47.

95 Íbid. p. 47.

96 Íbid. p. 48.

97 Íbid. p. 61.

98 Íbid. p. 58-59.

Va crear el culte a Serapis, un nou culte greco-egipci amb el que pretenia fomentar un vincle comú entre les dues cultures en una única deïtat.⁹⁹ Ptolomeu II Filadelf (282-246 a.C.) va traslladar la capital de Memfis a Alexandria i va destacar com a poeta¹⁰⁰ i artífex de la construcció d'una de les set meravelles del món antic: el Far d'Alexandria.¹⁰¹ Ptolomeu III Evergetes (246-222 a.C.) va destacar com a constructor del *Serapeum*¹⁰² (el qual contenia una petita biblioteca pròpia). Per últim Ptolomeu IV Filopàtor (222-205 a.C.) va destacar com a dramaturg.¹⁰³ Els quatre faraons van reunir a la ciutat alexandrina els intel·lectuals més reputats del món antic¹⁰⁴ convertint Alexandria en el centre cultural més important del món grec.

3.4.1.3. EL MUSEU

Per donar cabuda a tots aquests savis atrets per la cultura i la intel·lectualitat alexandrina, es va construir una residència comuna on els erudits vivien, estudiaven, etc. Tot sota la mirada d'un sacerdot (que a la vegada també era un resident) que presidia la institució.¹⁰⁵ Fundada per Ptolomeu I Sòter, el faraó la va anomenar El Museu.¹⁰⁶

El Museu¹⁰⁷ es situava segons Estrabó que va visitar Alexandria, dins el palau reial al barri del *Bruchium*. Tenim pocs detalls de com era l'edifici o quines dependències tenia gràcies a la descripció deixada pel geògraf.¹⁰⁸

El Museu donava als erudits total llibertat d'estudi, estada i menjar gratuïts. A més a més se'ls retribuïa a través de la figura del director o *epistatés* (un funcionari encarregat de l'administració de les rentes econòmiques de la residència), d'un salari. Com a exemple podem citar els 12 talents que Ptolomeu III Evergetes va assignar al filòsof Panareto deixeble del també filòsof Arcesilau.¹⁰⁹

99 Íbid. p. 52-53.

100 Íbid. p. 62.

101 LA PALABRA DEL DÍA: FARO. <http://www.funfeu.es/noticia/la-palabra-del-dia-faro-5884/> [consultat 9 d'abril 2016]

102 Íbid. p. 53.

103 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, p. 42.

104 “De Atenas, Ptolomeo I hizo venir a Euclides y también a Estratón, el mejor físico de la época, y Ptolomeo III se trajo a Eratóstenes, el geógrafo cuyo cálculo de la circunferencia de la tierra fue increíblemente exacto. Herófilo, pionero en el estudio de la anatomía, tras estudiar en el famoso centro médico de Cos donde había ejercido Hipócrates, se instaló en Alejandría. Persuadieron incluso al gran Arquímedes para que dejara su Siracusa natal y fuera a la nueva ciudad durante una corta estancia.” CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, p. 43.

105 ESCOLAR, Hipólito (2001). *La biblioteca de Alejandría*, pp. 72-73.

106 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, p. 43.

107 El Museu (Temple de les Muses), en referència a les nou Muses, filles de Zeus i deesses de les arts, l'astronomia i la història.

108 ESCOLAR, Hipólito (2001). *La biblioteca de Alejandría*, p. 72.

109 Íbid. pp. 73-74.

3.4.1.4. LA GRAN BIBLIOTECA

La Biblioteca Reial d'Alexandria o Gran biblioteca (dita així per diferenciar-la de la biblioteca-filla del *Serapeum* de la qual en parlarem més endavant), va néixer segons Casson durant el segle III a.C.¹¹⁰ Hi ha discussions sobre la autoria del fundador. La tradició, recollida per Escolar, atribueix la fundació a Ptolomeu II Filadelf gràcies al testimoni d'Aristeas deixat en la seva cèlebre Carta d'Aristeas a Filòcrates escrita al voltant del segle II a.C.¹¹¹ Escolar creu que possiblement ja en temps de Ptolomeu I Sòter es va iniciar una compra de llibres, dita adquisició portaria a la posterior idea de dissenyar un espai per guardar-los, es a dir una biblioteca.¹¹²

“Es casi seguro que la recogida de libros se inició en tiempos del primer Ptolomeo. La tarea no era fácil, ni allí ni en cualquier otra parte, a causa de las deficiencias del comercio y circulación del libro que acababan de iniciarse, y de la dificultad de valorar la calidad de ejemplares. Además, el volumen de las adquisiciones obligaría pronto a buscar un local adecuado donde instalar los rollos y a establecer unas normas para que fueran ordenadamente depositados y fácilmente localizados.

Estas necesidades llevarían a la idea de crear un organismo que las resolviera, es decir, a la creación de una biblioteca, dando un nuevo sentido a esta palabra, que evolucionó de mero <<depósito de libros>> a <<institución que adquiere libros apropiados a una finalidad y los guarda con un cierto orden para facilitar su rápida localización y consulta>>. La idea pudo ser discutida por Ptolomeo I y sus colaboradores y perfeccionada por él o por su hijo o por sus nietos. Cualquiera de los dos primeros pudo dotarla económicamente, nombrar el primer director y aprobar las normas técnicas, pero lo que parece posible es que en tiempos del fundador de la dinastía se iniciaran las primeras compras y el proceso organizativo, así como que, sea el que fuere el nivel alcanzado, éste se superase a lo largo del siglo III.”

En canvi Casson li atribueix la idea (“el producte intel·lectual” en paraules del propi autor) a Ptolomeu I Sòter, però no seria fins a Ptolomeu II Filadelf que la biblioteca veuria la llum.¹¹³

110 “La biblioteca de Alejandría, fue fundada hacia el 300 a.C. o algo más tarde”. CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, p. 41.

111 La Carta d'Aristeas ens explica com Demetri de Falero (director de la biblioteca) proposa al faraó Ptolomeu (la carta no deixa clar si es Ptolomeu I o II, pel context s'atribueix a Ptolomeu II), davant la presència d'Aristeas incorporar al fons de la biblioteca els llibres sagrats dels jueus. Ptolomeu escriu una carta al summe sacerdot de Jerusalem (Palestina era territori pertanyent a Egipte), demanant-li que és fes una traducció d'aquests documents, tasca que finalment van fer 72 erudits palestins enviats a Egipte i reunits a l'illa de Faros. Escolar opina que aquesta història és més fantasia que realitat però que va ser acceptada en el temps com a explicació oficial per escriptors tan jueus com grecs de la traducció al grec dels llibres del Pentateuc. Per Escolar la tradicional atribució de la fundació de la biblioteca a Ptolomeu II no es d'estranyar, ja que el regnat de Ptolomeu II és considerat com un regnat de màxima esplendor “el momento más brillante de la monarquía lágida” tant a nivell territorialment expansiu com a nivell de riquesa,... ESCOLAR Hipólito (1990). *Historia de las Bibliotecas*, p. 68.

112 Íbid. p. 69.

113 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, p. 44.

Sigui qui sigui el fundador, el que els historiadors tenen clar és que la fundació de la Gran Biblioteca va esdevenir com a conseqüència de la creació del Museu tal com ens assenyala Hipólito Escolar “para que sus miembros dispusieran de una colección de libros, elemento valioso de trabajo e imprescindible en la nueva ciudad, que no disponía de libros griegos, al menos en la cantidad suficiente para atender a las necesidades de los eruditos e investigadores que en ella iban a trabajar”.¹¹⁴

Pràcticament no es té coneixement de com era la biblioteca. Els pocs testimonis que tenim els trobem com s'ha dit abans a la Carta d'Aristeas a Filòcrates, a l'escriptor i erudit d'origen bizantí del segle XII Joan Tzetzes (*Joannes Tzetzes*), a les biografies de la *Suda*¹¹⁵ (s. X) i finalment a un deteriorat paper trobat a la ciutat egípcia d'Oxirrinc (P.Oxy. X 1241)¹¹⁶ el qual entre altres detalls ens cita una llista dels primers directors de la biblioteca.¹¹⁷

Com s'adquirien els documents?

Ja hem vist a través d'Escolar que un dels mètodes d'adquisició era la compra, però no era l'únic, un altre mètode era el préstec.

Coneixem un exemple protagonitzat per Ptolomeu III Evergetes que va demanar en préstec a Atenes uns volums de les tragèdies de Sòfocles, Èsquil i Eurípides deixant com a garantia quinze talents, en arribar a Alexandria Ptolomeu els va fer copiar i preferint perdre la garantia va enviar les còpies a Atenes quedant-se a la biblioteca alexandrina els originals.¹¹⁸ Un altre mètode d'adquisició de llibres era la confiscació.

114 ESCOLAR, Hipólito (2001). *La biblioteca de Alejandria*, p. 95.

115 També anomenada Gran Enciclopèdia Bizantina.

116 Publicat al 1914 a *The Oxyrhynchus Papyri*, el paper P.Oxy.X 1241, (paper datat al segle II d.C.), va ser un dels molts papers que es van descobrir a arrel de les excavacions a la ciutat d'Oxirrinc pels arqueòlegs anglesos Bernard P. Grenfell i Arthur S. Hunt a partir de l'any 1897. La ciutat descoberta pel francès Vivant Denon durant la campanya de Napoleó a Egipte (1799-1802), era una ciutat de l'Alt Egipte i la capital del nomos (província) XIX. Coneguda originalment pel nom egipci de *Per-medjed*, després de la conquesta d'Egipte feta per Alexandre Magne al 332 a.C, la ciutat va rebre un important flux migratori d'origen grec. Aquests van rebatejar la ciutat amb el nom d'Oxirrinc. La ciutat mantenia molt bones relacions amb Alexandria. Universitat de Barcelona. OXIRRINC. <http://www.ub.edu/museuvirtual/visita-virtual-oxirrinc/index.php?idi=CA> [consultat 14 d'abril 2016]

Actualment el paper P.Oxy.X 1241 es troba a la Library, Trinity College a Dublín.

POxy: Oxyrhynchus Online. <http://www.papyrology.ox.ac.uk/POxy/> [consultat 14 d'abril 2016]

117 ESCOLAR, Hipólito (2001). *La biblioteca de Alejandria*, p. 97. i p. 154.

118 Íbid, pp. 125-126.

Sabem gràcies a Galè, (metge grec del segle II d.C.), que va estudiar a la biblioteca alexandrina, que quan arribaven llibres amb vaixell al port, aquests eren confiscats i ràpidament portats a la biblioteca on eren copiats. Les còpies eren entregades als propietaris dels manuscrits mentre que els originals eren guardats a la biblioteca.¹¹⁹

La biblioteca comptava amb el seu propi *scriptorium* on es copiaven els manuscrits. Quan arribava un llibre a la biblioteca, aquest es posava en un magatzem amb una etiqueta on constava la procedència, el nom del propietari del document o del venedor i el de l'autor abans de col·locar-se a les prestatgeries per la consulta pública, d'aquesta manera es sabia quantes còpies hi havia d'un manuscrit...,¹²⁰

Però com eren aquests manuscrits?

Escrits sobre paper i col·locats en grans estanteries, la majoria dels manuscrits eren d'autors d'origen grec i escrits en grec, apenes es coneixen traduccions en llengua grega d'obres d'altres llocs fora del món grec, i principalment serien obres científiques (amb poc interès entre els grecs) en accadi, copte,... tot i que podien haver-hi altres obres (obres de caràcter religiós), com la Bíblia.¹²¹

Hi ha moltes hipòtesis sobre el nombre total de volums que custodiava la biblioteca, autors antics s'han pronunciat sobre el tema i han donat un nombre:¹²²

- Aristeas → Dins la seva Carta d'Aristeas a Filòcrates ens testimonia que la biblioteca va arribar a tenir un nombre de 200.000 volums.
- Juan Tzetzes → Afirmar que la biblioteca tenia un nombre aproximat de 490.000 volums.
- Aule Gel·li → Dins la seva obra anomenada Nits Àtiques ens dóna la xifra de 700.000 volums durant la crema “accidental” de la biblioteca per Juli Cèsar l'any 47 a.C.

Sigui quina sigui la xifra real de volums que va albergar la Gran Biblioteca devia ser gran tal com afirma Escolar: “No cabe duda de que el número de libros guardados en la Biblioteca fue grande, superior con mucho al de cualquiera otra colección o biblioteca anterior o contemporánea”.¹²³

119 Íbid. p. 126.

120 Íbid. p. 127.

121 Íbid. pp. 128-129.

122 Tot i que per H.Escolar aquestes xifres s'han de categoritzar d'exagerades, hi ha alguns autors que troben factible el nombre exposat per Aule Gel·li al·legant que en els últims temps de Ptolomeu I Sòter i Demetri de Falerò el nombre de volums recaptats per aquests tenia una totalitat de 200.000, a mitjans del segle III a.C. aquesta xifra podria haver augmentat fins arribar a 500.000 i un segle després tornar a augmentar amb 200.000 més. ESCOLAR Hipólito (1990). *Historia de las Bibliotecas*, p. 78.

123 Íbid. p. 76.

Fins ara hem parlat de l'edifici de la biblioteca, del seu contingut, dels seus usuaris, però la pregunta més important és, qui la dirigia? Tenia un director? Un bibliotecari encarregat de mantenir l'ordre, un correcte ús i funcionament? Un encarregat de la còpia i ordenació dels volums que la biblioteca custodiava?

Durant tots els segles que la biblioteca va estar en funcionament, va estar sota la direcció d'un director o bibliotecari en cap (càrrec atorgat pels faraons a partir de Ptolomeu II Filadelf el qual no se sap amb exactitud el nom que rebia. Al segle X la *Suda* els anomenava *próstates*, Joan Tzetzes els anomenava *bibliofýlax*, Escolar opina que també podien haver sigut anomenats *epistátes* com l'encarregat de l'administració de les rentes econòmiques del *Museion*).¹²⁴ A la següent taula es detallen cronològicament una llista dels erudits que van ostentar dit càrrec entre el segle III a.C. i el segle II a.C. segons el paper P.Oxy.X 1241.¹²⁵

Bibliotecari	desde	fins	Notes
Zenòdot d'Efes	285 a.C.	270 a.C.	Primer bibliotecari de la Gran Biblioteca, mestre de Ptolomeu II Filadelf, aquest últim seria qui li va otorgar el càrrec un cop coronat faraó.
Apol·loni de Rodes	270 a.C.	245 a.C.	
Eratòstenes de Cirene	245 a.C.	201a.C.	
Aristòfanes de Bizanci	201 a.C.	186 a.C.	A través de la <i>Suda</i> es coneix l'anècdota (possiblement inventada), que Aristòfanes veien que la situació a Alexandria no era gens bona a conseqüència de revoltes a la ciutat va voler marxar a la ciutat de Pèrgam a treballar a la seva biblioteca convidat pel rei de dita ciutat, Eumenes II. Ptolomeu V Epífanos (faraó en temps d'Aristòfanes), no només li va prohibir que marxés sinó que el va tancar a la presó per evitar que ho fes.
Apol·loni d'Alexandria anomenat també Apol·loni Eidografo	186 a.C	?	
Aristarc de Samotràcia	?	145 a.C.	
Kydas	145 a.C.	?	Segons el P.Oxy.X 1241, Kydas era un militar.

124 ESCOLAR Hipólito (2001). *La biblioteca de Alejandría*, pp. 139-140.

125 Les dates en les quals van ocupar el seu càrrec de director de la Gran Biblioteca han sigut extretes de ESCOLAR Hipólito (1990). *La biblioteca de Alejandría*. pp. 140-156.

Un últim nom important lligat a la Gran Biblioteca el trobem en la figura del poeta Cal·límac de Cirene. Tot i que en un moment es va pensar que el seu nom també havia figurat entre els dels directors de la biblioteca, no s'ha pogut arribar a verificar.

A Cal·límac se li atribueix la creació dels *Pinakes*¹²⁶ es a dir inventaris crítics d'obres literàries gregues escrites fins aquells moments (inventaris d'ordenació dels fons de la biblioteca). Ocupaven 120 volums i no s'han conservat cap d'ells fins als nostres dies però es té una idea aproximada de com eren gràcies les referències que ens han aportat textos de segles posteriors a la creació.¹²⁷

Segons Escolar els *Pinakes* estaven dividits en diferents apartats (dels quals en coneixem alguns d'ells): filosofia, retòrica, legislació, medecina, comèdia, tragèdia, èpica i miscel·lània i al seu torn (en alguns casos) en subapartats on els autors estaven classificats per ordre alfabètic (cada un dels autors anava seguit d'una nota biogràfica la qual figurava el nom de l'autor, el lloc del naixement, de qui havia sigut deixeble,...), seguidament venia un llistat amb totes les obres de l'autor ordenades alfabèticament (amb el títol de cada obra hi figurava les primeres paraules, el nombre de línies del rotlle i/o si calia una nota sobre la seva autenticitat).¹²⁸

Com hem vist la Biblioteca Reial d'Alexandria juntament amb el Museu va ser un gran centre de cultura i coneixement, molts erudits van passar per les seves sales, però la història d'aquesta magnífica institució no va ser sempre tan feliç. La decadència i la destrucció també van marcar la seva història i el seu final. Un final el qual tractarem amb més profunditat a l'últim capítol.

3.4.1.5. EL MUSEU DE L'EMPERADOR CLAUDI

Tenim la coneixença gràcies a l'historiador Suetoni que l'emperador Claudi (41-54 d.C.) va establir un nou Museu al ja existent i el va batejar amb el seu propi nom. Claudi havia escrit dues obres històriques en llengüa grega (una sobre els etruscs en vint volums i una altra sobre els cartaginesos en vuit volums), l'emperador va decretar que amb motiu d'aquestes dues obres si construís el nou Museu i va establir que cada any si llegís públicament aquestes dues obres (una a cada Museu).¹²⁹

126 “*Pinaques* o Tablas de todos los que fueron eminentes en cualquier género literario y de sus obras en 120 volúmenes”, segons ESCOLAR Hipólito (1990). *Historia de las Bibliotecas*, p. 83. o “*Pinakes* o Tablas de Personas Eminentes en cada rama del saber junto a una lista de sus obras” segons CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, p. 48.

127 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, p. 48.

128 ESCOLAR Hipólito (1990). *La biblioteca de Alejandria*. p. 167.

129 SUETONI (1969). *Vides dels Dotze Cèsars. Vol. IV*. pp. 49-50.

3.4.1.6. LA BIBLIOTECA DEL *SERAPEUM*

La Biblioteca del *Serapeum* o Biblioteca Filla del *Serapeum* per diferenciar-la de la Biblioteca Reial, va ser la segona biblioteca de la ciutat d'Alexandria.

Situada dins el *Serapeum* o Temple de Serapis el qual va ser edificat per ordre de Ptolomeu III Evergetes (construït sobre un petit temple a Serapis edificat pel seu avi Ptolomeu I Sòter, sobre un turó en el barri de Rakotis),¹³⁰ era més reduïda tant en mida com en nombre de volums que contenia (Escolar ens cita a través del testimoni de Juan Tzetzes que s'hi guardaven aproximadament uns 43.000 volums).¹³¹ Durant segles tant el temple com la seva biblioteca van tenir les portes obertes, tot això va canviar a finals del segle IV que es va promulgar un edicte per ordre de l'emperador romà Teodosi I per eradicar el paganisme dels temples en favor del cristianisme que va comportar que el temple fos destruït.

3.4.2. EL REGNE DE PÈRGAM

Durant anys la Biblioteca Reial d'Alexandria va ser la Gran Biblioteca del món grec, però molt aviat tindria una rival a la ciutat de Pèrgam. A l'actual Turquia naixeria una esplèndida biblioteca que poc tindria que envejar a l'alexandrina. Naixeria la Biblioteca de Pèrgam.

Després de la derrota del rei Dario III de Pèrsia (380–330 a.C.) i la posterior mort d'Alexandre Magne al 323 a.C. la ciutat queda sota el control del general Lisímac un dels diàdocs (generals) d'Alexandre. A la mort del rei macedoni es va proclamar governador i posteriorment rei de Tràcia (regió situada a la Península Balcànica), a la que va unir a principis del segle III a.C. els territoris conquerits d'una bona part d'Àsia Menor (on es trobava la ciutat de Pèrgam).¹³²

A la mort de Lisímac al 281 a.C. a mans de Seleuc a la Batalla de Corupedium,¹³³ deixant enrere tota la seva fortuna¹³⁴ (fortuna que Lisímac guardava a l'Acròpolis de la ciutat), el seu fins llavors administrador al que havia privilegiat amb el títol de governador l'eunuc Fileteros (Fileteros havia traïcionat a Lisímac aliant-se amb Seleuc) es va fer amb el control de la ciutat i el poder de la immensa fortuna del finat diàdoc.¹³⁵

130 Íbid. p. 53.

131 Íbid. p. 100.

132 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, p. 57.

133 CORUPEDIUM (281 BCE) dins Livius.Org Articles on ancient history
<http://www.livius.org/articles/battle/corupedium/> [consultat 19 d'abril 2016]

134 Fortuna que ascendia a 9.000 talents. ESCOLAR Hipólito (1990). *La biblioteca de Alejandria*. p. 32.

135 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, p. 57.

Fileteros va fundar a Pèrgam una dinastia reial¹³⁶ que donaria (especialment gràcies a la utilització dels talents de Lisimac) entre altres qualitats gran prestigi cultural a la ciutat a través del patrocini de les arts. Així Atal I (fill i successor de Eumenes I des del 241 fins al 197 a.C.) va afavorir la pintura i l'escultura i va reunir (a través de la compra) la primera col·lecció d'art privat que es coneix en el món occidental. Eumenes II (197-160 a.C.) continuant el treball del seu antecessor al tron que a part de reunir una magnífica col·lecció d'art havia engalanat els carrers de Pèrgam amb belles escultures,¹³⁷ va crear segons el testimoni d'Estrabó una gran biblioteca que va augmentar el prestigi de la ciutat i va convertir Pèrgam en un centre capaç de rivalitzar en cultura i saber amb la “poderosa” biblioteca d'Alexandria.¹³⁸

3.4.2.1. LA BIBLIOTECA DE PÈRGAM

Eumenes II va edificar la biblioteca (seguint el model de la d'Alexandria) molt a prop del temple de la deessa Atena a la zona de l'Acròpolis (situat sobre un turó), lloc on també és situaven l'altar de Zeus i el palau reial. Excavada per arqueòlegs d'origen alemany des del 1878 fins al 1886, junt al temple d'Atena van localitzar les restes d'un gran pati tancat per pòrtics (en un d'ells adossades si situaven les restes de quatre sales, una de gran i tres de més petites).¹³⁹

A sala gran de 16 metres de llarg x 14 metres d'amplada els arqueòlegs van trobar paral·lels als dos murs laterals i al mur posterior però separat d'aquests per aproximadament uns 0,50 metres una repisa d'uns 0,90 metres d'alçada x 1 metre d'amplada, a la zona central del mur posterior la repisa s'eixamplava formant una plataforma de 2,74 x 1,05.¹⁴⁰

També es van trobar una estàtua de la deessa Atena així com pedestals sobre els quals hi haurien els bustos amb els noms d'erudits com Hòmer o Heròdot. Els arqueòlegs pensen que l'estàtua de la deessa del coneixement es situava sobre la plataforma i els bustos sobre la repisa en els murs paral·lels a l'estàtua com a decoració (es creuria que aquesta sala seria reservada a conferències,...).¹⁴¹ Les tres sales més petites que feien 13,4 metres de llarg i entre 7 i 10 metres d'amplada podien haver sigut destinades a sales-dipòsits de llibres.¹⁴²

136 Tot i que els dos primers atàlides (Fileteros i el seu nebot i successor Eumenes I), no es van proclamar mai reis de la ciutat, sinó que van continuar com a governadors. El primer atàlide que es va proclamar oficialment com a rei de Pèrgam va ser Atal I (fill i successor d'Eumenes I i rei que donaria el nom a la dinastia, la dinastia Atàlide).

137 Íbid. pp. 57-58.

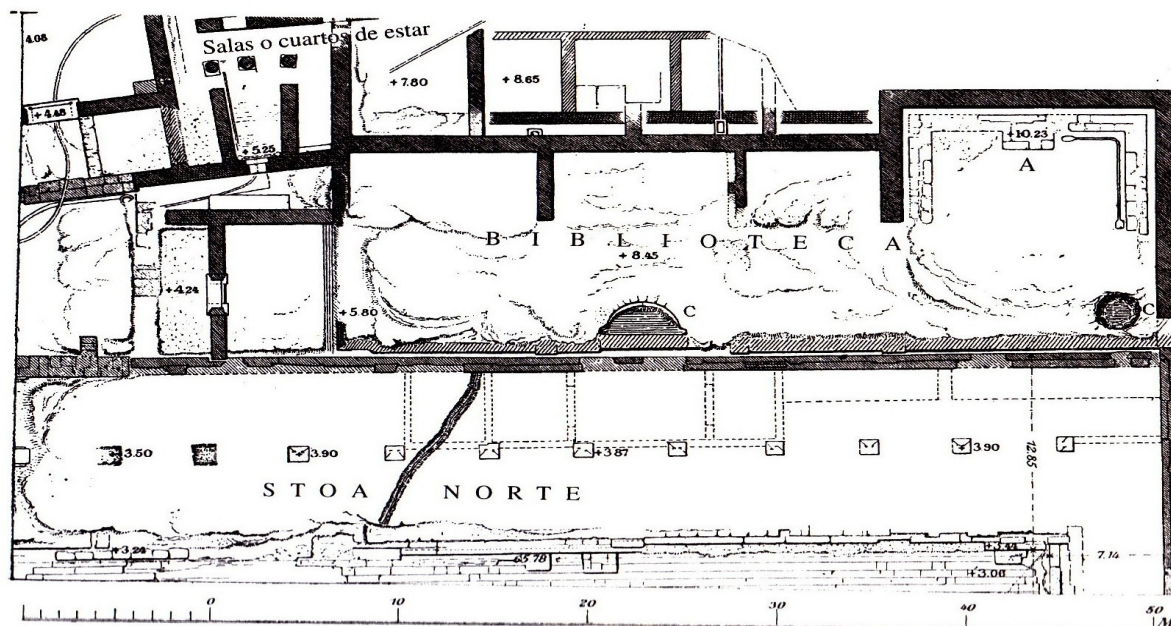
138 Segons el geògraf, el primer bibliotecari de la nova biblioteca seria Crates de Malos, filòsof estoic ambaixador del rei Eumenes II a Roma, ciutat on va arribar a tenir gran prestigi. ESCOLAR Hipólito (1990). *Historia de las Bibliotecas*, p. 58.

139 Íbid. p. 58.

140 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, p. 59.

141 Íbid. p. 59.

142 Íbid. p. 59.

Plànol de la Biblioteca de Pèrgam. En la il·lustració podem veure la sala gran (marcada amb la lletra A), el dibuix de la repisa que recorre en paral·lel els dos murs de la sala i el mur posterior i com en el centre s'eixampla formant una plataforma on es trobaria l'estàtua de la deessa Atena. Les tres sales més petites a la seva esquerra serien les sales que contindrien les estanteries amb els rotlles. CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, p. 60.

Se sap que a la biblioteca de Pèrgam hi havia uns *Pinakes* basats als redactats per Calicam a Alexandria.¹⁴³

De Pèrgam tindria l'origen, segons la història deixada per Plini el Vell (extreta de Varró)¹⁴⁴ que el pergamí, una nova matèria extreta de la pell d'animals, com el vedell, el xai... era utilitzada a aquesta ciutat com a nou suport d'escriptura. Segons dita llegenda, els faraons d'Alexandria gelosos de la nova biblioteca haurien deixat d'exportar paper a la ciutat dels atàlides per evitar així que la nova biblioteca fes ombra a l'alexandrina. Els atàlides haurien hagut de crear un nou suport d'escriptura per suplir aquesta carència de material escriptori.

*“Plus tard, toujours d'après Varron, quand Ptolémée et Eumène voulurent rivaliser par leurs bibliothèques et que le premier eut interdit l'exportation du papyrus, on inventa à Pergame le parchemin. Dans la suite, le commerce en étant redevenu libre, l'usage se répandit partout de ce produit sur lequel repose l'immortalité des hommes”.*¹⁴⁵

143 ESCOLAR Hipólito (1990). *Historia de las Bibliotecas*, pp. 58-59.

144 Íbid. p. 60.

145 PLINE L'ANCIEN (1956). *Histoire Naturelle, Livre XIII*, p. 41.

Per Escolar i Casson, aquesta història no tindria gaire credibilitat, ja que la pell (coneguda amb el nom grec de *diphtherai*) com a suport de l'escriptura ja era coneguda amb anterioritat, el que si estan d'acord que Pèrgam va ser el lloc on va néixer el nom d'aquest suport d'escriptura (el *pergamené*).¹⁴⁶

3.4.2.2. LA FI DEL REGNE DE PÈRGAM

En el 134 a.C. mor Àtal III sense descendència. El monarca va llegar en herència el Regne de Pèrgam i la seva biblioteca a Roma. La notícia, va ser ben rebuda per una part dels membres de la política de la ciutat italiana. Tiberi Grac, va proposar una llei que permetés el repartiment de la terra procedent del *ager publicus*. Grac pretenia finançar aquesta reforma amb el repartiment del tresor del finat rei de Pèrgam. Mentre això es discutia a Roma, a la ciutat de Pèrgam, Aristònic de Pèrgam, fill bastard d'Eumenes II, és va proclamar rei de Pèrgam amb el nom d'Eumenes III. El nou rei el qual va trobar seguidors entre els pobres i els esclaus és negava a que els romans es fessin amb el reialme. Roma entregada a altres fronts bèl·lics va enviar en el 132 a.C. una ambaixada encapçalada per Escipió Nasica però sense cap resultat favorable. Un any després, Roma es decideix a atacar sota les ordres del cònsol P. Licini Cras que va ser derrotat i assassinat. Roma no es rendia, a l'any següent envia un altre exèrcit, aquest cop encapçalat per Marc Perpena que va aconseguir derrotar al rei i portar-lo a Roma. Amb la revolta sufocada, la ciutat dels atàlides va passar a formar part de la província romana d'Àsia.¹⁴⁷

Al 2014, la Unesco va declarar la ciutat de Pèrgam Patrimoni de la Humanitat.¹⁴⁸

3.4.3. ALTRES BIBLIOTEQUES HEL·LENÍSTIQUES

Si bé la Biblioteca de Pèrgam va ser la rival d'Alexandria en esplendor i cultura no va ser la única biblioteca creada després de l'alexandrina. Tenim constància d'altres més petites públiques i/o privades com les de les ciutats de Cos, Rodes, Esmirna, Patres i Corint,¹⁴⁹ o la d'Atenes (l'anomenada *Ptolemaion*).¹⁵⁰

146 ESCOLAR Hipólito (1990). *Historia de las Bibliotecas*, p. 60; i CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, p. 61.

147 LOMAS, Francisco Javier (2004). *Historia de Roma*. Recuperat de: <https://books.google.es/books?id=MCpZmP85ZssC&pg=PA88&dq=Atalo+III&hl=es&sa=X&ved=0ahUKEwijtO33l6nMAhWDqxoKHRALAQYQ6AEIUjAI#v=onepage&q=Atalo%20III&f=false>

148 *Pergamon and its Multi-Layered Cultural Landscape* dins de UNESCO World Heritage Centre <http://whc.unesco.org/en/list/1457/> [consultat 20 abril 2016]

149 ESCOLAR Hipólito (1990). *Historia de las Bibliotecas*, p. 58.

150 En el cas de la biblioteca de Cos sabem que va ser fundada gràcies a les donacions monetàries d'alguns ciutadans a

També altres reis hel·lenístics van voler imitar als Ptolomeus fundant als seus territoris les seves pròpies biblioteques com la d'Antioquia, (fundada per la dinastia Selèucida), la de Pella (biblioteca fundada pels macedonis a la capital del Regne de Macedònia), la de Siracusa (fundada per Hieró, tirà de Siracusa) o la biblioteca de Mitridates en el Ponto.¹⁵¹

partir de la descoberta d'una inscripció en pedra datada a principis del segle II a.C. que nomena les persones que la van patrocinar. Aquestes inscripcions es situaven en llocs destacats en una plaça pública i era la forma de reconèixer la generositat dels ciutadans que hi havien col·laborat en la fundació de la biblioteca. També s'hauria trobat inscripcions d'aquesta categoria en altres ciutats com la de Rodes (on també es va trobar el fragment d'una inscripció que formaria part d'un catàleg gravada en un mur),... En canvi pel mateix autor, la biblioteca de Rodes entre d'altres eren possiblement biblioteques associades a un *gymnasium* és a dir al gimnàs local de la ciutat. En el cas del *Ptolemaion*, Casson afirma que la biblioteca formava part de les dependències del gimnàs i que aquest és situava al centre de la ciutat junt a l'àgora. El seu origen esdevindria a partir de la donació realitzada per un Ptolomeu (d'aquí el nom de *Ptolemaion*). Se sap que aquesta biblioteca va rebre donacions de llibres per part d'alguns ciutadans de la ciutat. CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, pp. 65-66.

151 ESCOLAR Hipólito (1990). *Historia de las Bibliotecas*, p. 58.

3. 5. LES BIBLIOTEQUES DEL MÓN ROMÀ

3.5.1. EL LLIBRE A ROMA

Si bé les primeres mostres de literatura al món romà les trobem relacionades amb la jurídica (redacció de la Llei de les Dotze Taules)¹⁵² i la literatura ritual, aquesta no es va començar a consolidar fins a partir del segle III a.C., influenciada per la literatura grega iniciada en dit segle per L. Livi Andrònic¹⁵³ i seguit per altres autors com Plaute, Terenci o M.Porcí Cató.¹⁵⁴ El material més antic utilitzat pels romans per escriure en opinió d'Escolar devia ser l'escorça (en llatí *liber*; d'aquí esdevindria la paraula llibre), tot i que també hi hauria mostres de la utilització del lli i la pell. A partir del segle III a.C. s'utilitzaria el rotlle de papir com a suport per escriure els llibres.¹⁵⁵

Sabem que a Roma existien vuit categories diferents de papir en base a la seva qualitat.¹⁵⁶ Escolar ens les cita a través del testimoni de Plini el Vell: augusta, claudia i livia (varietats de fulls més grans i de més qualitat), la varietat hieràtica, amphitheàtrica i la fanniana (varietats de qualitat intermitja) i finalment les varietats saítica, taeniotica i empoetica (varietats més barates).¹⁵⁷

A l'igual que a les terres d'Egipte i l'Orient Pròxim, a Roma s'utilitzava també el càlem (en llatí *calamus*) com a instrument escriptori per escriure sobre el papir, tot i que més endavant s'utilitzaven també les plomes d'au (*pennae*) o inclòs de bronze. La tinta per escriure s'anomenava (*atramentum*) i el tinter (*atramentarium*). Per conservar el papir de la humitat i evitar el seu deteriorament a partir de la humitat i els insectes com les arnes es banyava amb oli de cedre que li conferia un color groc i brillant.¹⁵⁸

Altres suports eren l'*ostraca* (fragments de ceràmica en el qual se li gravava un text)¹⁵⁹ i la tauleta de cera (*tabellae cerae*). La tauleta de cera, era una tauleta (*tabellae*) de fusta recoberta amb una capa de cera (*cerae*). Per escriure-hi al damunt de la cera s'utilitzava un estilet (*stilus*). Les tauletes de

152 Segons l'Enciclopèdia Catalana, "La Llei de les Dotze Taules", és el "Nom donat al conjunt de disposicions redactat per dues comissions de decemvirs presidides per Api Claudi (451-450 a.C.), aprovat pels comicis centuriats i gravades en dotze taules, fixades al fòrum. Constitueix el document legislatiu més antic del dret romà, les normes del qual tracten temes de dret processal, familiar, successori, penal, de propietat i públic." *Llei de les Dotze Taules* dins enciclopèdia.cat. <http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0022879.xml> [consulta 29 de abril de 2016]

153 Concretament al 240 a.C., amb l'ocasió d'un festival el qual és va presentar L. Andrònic amb la versió llatina d'una comèdia i una tragèdia grega. Livi Andrònic va néixer a la ciutat de Tarent, a la Magna Grècia. Fet presoner, va servir com a esclau a Roma a la casa dels Livis (d'aquí que un cop alliberat adoptés el nom del seu antic amo). Va traduir un bon nom d'obres literàries, cap de les quals han arribat als nostres dies. CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*. pp. 69-70.

154 ESCOLAR, Hipólito (1993). *Historia universal del libro*, p. 165.

155 Ibid. p. 163.

156 BARBIER, Frédéric (2004). *Storia del libro, Dall' antichità al XX secolo*, p. 33.

157 ESCOLAR, Hipólito (1993). *Historia universal del libro*, p. 163.

158 Íbid. p. 163.

159 BARBIER, Frédéric (2004). *Storia del libro, Dall' antichità al XX secolo*, p. 33.

cera eren especialment utilitzades pels estudiants (sobretot per aprendre a escriure) gràcies a què permetia que el text escrit es podia esborrar sense problemes i així poder tornar-hi a escriure-hi al damunt de la cera, però també eren utilitzades per a documents oficials (com els rebuts trobats a Pompeia a la domus del banquer i prestamista *Lucius Caecilius Lucundus* del qual parlarem més endavant). Depenent de la qualitat i el luxe de la tauleta, la fusta podia ser de major qualitat (com la del cedre) o de menor qualitat. Les tauletes podien anar soles o es podien ajuntar amb altres tauletes mitjançant corretges o anelles formant un llibre (*còdex*).¹⁶⁰

Fresc mural pertanyent a la domus pompeiana de *Julia Felix*. En el fresc podem observar un rotlle parcialment desenrotllat en el qual si aprecia una petita etiqueta identificadora penjant segurament amb el títol del document i el nom de l'autor, a la seva esquerra hi ha un tinter i un càlem. A la dreta del rotlle podem observar un grup de tauletes de cera ajuntades amb unes corretges o anelles a la part central i un estilet. <https://nonquelmarlowe.wordpress.com/category/tecnolibri/page/2/>

Més durader i de lectura i transport més fàcil que el rotlle, el còdex es va anar establint de mica en mica com a format de llibre de lectura a Roma a partir del segle I d.C. i va anar desbancant progressivament al rotlle amb el temps. Tot i així el rotlle no va desaparèixer és va continuar utilitzant com a suport a les cancelleries¹⁶¹ i en manuscrits eclesiàstics durant l'Edat Mitjana.

¹⁶⁰ ESCOLAR, Hipólito (1993). *Historia universal del libro*, pp. 163-165.

¹⁶¹ Com a anècdota curiosa tenim a Anglaterra el càrrec de *Master of the Rolls* (Mestre dels Rotlles). Datat des del 1286 (encara que es creu que podria ser més antic). El primer Mestre dels Rotlles va ser John Langton (1286-1292) designat al càrrec pel rei Eduard I. Originalment el Mestre dels Rotlles era l'oficial encarregat de la guarda i custòdia dels registres de la cancelleria reial (custòdia dels estatuts, les patents i els registres de sentències judicials escrits en rotlles de pergami). Amb el temps aquest càrrec va anar evolucionant en importància i prestigi.

Actualment el Mestre dels Rotlles es considera la segona figura judicial més important després del President del Tribunal Suprem. Les seves funcions són la de ser un dels jutges del Tribunal d'Apel·lació, President de la Sala de lo Civil així com ser Responsable de la implementació i l'organització del treball de la divisió judicial i president d'un dels seus òrgans jurisdiccionals.

Masters of the Rolls dins Courts and Tribunals Judiciary <https://www.judiciary.gov.uk/about-the-judiciary/who-are-the-judiciary/judicial-roles/judges/profile-mor/> [consulta 2 juliol 2016] i

DUFFUS HARDY, Thomas (1843). *A catalogue of Lords Chancellors, Keepers of the Great Seal, Masters of the Rolls and Principal Officers of The High Court of Chancery*. Recuperat de:

3.5.2. L'ALFABETITZACIÓ ROMANA

En el món romà com hem vist anteriorment amb altres cultures, l'alfabetització no estava a l'abast de tothom. A l'època arcaica (s. VII-VI a.C. o inclòs possiblement del segle V a.C.). Segons Cavallo la difusió social de l'escriptura era molt limitada essent la casta sacerdotal (la qual utilitzava l'escriptura amb la finalitat de realitzar actes religiosos i públics concrets) i la gentília que utilitzaria el coneixement de l'escriptura per redactar textos de caràcter anual, oratori i/o commemoratiu.¹⁶²

A partir del segle V a.C. l'ús de l'escriptura és fa més extens. Cavallo ens cita (tot i que no li dóna massa credibilitat a la dada), que la primera referència d'una escola pública elemental a la ciutat de Roma data del segle III a.C. Dita escola estaria a càrrec d'un individu anomenat Espuri Carvili.¹⁶³

La introducció del vot secret a finals de la República ens demostra una presència més ampla de l'escriptura a nivell social. Tot i que, segons Cavallo es tractaria d'una qüestió exagerada. Per l'historiador italià aquests individus alfabetitzats podrien ser capaços únicament de reconèixer algun símbol alfabètic i/o escriure una seqüència simple de lletres. A pesar d'aquest "alfabetisme", el final de la República es el moment el qual és comença a documentar les primeres llibreries juntament amb una serie de lectors que llegien els llibres oferts no per la seva utilitat per instruir-se (el que es coneixia amb el nom d'*utilitas*), sinó únicament pel plaer de llegir (*voluptas*).¹⁶⁴

Ja entrada l'època imperial, durant la primera fase s'arriba a un moment d'ample ús de l'escriptura, encara que no tothom va arribar a ella ni participar d'ella de la mateixa manera. Les raons d'aquesta difusió lecto-escriptora com diu Cavallo s'han de cercar "en la extensión de las prácticas de lectura y escritura; en la creación de una densa red de oficinas centrales y periféricas con la consiguiente formación de personal especializado; en el crecimiento económico y, por ende, en la práctica de registros y escrituras contables; en la paz social de la que Roma pudo beneficiarse a partir del advenimiento del principado; y, por todo ello, en las condiciones favorables al surgimiento y al desarrollo de una <<sociedad del dialogo>>, para la que mensajes y productos escritos constituyeron uno de los medios primarios de la comunicación."¹⁶⁵

Tot i que com continua explicant, aquestes raons ens donarien testimoni de l'extensió de la difusió lecto-escriptora a tots i cadascun dels estrats socials de la societat romana almenys en la població

<https://books.google.es/books?id=YPJiAAAACAAJ&pg=PA14&dq=masters+of+the+rolls+john+Langton&hl=es&sa=X&ved=0ahUKEwjNhg3rgeXNAhUCthQKHWATC38Q6AEIKjAA#v=onepage&q=masters%20of%20the%20rolls%20john%20Langton&f=false>

162 CAVALLO Giuglielmo, La alfabetización en Grecia y Roma dins CASTILLO GÓMEZ, Antonio (2001). *Historia de la cultura escrita*, p. 78.

163 Íbid. p. 79.

164 Íbid. p. 80.

165 Íbid. pp. 80-81.

d'àmbit urbà, no s'ha d'oblidar que encara existien grups d'individus d'analfabets o semi que com bé diu l'historiador encara eren una majoria.¹⁶⁶

Pel que fa al nombre de dones alfabetitzades era molt més baix en comparació al nombre d'homes si bé segurament el nombre va augmentar en època imperial.¹⁶⁷

Fora de l'àmbit de Roma, a l'Egipte greco-romà, coneixem el nom que rebien els analfabets (els *agrammatoi*) i els semialfabetitzats (*bradeos graphontes*), persones que no tindrien prous recursos econòmics per poder assistir a una escola o l'havien hagut de deixar aviat aprenent únicament els inicis de l'escriptura. Entre aquests dos grups és trobaven els comerciants, artesans, pagesos, atzemblers,¹⁶⁸ pescadors, camellers, remers i soldats de tropa. Però no eren els únics, tot i la seva condició social més elevada que la dels anteriors també podia haver-hi entre aquests analfabets o semialfabetitzats funcionaris.¹⁶⁹

En el món romà alguns d'aquests semialfabetitzats podien exercir d'escribes pel seu compte per a altres persones (sempre hi quan no tinguessin un nivell molt baix d'alfabetització), era el que és coneixia com a delegats de l'escriptura o *hypographeis* (en grec), persones que escrivien documents i/o els firmaven en nom del qui l'havia contractat (persones analfabetes o d'altres de semialfabetitzades amb un nivell d'alfabetització més baix que el *hypographeis*).¹⁷⁰

A través de la documentació trobada en papirs d'origen greco-egipci Cavallo ens defineix els *hypographeis* entre tres categories de personatges:¹⁷¹

“a) parientes, y preferiblemente parientes cercanos de los interesados (en el caso de las mujeres, es un hombre de la familia, marido, padre, hijo, hermano, cuñado, que puede actuar también como tutor cuando es necesario); b) compañeros de trabajo, socios en los negocios, camaradas en el ejército;¹⁷² y c) los expertos de la escritura propiamente dichos, que podían ser esclavos (así se deduce también de algunas tablillas enceradas pompeyanas), escribanos al servicio de corporaciones (escribano de los pescadores, escribano de los tejedores, escribano de los agricultores), escribas

166 Íbid. p. 81.

167 Íbid. p. 86.

168 Segons l'Enciclopèdia Catalana “l'atzempler” és la persona que te cura de les atzembles és a dir de les bèsties de càrrega. *Atzempler* dins enciclopèdia.cat. <http://www.enciclopedia.cat/EC-GDLC-e00014272.xml> i *atzembla* dins enciclopèdia.cat. <http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0081837.xml> [consulta 14 de juny de 2016]

169 CAVALLO Giuglielmo, La alfabetización en Grecia y Roma dins CASTILLO GÓMEZ, Antonio (2001). *Historia de la cultura escrita*, p. 84.

170 Íbid. p. 89.

171 Íbid. pp. 89-90.

172 No tots els membres de l'exèrcit romà estaven familiaritzats amb la lectura i l'escriptura. Per exemple se sap que la majoria dels *legionari* eren alfabetitzats o semialfabetitzats, els *auxiliares* d'altra banda eren quasi tots analfabets. També hi havia els *librarii militares* que eren els responsables de l'escriptura. Íbid. pp. 85-86.

públicos en un sentido público, a menudo sentados <<en la calle>> a la espera de clientes o, incluso, empleados de las oficinas administrativas.”

També trobem la utilització de *hypographeis* entre les famílies més benestants romanes, tot i que aquestes havien rebut una excel·lent educació i eren capaces d'escriure un text sense cap dificultat per si mateixes, la redacció era confiada a un d'aquests delegats (per ser considerada com diu l'historiador italià a l'igual que la lectura dels textos, un treball físic) que podia ser un escriba de professió, un esclau o un secretari.¹⁷³

3.5.3. LES *TABERNAE LIBRARIAE* A L'ANTIGA ROMA

“Una librería era básicamente un *scriptorium*”, així ens defineix Casson les llibreries de l'antiga Roma, com un recinte on es realitzaven les còpies de les obres publicades. Segurament com creu l'historiador, els llibreters conservaven una còpia dels autors més coneguts (com Homer o Plató) i d'aquelles obres les quals tenien una demanda limitada però regular, tot i que aquestes còpies com ens cita l'historiador podien arribar a ser en alguns casos poc fiables per la contenció de molts errors de còpia “porque utilizaban escribas incompetentes y no corregían las pruebas.” i continua “A la hora de comprar libros era aconsejable hacerse acompañar por un experto para evaluar las ofertas”.¹⁷⁴

Dins la ciutat de Roma, les llibreries es situaven en diversos barris, especialment a aquells amb més activitat comercial.¹⁷⁵ Kleberg ens ofereix dades interessants sobre les llibreries de l'antiga ciutat de Roma a través de testimonis d'autors llatins com Catul o Aule Geli.

A través de Catul, Kleberg ens cita que a la ciutat de Roma si situaven un bon nombre de llibreries (*tabernae librariae*) de diverses mides. Amb Aule Geli, Kleberg ens apunta que les llibreries eren punt de reunió pels amants dels llibres, que si acostaven per conèixer sobre les publicacions ofertades en el comerç o simplement per discutir qüestions literàries i científiques.¹⁷⁶

173 Íbid. p. 89.

174 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*. p. 84.

175 KLEBERG Tonnes, Comercio librario y actividad editorial en el Mundo Antiguo dins CAVALLO, Guglielmo (1995), *Libros, editoriales y público en el Mundo Antiguo*. p. 80.

176 Íbid. pp. 79-80.

Gràcies al testimoni de Marcial tenim constància del nom de dos d'aquests llibreters, Secundo (un llibert) i Atrecto:

“...frente al foro de César hay una librería cuya puerta está totalmente llena de inscripciones por uno y otro lado, de suerte que puedes leer rápidamente los nombres de todos los poetas. Búscame allí. Y no es necesario que le pidas a Atrecto —éste es el nombre que tiene el dueño de la librería—: te dará del primero o segundo estante un Marcial pulido con piedra pómez y adornado con púrpura, por cinco denarios”.¹⁷⁷

“...Con todo, para que no ignores dónde estoy en venta [els llibres d'epigrames] y no andes vagando de un lado al otro por toda la ciudad, lo sabrás con seguridad siguiendo mis instrucciones: busca a Secundo, el liberto del docto Lucense, detrás del templo de la Paz y del Foro de Palas”.¹⁷⁸

El comerç librari romà no es va quedar ancorat només a la ciutat de Roma, es va desenvolupar i estendre rapidament per tot l'imperi.¹⁷⁹ Segons Casson els millors llocs per adquirir llibres es situaven fora de Roma, dins els grans centres grecs (com Alexandria, Rodes o Atenes), llocs on els llibreters exercien el seu ofici des de feia molt de temps enrere.¹⁸⁰

177 MARCIAL (1996). *Epigramas completos*. p. 100.

178 Íbid. p. 60.

179 KLEBERG, Tönnes, Comercio librario y actividad editorial en el Mundo Antiguo dins CAVALLLO, Guglielmo (1995), *Libros, editoriales y público en elMundo Antiguo*. p. 81.

180 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*. p. 84.

3.5.4. LA FORMACIÓ DE LES PRIMERES BIBLIOTEQUES: D'ESCIPIÓ EMILIÀ FINS A JULI CÈSAR. LLIBRES I LECTORS A L'ÈPOCA REPUBLICANA

3.5.4.1. EL LLIBRE COM A BOTÍ DE GUERRA: LA BIBLIOTECA D'ESCIPIÓ EMILIÀ

El primer testimoni de l'entrada de la cultura grega a Roma el trobem situat durant la II Guerra Púnica (218-202 a.C.) en boca del poeta Porci Licini:¹⁸¹

“En la segunda guerra púnica la Musa, con paso veloz,
se introduce en el belicoso pueblo romano todavía salvaje.”

Ja en el segle II a.C., la literatura grega havia arrelat a fons entre les elits romanes on el coneixement i domini de la literatura i llengua grega s'havien convertit en elements importants. Aquestes elits tindrien cada una petita biblioteca privada amb els autors més reputats. Un exemple d'aquestes biblioteques, la trobem a la biblioteca d'Escipió Emilià i el seu germà establida a partir del saqueig de la biblioteca reial del rei de Macedònia, rei derrotat pel pare d'Escipió Emilià, L. Emili Paul·le a la Batalla de Pidna.¹⁸²

Els conflictes bèl·lics van permetre el saqueig de moltes biblioteques, els llibres eren presos com a botí de guerra. Escipió Emilià va ser el primer que va formar una biblioteca gràcies al saqueig però no va ser l'únic, en el segle I a.C. Els generals L. Licini Lúcul i L. Corneli Sul·la,¹⁸³ i van poder formar les seves a través de les guerres de Roma amb Grècia i Àsia Menor.¹⁸⁴

Hem de recalcar que no totes les biblioteques es formaven així, tenim exemples d'altres personatges que segurament també van tenir una biblioteca, com Sulpici Gal (que segons Casson hauria format una biblioteca relacionada amb l'astronomia, matèria la qual dominava) o l'historiador Polibi.¹⁸⁵

Però potser l'exemple més conegut de biblioteca la trobem en Ciceró.

181 Porci Licini citat per Tønnes Kleberg. KLEBERG, Tønnes, Comercio librario y actividad editorial en el Mundo Antiguo dins CAVALLO, Guglielmo (1995), *Libros, editoriales y público en el Mundo Antiguo*. p. 64.

182 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*. pp. 72-73.

183 Sul·la es va fer amb una important col·lecció d'obres d'Aristòtil quan va conquerir la ciutat d'Atenes al 86 a.C., a la seva mort, va passar a mans del seu fill Faust que la va deixar a càrrec d'un bibliotecari d'origen grec que vivia a Itàlia anomenat Tiranió, degut al poc interès que li processava la col·lecció. Lúcul en canvi, va aconseguir la seva col·lecció de llibres del saqueig de les seves campanyes al nord-est d'Àsia Menor. Un cop retirat de l'exèrcit va instal·lar una biblioteca a cadascuna de les seves riques propietats amb els llibres que havia aconseguit del saqueig i les va obrir no només als seus coneguts i familiars sinó a tot estudiós grec que vivia a Roma i la volgués consultar. *Íbid.* p. 75.

184 *Íbid.* pp. 74-75.

185 *Íbid.* pp. 73-74.

3.5.4.2. LA BIBLIOTECA DE MARC TUL·LI CICERÓ

Ciceró ens ofereix una inestimable explicació de com organitzaven les biblioteques privades els patricis romans del seu moment a través de l'intercanvi d'epístoles entre l'escriptor i el seu bon amic Àtic¹⁸⁶ (el qual també tenia una esplèndida biblioteca), i entre aquest i altres amics, familiars i coneguts. Aquestes cartes ens revelen l'enormitat de les biblioteques tant de Ciceró com d'Àtic i com aquestes requerien la feina d'un expert a la matèria juntament amb personal qualificat (tots esclaus d'origen grec molt preparats),¹⁸⁷ per garantir una bona gestió, organització i conservació.¹⁸⁸ A pesar d'aquesta bona organització Ciceró no es va poder deslliurar del mal que segles abans havia tingut Assurbanipal i que l'havia obligat a escriure series amenaces a tot aquell que s'atrevis: el mal del robatori de documents.¹⁸⁹

Durant la tardor de l'any 46 a.C., Ciceró escriu al general Publi Sulpici, general destacat a Il·líria, a conseqüència de la fuga d'un dels seus esclaus. L'esclau en qüestió era Dionís, l'encarregat de la seva biblioteca, que s'havia escapat emportant-se un bon nombre de volums de la biblioteca del polític i escriptor. Ciceró alerta al general que Dionís està per Il·líria i li demana que el trobi i li entregui:

“Mi esclavo Dionisio, encargado de mi valiosa biblioteca, ha robado muchos de mis libros y, avisado de que iba a recibir su merecido, ha huido. Está por tu zona. Fue visto por mi amigo Marco Bolano y otros muchos en Narona [en la costa yugoslava, al sur de Split], pero él les dijo que yo le había emancipado, y le creyeron. Si pudieras hacer algo para que vuelva, no puedo decirte lo grato que sería para mí”.¹⁹⁰

El patrici rebrà dues noves cartes del nou comandant de la zona. P. Vatini, la primera rebuda menys d'un any després (juliol del 45 a.C.), que el polític i escriptor enviés la seva a les terres d'Il·líria:

186 A part de bon amic de Ciceró, Tit Pomponi Àtic, va ser un home d'una excel·lent cultura adquirida sobretot gràcies a una llarga estada a Grècia (d'aquí li esdevindria el sobrenom d'Àtic), i un gran interès pels llibres. Àtic va ser un editor de gran fama. Kleberg ens informa que tenia tallers al turó del Quirinal (un dels set turons de la ciutat de Roma) on hi treballaven una plantilla especialitzada tant d'escribes *-librari-* com de correctors *-anagostae-*. Les edicions dels llibres d'Àtic (tant la d'autors llatins com grecs) van ser molt apreciades gràcies a la bona qualitat dels textos. KLEBERG, Tönnies, Comercio librario y actividad editorial en el Mundo Antiguo dins CAVALLO, Guglielmo (1995), *Libros, editoriales y público en el Mundo Antiguo*. p. 66.

187 Per exemple a la biblioteca de Ciceró, aquests encarregats feien entre altres tasques, produir les còpies d'obres que l'autor després distribuïa entre amics, familiars i coneguts, s'ocupaven de tornar els rotlles a les estanteries, reparar els deteriorats o fets malbé, portar al dia el catàleg,... CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*. p. 77.

188 Íbid. pp. 76-77.

189 Íbid. p. 77.

190 Íbid. p. 78.

“Me han dicho que tu fugado, el bibliotecario [en realidad era más un bibliotecario-jefe, como demuestran las cartas de Cicerón] se ha unido a los “vardei” [un pueblo asentado en los alrededores de Narona]. No me diste instrucciones sobre él; sin embargo, decreté una orden provisional para su búsqueda por tierra y por mar, y seguro que lo encontraré para ti”.¹⁹¹

la segona (enviada sis mesos després que l'anterior), el nou comandant per decepció de Ciceró li comunica que no hi ha noves notícies de l'esclau fugat: “Acerca de tu Dionisio; hasta ahora no he logrado ninguna información.” Després d'aquesta última epístola, no hi ha més notícies de l'esclau fugat, el que donaria a entendre que possiblement Dionís va aconseguir fugir per sempre del seu amo.¹⁹²

Les elits formaven les seves biblioteques dins les seves propietats on reunien textos tant en llatí com en grec. Tot i tenir el caràcter de personals i privades, els patricis romans permetien el seu accés tant a amics, familiars o coneguts (o com en el cas de Sul·la a erudits) que necessitaven consultar algun document que no tenien a les seves pròpies biblioteques. Un exemple el trobem a la carta de Ciceró a Àtic (que ens aquells moments es trobava a Grècia) demanant-li permís per consultar la seva biblioteca a Roma:¹⁹³

“escribe a tu casa de Roma y di a tu gente que me permita acceder a tus libros, como si tú estuvieras aquí.”

Tot i que també es podia demanar el llibre o llibres necessitats mitjançant el préstec. A l'igual que les elits permetien accedir a les seves biblioteques a amics, coneguts i familiars, també permetien el préstec dels seus llibres quan aquests els necessitaven. Un cop a les mans del demandant el llibre o llibres requerits eren copiats i retornats posteriorment al seu propietari. Però si la persona en qüestió necessitava una obra que no tenia cap familiar amic i/o conegut recorria a la compra.¹⁹⁴

Finalment Ciceró ens testimonia una última manera d'obtenir el llibre o llibres, aquesta forma no seria res més que l'obsequi:¹⁹⁵

191 Íbid. p. 79.

192 Íbid. p. 79.

193 Íbid. p. 79.

194 Íbid. p. 81.

195 Ciceró tenia la idea d'escriure un llibre sobre geografia. Disposat a ajudar-lo, Àtic li va enviar alguns llibres tan com a obsequi (tal com es pot veure en aquesta carta escrita per Ciceró a l'abril de l'any 59 a.C. agraint-li el favor) o mitjançant el préstec. Íbid. p. 82.

“Te estoy muy agradecido por la copia del libro de Serapion que me enviaste, del cual, entre nosotros, te diré que apenas entendí una palabra de cada mil. He dado instrucciones para que te paguen el dinero por ello, para que no se inscriba en tus cuentas bajo la rúbrica de <<obsequios>>.”

Els mateixos autors també enviaven a amics, coneguts i familiars, còpies de les seves obres com a obsequi.¹⁹⁶

3.5.4.3. EL PROYECTE DE BIBLIOTECA PÚBLICA DE JULI CÈSAR

En el idus de març del 44 a.C mor assassinat a la ciutat de Roma, Juli Cèsar, temps abans, però, Cèsar havia assentat les bases per construir la primera biblioteca pública de la ciutat romana.¹⁹⁷ Un projecte que no va veure mai realitzat.

Per Casson les motivacions que va portar a Cèsar crear aquest projecte de biblioteca pública seria simplement l'elevació de l'estatus cultural de la ciutat de Roma.¹⁹⁸ En canvi dites motivacions no estarien molt clares per la professora de l'Uned, Pilar Fernandez Uriel i José A. Rodríguez Valcárcel. En el seu article “Julio César y la idea de biblioteca pública en la Roma antigua”, els dos professors van més enllà de l'historiador americà i ens en citen tres:¹⁹⁹

- “La evergesía propia de la élite dominante” (es a dir amb aquest projecte Cèsar pretenia beneficiar la comunitat amb la finalitat d'obtenir prestigi social i benefici polític)
- “La ampliación y democratización de la educación entre un número cada vez mayor de habitantes de la ciudad de Roma”
- “El cálculo político a largo plazo”.²⁰⁰

196 Íbid. p. 83.

197 Segons alguns investigadors com el professor Víctor Alonso Troncoso, Cèsar basaria el seu model de biblioteca pública en la Biblioteca d'Alexandria. ALONSO TRONCOSO, Víctor (2003). *Las primeras bibliotecas de Roma (Romoteca)*. p. 45. Recuperat de <http://revistas.ucm.es/index.php/RGID/article/view/RGID0303120037A>

198 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, p. 87.

199 FERNANDEZ URIEL, Pilar, RODRÍGUEZ VALCÁRCEL, José A. (2006). *Julio César y la idea de biblioteca pública en la Roma antigua*. p. 970. Recuperat de <http://revistas.um.es/ayc/article/view/52451>

200 Un cop ideat el projecte, Cèsar, tot i poder escollir a Asini Polió (amic personal i home lleial al bàndol polític de Cèsar), va optar per escollir a M. Terenci Varró com a director de la futura biblioteca. Varró que havia sigut aliat i amic de Pompeu, era considerat enemic de Cèsar. Amb aquesta elecció, Cèsar, pensava reconciliar-se amb els antics partidaris de Pompeu i acostar-se políticament a la figura de l'orador i escriptor Marc Tuli Ciceró, amic de Varró. Íbid. pp. 974-978.

Finalment, amb l'assassinat de Cèsar, el projecte bibliotecari va anar a parar a mans d'Asini Polió. Polió va ser el que finalment va fundar la primera biblioteca pública de la ciutat de Roma amb el botí que havia aconseguit el 39 a.C. després d'una victoriosa expedició militar. La biblioteca, coneguda només a través de varis testimonis escrits es situava a prop del Fòrum (al centre de la ciutat), estava decorada amb estàtues d'autors famosos i tenia dos seccions (una pels documents escrits en grec i l'altre per documents escrits en llatí).²⁰¹

3.5.6. LA FORMACIÓ DE LES BIBLIOTEQUES DURANT L'IMPERI A ROMA. LLIBRES I LECTORS A L'ÈPOCA IMPERIAL

Seguint l'estela de Cèsar i Polió, les primeres biblioteques públiques de l'Imperi es situaven a la ciutat de Roma. Consultades per erudits, escriptors, amants de la lectura,... eren probablement segons Casson obertes des de l'alba fins al migdia.²⁰² Més endavant aquestes biblioteques públiques s'extendrien a altres punts de l'Imperi com la biblioteca de les Cent Columnes a Atenes, la biblioteca de Cels a la ciutat d'Efes (actual Turquia) o la biblioteca de Timgad a Algèria.

3.5.6.1. LES BIBLIOTEQUES D'AUGUST: LA BIBLIOTECA PALATINA I LA BIBLIOTECA OCTAVIANA

En el 27 a.C. tres anys després de la derrota i posterior suïcidi de Marc Antoni, Gai Juli Cèsar Octavià és proclamat Emperador amb el títol d'August, pel Senat romà. August va ser el creador de les dues primeres biblioteques públiques del recent estrenat Imperi.

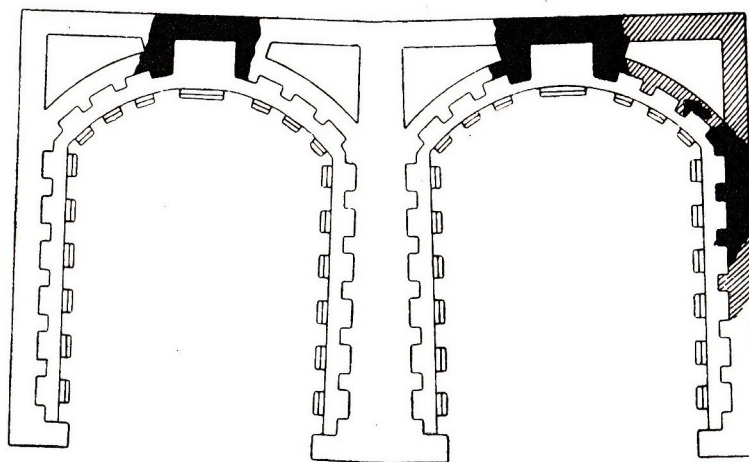
Va establir la primera de les dues biblioteques junt al temple d'Apol·lo (temple que havia manat construir al 28 a.C. a la zona del Palatí segons Casson no gaire lluny de la seva residència). D'aquí vindria la referència d'alguns escrits a anomenar la nova biblioteca com la Biblioteca del Temple d'Apol·lo o Biblioteca Palatina. Aquests mateixos escrits assenyalen que la biblioteca tindria com s'ha dit més amunt dues sales (una pels llibres en grec i l'altre pels llibres en llatí), evidenciades per les restes arqueològiques trobades i excavades.²⁰³ Aquestes restes ens mostren l'existència de dues càmeres idèntiques i contigües, les quals ens cita Casson tindrien cadascuna a la zona central del mur posterior un absis el qual segurament, continua l'autor, es trobaria una estàtua del déu Apol·lo.

201 Una de les estàtues era la de Varró. Casson ens cita que Varró era viu quan se li va posar l'estàtua a la biblioteca (un fet poc habitual en paraules de l'historiador). També ens refereix que Varró va morir al 27 a.C., això ens indicaria que la biblioteca de Polió va ser inaugurada en algun moment entre el 39 a.C. i el 27 a.C. CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*. p. 87.

202 Íbid. p. 110.

203 Íbid. p. 88.

A cada costat de l'absis, recorrent els murs laterals es situarien (segons les restes arqueològiques) 18 nínxols d'uns 3,80 metres d'alt per 1,80 d'amplada i 0,60 de profunditat cadascun (sota dels quals hi hauria una mena de pòdium amb escalons per facilitar el seu accés). Dins cada nínxol, es creu que hi hauria empotrat un *armaria* (es a dir un armari tancat per dues portes i amb estanteries en el seu interior on es guardarien els llibres),²⁰⁴ el qual tindria un número concret que estaria registrat en el catàleg junt amb els títols de les obres que guardava i que permetria a l'usuari de la biblioteca situar el document desitjat sense problemes.²⁰⁵ També es creu que hi hauria petites escales portàtils per poder accedir als nínxols superiors més alts i taules i cadires a la part central de cada sala per facilitar la consulta als usuaris.²⁰⁶ Gràcies a Suetoni, tenim el nom dels seus dos primers directors bibliotecaris: *Pompeius Macer*²⁰⁷ i *Caius Iulius Hyginus*.²⁰⁸

Plànol de les dues sales de la biblioteca d'Apol·lo o Biblioteca Palatina. CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, p. 88.

Pel que fa a la segona biblioteca (de la qual no s'han trobat restes arqueològiques tot al contrari que l'anterior), es situava a la zona del Camp de Mart, en un recinte porticat quasi quadrat construït per l'emperador anomenat *Porticus Octaviae*, en honor a la seva germana Octàvia i dedicat a la memòria del difunt fill d'aquesta (mort l'any 23 a.C.).²⁰⁹ i del qual tenim el nom del seu primer director bibliotecari, el llibert *Caius Melissus*.²¹⁰

204 En el extrem de cada volum li penjaria un etiqueta que identificava cada rotlle.

205 Íbid. pp. 89-90.

206 Íbid. p. 90.

207 Suetoni (1966). *Vides dels Dotze Cèsars. Vol. I*. p. 85.

208 Segons Suetoni, *Hyginus*, era un llibert d'August d'origen hispà. Suetoni (2003). *Grammairiens et Rhéteurs*. p. 21.

209 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*. p. 88.

210 De nom complet *Caius Maecenes Melissus*, Suetoni ens cita que *Melissus* era un llibert del conegut protector de poetes i escriptors i bon amic de l'emperador August, Mecenàs. Suetoni (2003). *Grammairiens et Rhéteurs*. pp. 21 i 161.

3.5.6.2. LES BIBLIOTEQUES DE TIBERI I CALÍGULA

A la mort d'August al 14 d.C., Tiberi és proclamat nou emperador. Tiberi va ser el fundador de dos noves biblioteques a la ciutat de Roma. Una, era l'anomenada *bibliotheca templi divi Augusti*, biblioteca situada junt al temple del Diví August que segons cita el professor Troncoso va ser utilitzada fins el segle IV.²¹¹ La segona es situaria segons l'escriptor del segle II d.C. Aul·le Geli i el mateix professor Troncoso dins el propi palau del nou emperador (*bibliotheca domus Tiberiana*).²¹² Suetoni ens diu que l'emperador era un estudiós tant de les lletres gregues com llatines. Compongué un poema líric <<Plany sobre la mort de L. Cèsar>> i varis poemes en llengua grega seguint l'estil dels tres poetes que més li agradaven: Euforió, Rià i Parteni. Autors dels quals va omplir les biblioteques públiques de les seves obres i va col·locar els seus bustos entre els dels autors més antics i il·lustres que allà es trobaven.²¹³

Tiberi va instaurar un nou càrrec a les biblioteques de Roma, el càrrec de director de totes les biblioteques de Roma o *procurator bibliothecarum*,²¹⁴ càrrec del qual en tornarem a parlar més endavant.

Calígula (nou emperador a la mort de Tiberi continuarà els projectes constructius de Tiberi com el Teatre de Pompeu o el Temple d'August (juntament segurament amb la seva biblioteca).²¹⁵ Va concebir la idea de destruir els poemes d'Homer de totes les biblioteques i quasi fa el mateix amb els textos i bustos de Virgili i Tit Livi amb l'excusa que Virgili, era un autor falt de talent i Tit Livi era un autor xerraire i poc escrupolós amb la història.²¹⁶ Suetoni no menciona la construcció de cap biblioteca pública pel nou emperador, ja fos tal i com opina José Antonio Rodríguez Valcárcel pel seu curt govern o perquè el nombre de biblioteques públiques a la ciutat era suficient i no calia construir més biblioteques públiques, però ens planteja la possibilitat que Calígula tingués biblioteques privades amb els llibres que més li interessaven.²¹⁷

211 ALONSO TRONCOSO, Víctor (2003). *Las primeras bibliotecas de Roma (Romoteca)*. p. 47. Recuperat de <http://revistas.ucm.es/index.php/RGID/article/view/RGID0303120037A>

212 Gel. 13.20.1. Aulus Gellius, *Attics Nights* dins Perseus Digital Library <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2007.01.0072%3Abook%3D13%3Achapter%20%3D20%3Asection%3D1> [consultat 25 juny 2016] i ALONSO TRONCOSO, Víctor (2003). *Las primeras bibliotecas de Roma (Romoteca)*. p. 47. Recuperat de <http://revistas.ucm.es/index.php/RGID/article/view/RGID0303120037A>

213 Suetoni (1968). *Vides dels Dotze Cèsars. Vol. III*. p. 65.

214 Íbid. p. 100.

215 Íbid. p. 87.

216 Íbid. pp. 98-99.

217 RODRÍGUEZ VALCÁRCCEL, José Antonio (2006-2007). *Bibliotecas y libros en la Roma del emperador Calígula, Espacio Tiempo y Forma*. p. 197. Recuperat de <http://revistas.uned.es/index.php/ETFII/article/view/4451>

3.5.6.3. LA BIBLIOTECA DE VESPASIÀ: LA BIBLIOTECA DEL TEMPLE DE LA PAU

L'any 69 d.C. Vespasià és proclamat emperador i amb ell s'iniciava una nova dinastia imperial, la Flàvia (69-96 d.C.).

Vencedor de la primera revolta jueva contra Roma i conqueridor de la ciutat de Jerusalem,²¹⁸ Vespasià va ser el constructor de diversos projectes arquitectònics a la ciutat de Roma (va reconstruir el Capitoli -incendiat i destruït pel seu antecessor l'emperador Vitel·li-, va construir un temple dedicat a la figura divinitzada de l'emperador Claudi sobre el turó de Celi²¹⁹ -un dels set turons de la ciutat de Roma-, un amfiteatre -l'amfiteatre Flavi també conegut amb el nom de Colisseu- i va construir un temple dedicat a la pau).²²⁰

El Temple a la Pau o Temple de la Pau o *Templum Pacis* va ser construït sobre el *macellum* (mercat) de l'època republicana (destruït per l'incendi de Neró sobre Roma l'any 64 d.C.) i inaugurat a l'any 75 d.C. Entre les seves parets custodiava el botí portat per Vespasià de la conquesta de Jerusalem.²²¹ En el seu interior s'hi trobava una biblioteca (*biblioteca Pacis*) dividida com les seves antecessores en dues sales (una pels llibres en grec i una altra pels llibres en llatí).²²²

Destruït a arrel d'un incendi l'any 191 d.C. (juntament segurament amb la seva biblioteca), va ser reconstruït, ja que Casson ens dóna la dada que a l'any 357 d.C. “el templo seguia siendo lugar de visita obligada”.²²³

218 *Templo de la Paz*, dins Mercati di Traiano. Musei dei Fiori Imperiali

http://es.mercatiditraiano.it/sede/area_archeologica/tempio_della_pace#c [consultat 25 juny 2016]

219 Segons Suetoni, el *Templum Divi Claudii* inicialment s'havia començat a construir per ordre de la neboda i també esposa de Claudi, Agripina la Menor i destruït quasi fins als fonaments pel fill d'aquesta i successor de Claudi, l'emperador Neró. SÜETONI (1971). *Vides dels Dotze Cèsars. Vol. V*. p. 70.

220 Íbid. p. 70.

221 Entre les peces més rellevants d'aquest botí s'ha de destacar el canelobre de set braços procedent del temple de Jerusalem. *Templo de la Paz*, dins Mercati di Traiano. Musei dei Fiori Imperiali

http://es.mercatiditraiano.it/sede/area_archeologica/tempio_della_pace#c [consultat 25 juny 2016]

222 ALONSO TRONCOSO, Víctor (2003). *Las primeras bibliotecas de Roma*

(*Romoteca*). p. 49. Recuperat de <http://revistas.ucm.es/index.php/RGID/article/view/RGID0303120037A>

223 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*. p. 98.

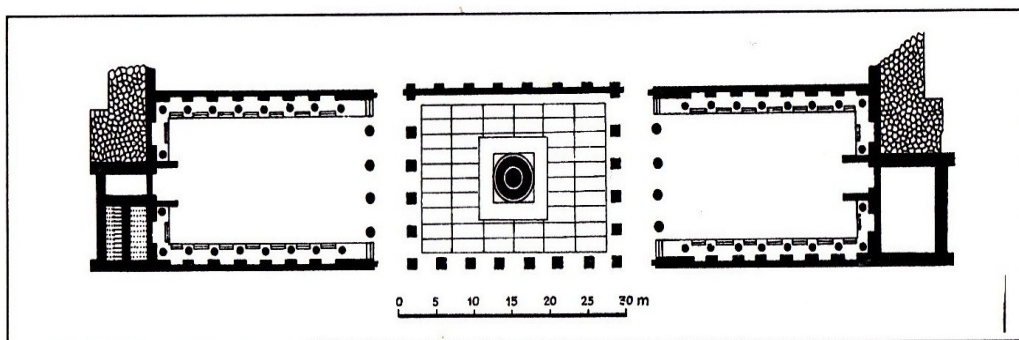
3.5.6.4. LES RESTAURACIONS BIBLIOTECÀRIES DE DOMICIÀ

Amb el regnat de Domicià (81-96 d.C.), s'acabava la dinastia fundada per Vespasià. Domicià tot i ser segons Suetoni, home poc interessat per les lletres va preocupar-se per restaurar les biblioteques²²⁴ i dotar-les de tot el que els calia.²²⁵

“A partir del començ del seu principat sentí menyspreu pels estudis liberals, tot i haver-se preocupat de refer, amb grans despeses, les biblioteques desfetes pels incendis, d'haver fet buscar exemplars per tot arreu i d'haver enviat gent a Alexandria perquè copiessin i corregissin els que hi havia. No obstant això, mai no féu cap esforç per conèixer la història o la poesia, ni tampoc no escriví ni en cas de necessitat.”

3.5.6.5. LA BIBLIOTECA DEL FÒRUM DE TRAJÀ

Situada dins el Fòrum de Trajà (inaugurat el 112 d.C.) a l'actual *Via dei Fori imperiali* i construïda per ordre del mateix emperador, la biblioteca de Trajà estava composta al igual que la resta de biblioteques ja esmentades per dues sales (una pels llibres en grec i una altra pels llibres en llatí), situades una enfront de l'altre i separades per un pòrtic on es trobava la Columna de Trajà, (Casson ens dóna el detall que la separació entre les entrades de les dues sales era de 40 metres). La majoria de les restes arqueològiques de la biblioteca han quedat sepultades sota el paviment de la *Via dei Fori imperiali*, tot i així gràcies a elles sabem que les dues sales eren idèntiques (d'aquí el sobrenom de sales bessones).²²⁶

Plànol de les biblioteques bessones. A la part central de la imatge es pot observar el pòrtic amb la columna trajana al centre. CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, p. 91.

224 Com la Biblioteca Palatina d'August destruïda en l'incendi de l'any 64 d.C. sobre Roma provocat per l'emperador Neró o la Biblioteca Octaviana destruïda també en un incendi l'any 80 d.C. Íbid. p. 98.

225 SUETONI (1971). *Vides dels Dotze Cèsars. Vol. V*. p. 111.

226 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*. p. 91.

De les dues sales, la sala situada al suroest de la columna és la millor conservada de les dues, (de l'altre se n'han conservat molt poques restes). Casson ens en fa una descripció molt acurada:²²⁷

“La cámara reconstruible, la del suroeste, era muy espaciosa, pues sus paredes laterales median 27,10 m, por 20,10 m sus paredes frontal y posterior. También era aireada, porque tenía dos plantas y estaba cubierta por un techo abovedado, seguramente una bóveda de aristas. La pared de la parte posterior de la cámara presentaba en el centro un ábside lo suficientemente espacioso como para albergar una gran estatua; a ambos lados del ábside había dos niveles, superior e inferior, de nichos para armarios, dos por nivel. También las paredes laterales de la cámara tenían un nivel superior y otro inferior de siete nichos cada uno. En el nivel inferior había una repisa, que se interrumpía al lado de cada nicho para dar cabida a un tramo de tres peldaños para poder acceder a los libros allí colocados. Los nichos del nivel superior se han perdido pero hay claras pruebas de su existencia, singularmente una hilera de columnas cimentadas sobre la repisa y espaciadas de tal forma que cada columna aparecía situada frente al intervalo entre dos nichos, estaban allí para sostener una galería asociada al nivel superior. A la galería se accedía por una escalera situada en la parte posterior del edificio.

La parte frontal de la cámara, la que daba a la Columna de Trajano y más allá a la cámara gemela, era un espacio abierto; no había muro, sólo cuatro columnas coronadas por una cornisa. Este lado hacía las veces de entrada; la ausencia de muro significa que no había puertas. Más bien, entre las columnas habría unas mamparas de bronce que permanecían cerradas cuando la biblioteca no estaba en servicio. Orientada hacía el noreste, la entrada captaba la luz de la mañana; las ventanas de los otros tres lados del semicírculo formado por la bóveda del techo garantizaban la luz el resto del día. La decoración de la cámara era suntuosa; Trajano autorizó a sus constructores el uso suntuoso del mármol y la piedra, en su mayoría importados. El suelo estaba pavimentado a base de grandes rectángulos de granito gris procedente de Egipto y separados por listones de mármol amarillos del norte de África. El material de construcción de las paredes, hormigón, enladrillado, aparecía todo él recubierto de un revestimiento de *panovazzetto*, un mármol multicolor de Asia Menor. Cada nicho venía enmarcado en mármol blanco y coronado también por una cornisa de mármol blanco. Las columnas que sostenían la galería eran de *panovazzetto*, con basas y capiteles de mármol blanco, y estaba situadas frente a las pilastras de *panovazzetto* que decoraban los espacios entre los nichos. La estatua del ábside era de mármol blanco, seguramente una imagen del patrocinador de la obra, de los libros y del edificio, el emperador Trajano.

227 Íbid, pp. 92-94 .

Los nichos de las paredes laterales miden 1,61 m. de ancho, mientras que los que flanquean el ábside de la pared del fondo, són más estrechos, 1,35 m. de ancho. Dado que solamente se han conservado las porciones inferiores, solo cabe una estimación aproximada de su altura: es probable que doblara la anchura, es decir, que midiera unos 3,23 m. de alto, con una profundidad de 0,625 m. El listón de mármol que enmarcaba los nichos sobresalía en sus cuatro lados, lo que aseguraba que quedara un espacio entre los laterales de los nichos y los armarios de madera empotrados en ellos. También tuvo que haber un espacio detrás, puesto que los nichos tenían una profundidad de 0.625 m., mientras que los armarios, destinados a contener rollos de una altura raramente superaba los 0.40 m., sin duda eran bastamente menos profundos. Por lo tanto, cabe suponer que ninguna zona de los armarios estaba en contacto con la pared, lo que permitía aislar los rollos contenidos en su interior, extremadamente sensibles a la humedad de las paredes. Con una hilera superior e inferior de siete nichos en cada pared lateral y de cuatro en la pared del fondo, habría un total de 36 armarios-estanterías. Su capacidad se ha estimado en unos 10.000 rollos. Si doblamos la cifra para añadir el contenido de la cámara gemela, la colección de la biblioteca de Trajano pudo totalizar en torno a los 20.000 rollos.”

L'historiador també ens dona el detall que la biblioteca de Trajà encara seguia en funcionament l'any 456 d.C. a través de l'anècdota d'un orador que a aquell any va presentar un panegíric a l'emperador. L'orador presumia que com a recompensa la seva propia estàtua estaria entre la dels autors que decoraban la biblioteca.²²⁸

3.5.6.6. LES BIBLIOTEQUES DE LES TERMES

Coneguda l'existència ja en el segle II a.C. a la ciutat de Roma,²²⁹ les termes romanes no eren només un lloc pel descans i la higiene sinó també eren un lloc d'oci i sociabilitat on es podia fer exercici, discutir temes de política, fer tractes político-econòmics i comercials, escoltar conferències,... un lloc que també oferia la possibilitat de consultar i llegir llibres a les seves biblioteques.

Emperadors com Neró, Tit, Trajà (acabades al 109 d.C.),²³⁰ Caracal·la (construïdes entre el 212-222 d.C.),²³¹ o Dioclecià (iniciades entre el 305-306 d.C.),²³² van voler engalanar la ciutat de Roma amb belles i luxoses termes públiques gratuïtes.

228 Íbid, p. 98.

229 Íbid, p. 95.

230 Íbid, p. 96.

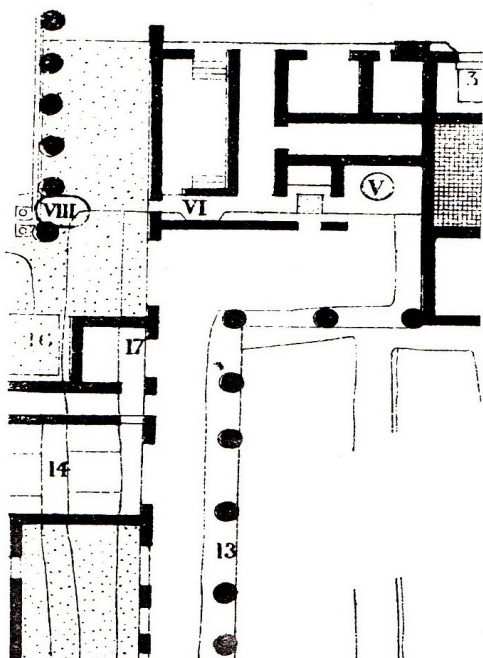
231 Íbid, p. 96.

232 Íbid, p. 97.

3.5.7. LA FORMACIÓ DE LES BIBLIOTEQUES DURANT L'IMPERI FORA DE LA CIUTAT DE ROMA

3.5.7.1. LA BIBLIOTECA DE LA VIL·LA DELS PAPIRS

24 d'agost del 79 d.C., Golf de Nàpols, el Vesubi entra en erupció, durant dos dies, el volcà escup cendra i pedra volcànica, arrasant amb elles tot el que va trobar al seu pas, destruint els nuclis urbans de Pompeia, Herculà, Oplontis, Boscoreale i Stabia que van quedar sepultats pels materials volcànics. Les primeres excavacions oficials s'inicien al segle XVIII. La primera ciutat que s'excava és Resina²³³ (a partir del 1738),²³⁴ seguida de Pompeia (a partir de 1748),²³⁵ totes patrocinades pel rei Carles III de Borbó amb la finalitat d'engrandir el seu patrimoni museístic. De mica en mica, les excavacions treuen a la llum la vida i la història d'aquelles dues ciutats congelades en el temps i els seus habitants.

Any de 1750 a Resina, les excavacions dirigides per l'arquitecte suís Karl Weber descobreixen les restes d'una gran vil·la senyorial amb un peristil rodejat de 64 columnes i una col·lecció de belles estàtues gregues i romanes.²³⁶ Però les sorpreses no s'acavaven aquí, dos anys després, el 19 d'octubre del 1752, es localitza a la mateixa vil·la una petita cambra junt al pòrtic.²³⁷ Armariis de fusta recobrien les seves parets, a les estanteries, els arqueòlegs es van fixar que estaven plenes d'uns objectes de color negre. En un primer moment es va pensar que era carbó resultant de l'erupció del Vesuvi, però gràcies a la descoberta en un d'ells de restes de lletres, els arqueòlegs es van adonar que el que tenien entre les mans eren rotlles de paper escrits cremats, és a dir que havien descobert la biblioteca de la vil·la.²³⁸

Plànol de la Vil·la dels Papirs. La sala marcada amb en número V, seria l'estança on es situaria la biblioteca. CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, p. 81.

233 Resina va ser el nom amb que es coneixia la nova ciutat d'Herculà (construïda al costat de les restes sepultades de l'antiga) fins al 1969, any en que es va canviar adoptant el nom de l'antiga ciutat romana. *Ercolano. Le origini: da Herculaneum a Resina*, dins CITTÀ DI ERCOLANO, Il portale ufficiale. <https://www.comune.ercolano.na.it/le-origini> [consultat 5 maig 2016]

234 *Ercolano, Storia degli scavi*, dins POMPEII Soprintendenza Pompeii <http://www.pompeisites.org/Sezione.jsp?titolo=Ercolano&idSezione=13> [consultat 5 maig 2016]

235 *Pompei, Storia degli scavi*, dins POMPEII Soprintendenza Pompeii <http://www.pompeisites.org/Sezione.jsp?titolo=Storia+degli+scavi&idSezione=56> [consultat 5 maig 2016]

236 CONTE CORTI, Egon Caesar (1958). *Muerte y Resurrección de Pompeya y Herculano*. pp. 136-137.

237 Íbid. p. 137.

238 Íbid. p. 138.

A arrel d'aquest extraordinari descobriment, els arqueòlegs van batejar la propietat com a Vil·la dels Papirs (*Villa dei Papiri* en italià).

Còpia de la màquina d'Antonio Piaggio. Museo Papirologico. Centro di Studi Papirologici. Università del Salento. http://www.museopapirologico.eu/mus_papi.htm

A partir d'aquí el que preocupava als arqueòlegs era com obrir els rotlles sense que es desfessin a les mans, ja que tots els intents acabaven amb la destrucció del rotlle. La solució va arribar del jesuïta i conservador de la Biblioteca Vaticana, Antonio Piaggio. Piaggio posseïa una màquina que permetia desembolicar els rotlles amb cura sense que patissin greus danys. Piaggio per ordre del monarca Borbó es va instal·lar a Nàpols on es va dedicar a la desenvolupada dels rotlles durant anys.²³⁹ Al 1879 s'havien pogut desenvolupar un total de 341 rotlles (18 d'ells escrits en llatí, la resta en grec).²⁴⁰

Es creu que la vil·la era propietat de L. Calpurni Pisó (sogre de Juli Cèsar). Gràcies a la lectura dels rotlles, es va poder descobrir que és tractava la seva majoria d'obres del filòsof Filodèm (filòsof epicuri) escrites en grec.²⁴¹

3.5.7.2. LES TAULETES DE CERA DE *LUCIUS CAECILIUS IUCUNDUS*

Amb l'arribada de la notícia del extraordinari descobriment de la biblioteca de la Vil·la dels Papirs, els arqueòlegs que treballaven a Pompeia van posar les seves il·lusions a descobrir una biblioteca a la seva ciutat. Però més lluny de la realitat, els anys passaven i a part d'un bon nombre d'inscripcions a les parets (graffitis), no es trobava cap document escrit, els materials volcànics havia destruït tot rastre d'escriptura en paper. Tot això va canviar el 3 de juliol del 1875. A la casa del banquer i prestamista *Lucius Caecilius Iucundus* els arqueòlegs van descobrir un cofre de ferro amb 132 tauletes de fusta recobertes amb cera en el seu interior. Força ben conservades gràcies al cofre i escrites amb traços força clars, 127 tauletes van ser desxifrades amb poc esforç. El seu estudi va revelar que eren rebuts que *Iucundus* havia fet entre els anys 55 i 60 d.C., quasi tots ells firmats

239 Íbid. pp. 138-139.

240 Íbid. p. 213.

241 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*. pp. 80-81.

per persones emparentades amb gent les quals havien ocupat importants càrrecs públics a la ciutat de Pompeia.²⁴²

3.5.7.3. LA BIBLIOTECA DEL TEMPLE D'ASCLEPI A PÈRGAM

Situada dins el santuari dedicat a Asclepi (Déu grec de la medicina) als afores de la ciutat de Pèrgam, aquesta biblioteca no era res més que una sala de lectura amb una petita col·lecció de llibres que l'utilitzarien els mateixos usuaris del santuari. Gràcies a una inscripció commemorativa sabem que la biblioteca va ser una donació personal d'una patrícia originària de la ciutat, la dama Flàvia Melitina, durant el regnat de l'emperador Adrià. Més petita que la construïda pels atàlides al segle III a.C. les seves restes arqueològiques ens mostren que les parets del davant i del darrere feien 16,52 metres i les laterals 18,50 metres. Era una biblioteca romana, composta per una sala d'un sol nivell de nínxols (16 en total). Al centre de la paret posterior hi trobaria un àbside (sobre el qual hi aniria una estàtua). A cada banda del àbside hi situarien dos nínxols, la resta es situarien alineats al llarg de les parets laterals (sis a cada paret).²⁴³

3.5.7.4. LA BIBLIOTECA D'ADRIÀ A TIVOLI: LA BIBLIOTECA DE VIL·LA ADRIANA

Construïda entre el 118 i el 138 d.C., per l'emperador Adrià²⁴⁴ i declarada Patrimoni de la Humanitat per la Unesco en 1999,²⁴⁵ la Vil·la d'Adrià o Vil·la Adriana era una luxosa vil·la de més de 120 hectàrees (tot i que actualment només es poden visitar 40) situada a prop de l'antiga ciutat de Tibur (actual ciutat de Tívoli a 28 kilòmetres de la ciutat de Roma). Ricament decorada i ornamentada, dins la vil·la hi podia trobar a més de les zones residencials, teatres, fonts, termes, jardins, biblioteques,...²⁴⁶ La biblioteca de la Vil·la d'Adrià es basava com era habitual en les biblioteques romanes en dues sales (la grega i la llatina), les dues estaven orientades en direcció nord on es trobava un jardí i estaven connectades per un pòrtic. La biblioteca grega tenia tres pisos: el superior estava equipat amb un sistema de calefacció, per sota d'ell (al pis intermedi) es localitzava les habitacions pel servei i el praefurnia. La biblioteca llatina, tot i que molt similar a la grega, tenia només dos pisos (del qual només l'inferior és actualment obert al públic).²⁴⁷

242 CONTE CORTI, Egon Caesar (1958). *Muerte y Resurrección de Pompeya y Herculano*. p. 212.

243 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*. p. 116.

244 *La Villa* dins VILLA ADRIANA, Area Archeologica <http://www.villaadriana.beniculturali.it/index.php?it/8/la-villa> [consultat 30 juny 2016]

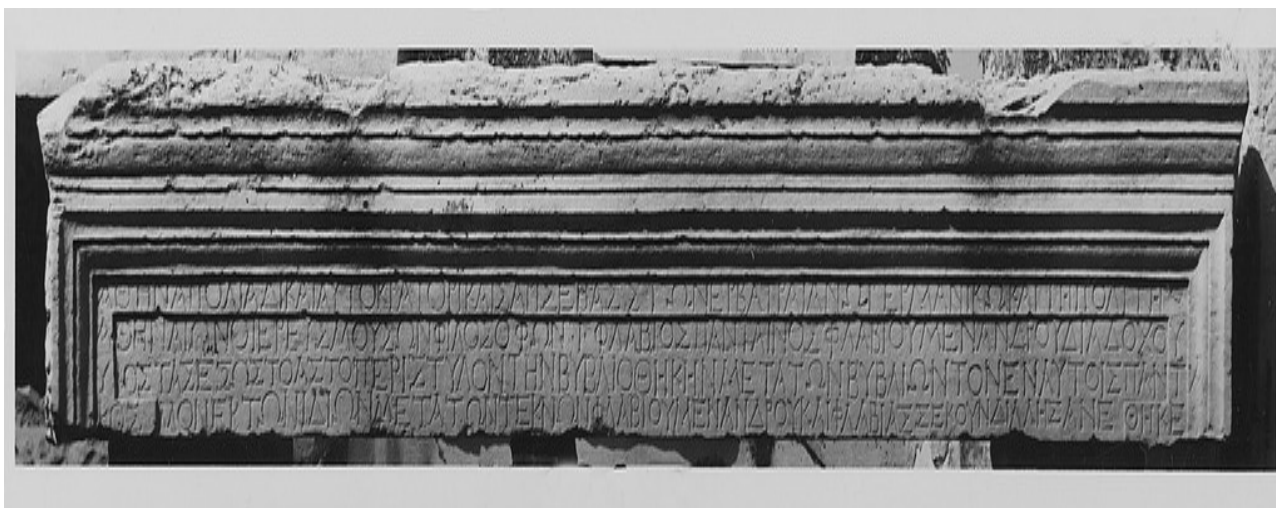
245 El 2 de desembre de 1999. *Villa Adriana (Tivoli)*, dins de UNESCO World Heritage Centre <http://whc.unesco.org/en/list/907/> [consultada 30 juny 2016]

246 *La Villa* dins VILLA ADRIANA, Area Archeologica <http://www.villaadriana.beniculturali.it/index.php?it/8/la-villa> [consultat 30 juny 2016]

247 *La Bibliotheca* dins VILLA ADRIANA, Area Archeologica <http://www.villaadriana.beniculturali.it/index.php?it/184/biblioteche> [consultat 30 juny 2016]

3.5.7.5. LA BIBLIOTECA DE *TITUS FLAVIUS PANTAINOS* I LA BIBLIOTECA D'ADRIÀ A ATENES

Edificada en temps de Trajà a la ciutat d'Atenes, la biblioteca de *Titus Flavius Pantainos* es situava a l'extrem sud-oriental de l'Àgora. De característiques gregues, només han arribat alguns vestigis arqueològics fins als nostres dies.²⁴⁸ Se sap però gràcies a una inscripció trobada allà que *Pantainos* la va costejar de la seva pròpia butxaca (juntament amb el pòrtic adherit a ella) i la va dedicar a la figura de l'emperador Trajà, a la deessa Atena, a la ciutat d'Atenes i als seus habitants.²⁴⁹

Inscripció de marbre pentèlic trobada entre les restes de la biblioteca on s'indica a *Titus Flavius Pantainos* com a fundador de la biblioteca. <http://agora.ascsa.net/id/agora/object/i%20848>

“To Athena Polias and to the Emperor Caesar Augustus Nerva Traianus Germanicus and to the city of Athenians, the priest of the Muses who love wisdom T. Flavius Pantainos, son of Flavius Menander head of the school, dedicated the outer stoas, the peristyle, the library with the books, and all the embellishment of the building, for his own resources along with his children Flavius Menander and Flavia Secundilla. ”

L'altra biblioteca de la ciutat d'Atenes del segle II d.C. va ser l'anomenada Biblioteca d'Adrià. Situada a prop de la biblioteca de *T. Flavius Pantainos*, la biblioteca va ser un regal de l'emperador Adrià a la ciutat d'Atenes.²⁵⁰ Construïda en el 132 d.C.,²⁵¹ La biblioteca era d'estil romà amb una única sala amb nínxols de 2,80 m d'alt per 1,20 d'amplada i 0,50 de profunditat)²⁵² on es trobarien els llibres. Casson ens descriu l'edifici com una combinació de claustre i biblioteca “un complejo

248 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*. p. 116.

249 WYCHERLEY, R. E. (1957). *The Athenian Agora. Volume III, Literary and Epigraphical Testimonia*.

Recuperat de <http://agora.ascsa.net/id/agora/publicationpage/agora-3-160>

250 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*. p. 116.

251 *Hadrian's library, history* dins ΟΔΥΣΣΕΥΣ, Ministry of Culture and Sports. Hellenic Ministry of Culture.

http://odysseus.culture.gr/h/3/eh351.jsp?obj_id=2370 [consultat 1 juliol 2016]

252 Tot i que d'aquest nínxols només perduren les restes del primer nivell Casson en referència que segurament la biblioteca tindria un total de tres plantes. CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*. p. 117.

rectangular de 82 m. de largo por 60 m. de ancho en los lados delantero y trasero. Un muro rodeaba todo el complejo, con las columnas del claustro en su interior. Los muros laterales presentaban unos salientes en tres puntos para crear unos espacios recogidos donde la gente podía sentarse tranquilamente, mientras que la gran zona central abierta daba a un jardín y a un gran estanque. Entre la pared trasera y las columnas discurría una hilera de salas, y la mayor de ellas, en el centro, de unos 23 m. x 15 m., era la biblioteca.²⁵³

Pausànies a la seva obra *Descripció de Grècia*, ens fa una referència descriptiva de la biblioteca-claustre i ens cita que a part d'ella, l'emperador també va construir altres edificis a la ciutat:²⁵⁴

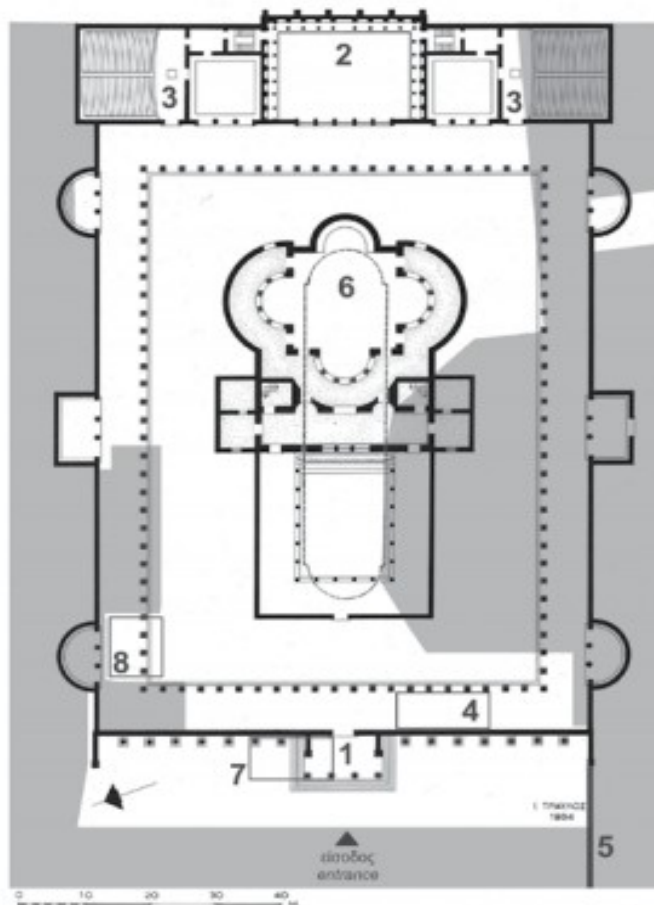
“Hadrian constructed other buildings also for the Athenians: a temple of Hera and Zeus Panellenios <<Common to all Greeks>>, a sanctuary common to all the gods, and, most famous of all, a hundred pillars of Phrygian marble. The walls too are constructed of the same material as the cloisters. And there are rooms there adorned with a gilded roof and with alabaster stone, as well as with statues and paintings. In them are kept books. There is also a gymnasium named after Hadrian; of this too the pillars are a hundred in number from the Libyan quarries.”

Destruïda pels hèruls (poble d'origen germànic) al 267 d.C., les seves restes van ser posteriorment incorporades a la muralla romana i reparades al 412 d.C. Ja en el segle V s'hi edifica una església paleo-cristiana amb una planta en forma de trèvol de quatre fulles al centre del pati del peristil que serà destruïda al segle VI i al seu lloc durant el segle següent s'hi construirà una basílica de tres naus que també serà destruïda i substituïda per una església bizantina d'una sola nau, la *Megalia Penagia* al segle XI. Convertida en la seu del governador (*Voevode*) durant l'ocupació otomana, l'any 1835 es transforma en els quarters del rei Otó I de Grècia.²⁵⁵

253 Íbid. p. 116.

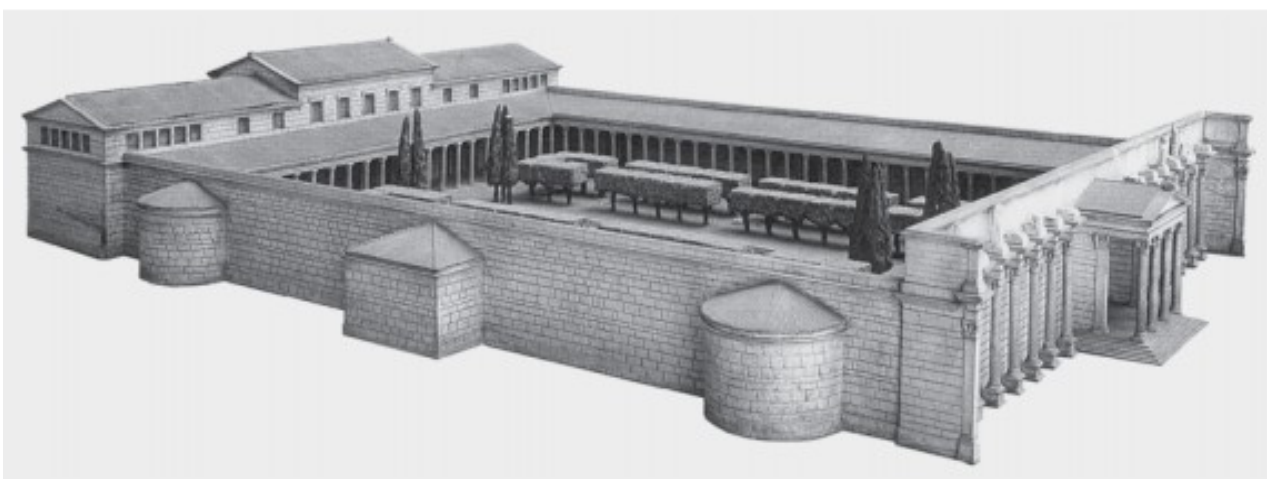
254 Paus. 1.18. *Pausanias, Description of Greece* dins Perseus Digital Library
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0160%3Abook%3D1%3Achapter%3D18> [consultat 1 juliol 2016]

255 *Hadrian's library, history* dins ΟΔΥΣΣΕΥΣ, Ministry of Culture and Sports. Hellenic Ministry of Culture.
http://odysseus.culture.gr/h/3/eh351.jsp?obj_id=2370 [consultat 1 juliol 2016]

1. Πρόπυλο Propylon
2. Βιβλιοστάσιο Bibliostasio
3. Αμφιθέατρο Auditoria
4. Υστεροελληνιστικές οικίες - Πρώιμες ρωμαϊκές οικίες
Late Hellenistic - Early Roman houses
5. Τμήμα του Υστερορωμαϊκού τείχους
Part of the Post-Herullan wall
6. Τετράκογχος ναός Tetraconch church
7. Θέση ναού «Αγίου Ανώματου στα Σκαλιά»
Place of "Agios Asomatos on the Stairs"
8. Στέγαστρο Victoria Romana
Victoria Romana gallery

Plànol de la biblioteca d'Adrià a Atenes extreta del folletó descarregable en anglès i grec en línia sobre la biblioteca d'Adrià de la Archeological Receipts Fund.
<http://www.tap.gr/tapadb/index.php/en/component/jshopping/athens/the-library-of-hadrian>

Reconstrucció de la biblioteca d'Adrià a Atenes extreta del folletó descarregable en anglès i grec en línia sobre la biblioteca d'Adrià de la Archeological Receipts Fund.
<http://www.tap.gr/tapadb/index.php/en/component/jshopping/athens/the-library-of-hadrian>

3.5.7.6. LA BIBLIOTECA - MAUSOLEU DE CELSUS A EFES

Fundada pels grecs entre els segles X-IX a.C.,²⁵⁶ i declarada patrimoni de la humanitat el 2015²⁵⁷ la ciutat d'Efes va ser una pròspera ciutat d'Àsia Menor.²⁵⁸ Coneguda per ser la ciutat que acollia una de les set meravelles del món antic, el Temple d'Artemisa (deessa de la caçera), les excavacions arqueològiques es van iniciar a partir de 1863 sota la direcció de l'arqueòleg d'origen britànic John Turtle Wood que va descobrir el períbol²⁵⁹ del temple d'Artemisa sis anys després. Aquestes excavacions van ser seguides per l'arqueòleg també britànic Hogarth, per l'arqueòleg d'origen austríac Bendorf i el seu èquip l'any 1895 i continuades per l'*Austrian Archeological Institute*.²⁶⁰

En el segle II d.C., la ciutat va ser el testimoni del naixement d'una esplèndida biblioteca.

Construïda (segons les inscripcions trobades) pel cònsol Gai Juli Aquila Polemeà (mitjançant una donació econòmica pròpia de 25.000 denaris) en honor al seu pare que havia sigut procònsol d'Àsia, Tiberi Juli Cels Polemeà²⁶¹ (el qual seria enterrat en una cambra subterrània dins la biblioteca).²⁶² La construcció va ser continuada pel fill d'Aquila,²⁶³ i segurament acabada per ell.

A l'igual que la biblioteca trajana de Roma, Casson un cop més ens en fa una descripció molt acurada d'aquesta magnífica institució:²⁶⁴

“El rasgo más destacable es la fachada, toda ella de mármol y con dos niveles decorados de forma muy elaborada mediante columnas, edículos y diversas estatuas.²⁶⁵ Una escalera de ocho peldaños que discurre a lo largo de toda la fachada conduce a la planta baja, que presenta tres hermosas entradas flanqueadas por edículos que albergan estatuas femeninas que, según rezan las inscripciones de las bases, representan la Sabiduría, la Virtud y el Conocimiento,²⁶⁶ cualidades

256 RODRÍGUEZ CABEZAS, Javier (2000). *La biblioteca de Éfeso*. p. 142. Recuperat de

<http://revistas.uned.es/index.php/ETFII/article/view/4370>

257 *Ephesus* dins de UNESCO World Heritage Centre <http://whc.unesco.org/en/list/1018/> [consultada 2 juliol 2016]

258 Les estimacions rondarien a 250.000 habitants en el seu moment de màxim esplendor de la ciutat (entre els segles II i III a.C.). RODRÍGUEZ CABEZAS, Javier (2000). *La biblioteca de Éfeso*. p. 142. Recuperat de

<http://revistas.uned.es/index.php/ETFII/article/view/4370>

259 Mur exterior que delimitava i tancava l'espai sagrat d'un temple.

260 Íbid. pp. 141-142.

261 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*. p. 118.

262 Íbid. p. 121.

263 RODRÍGUEZ CABEZAS, Javier (2000). *La biblioteca de Éfeso*. p. 146. Recuperat de

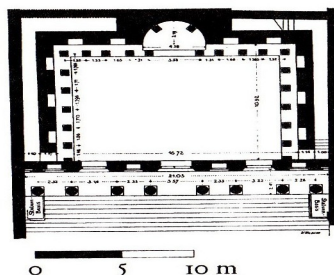
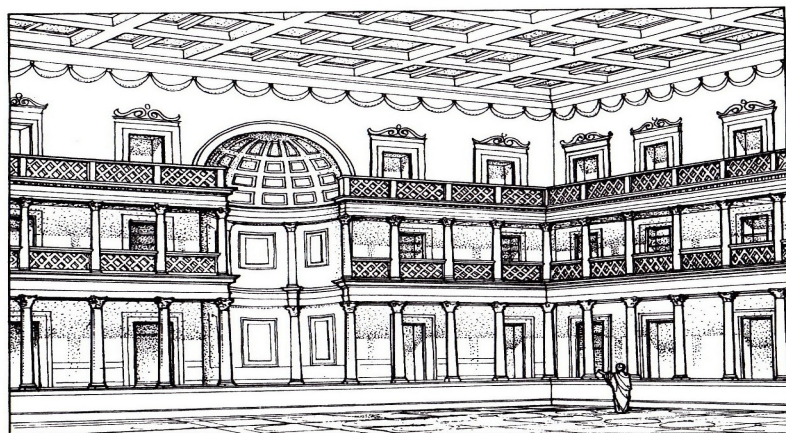
<http://revistas.uned.es/index.php/ETFII/article/view/437>.

264 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*. pp. 119-121.

265 Molt similar segons Rodríguez Cabezas a un *scaenae fons* (nom amb el que es designava el mur o front de l'escena en un teatre romà. Aquests podien estar bellament decorats.) RODRÍGUEZ CABEZAS, Javier (2000). *La biblioteca de Éfeso*. p. 146. Recuperat de <http://revistas.uned.es/index.php/ETFII/article/view/4370>

266 *Sophia, Arete y Episteme* (Σοφία, Αρετε, Επιστημη). Rodríguez Cabezas hi afegeix una quarta, la *Énnoia* (Έννοια) es a dir la intel·ligència. Íbid. p. 148.

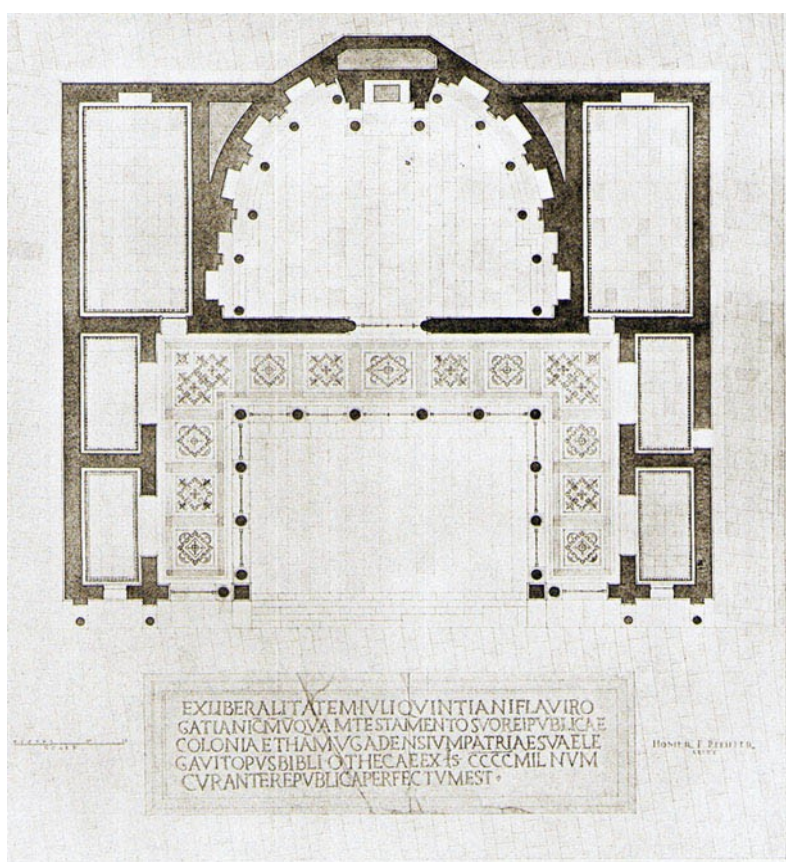
personificadas por Celso y también objetivos que se podían alcanzar mediante los recursos de una biblioteca. El segundo nivel tiene tres edículos, coronados por unos frontones macizos que enmarcan grandes ventanas. El interior es una majestuosa cámara rectangular, de 16,70 m. en sus lados posterior y delantero, y 10,90 m. en sus laterales, equipada según el típico estilo romano, con un ábside para una estatua y nichos para las estanterías. Los nichos median 2,80 m. de alto por 1 m. de ancho y 0,50 m. de profundidad, algo más estrechos que lo habitual, y había tres niveles de nichos. En la pared posterior, el ábside, que prácticamente llegaba hasta el techo, estaba flanqueado en cada nivel por dos nichos, mientras que las paredes laterales tenían, cada una, tres niveles de tres; había, pues, treinta nichos en total, capaces de albergar, según una estimación aproximada, unos 3.000 rollos. Debajo de los nichos del nivel inferior había una repisa de 1 m. de alto por 1,20 m. de ancho; sobre ella descansaban las columnas que sostenían la galería de acceso a los nichos del segundo nivel, cuyas columnas sostenían a su vez las columnas del tercer nivel. El techo era plano y pudo tener un *oculus*, una abertura circular en medio, para añadir más luz. Es evidente que se prestó más atención a la belleza y a la excelencia de la estructura que al tamaño de la colección que albergaba. Lo cual es comprensible los restos del hombre a cuya memoria se erigió descansaban en un monumental sarcófago dentro de una cámara subterránea debajo del ábside. El edificio, además de biblioteca era, un mausoleo.”

Reconstrucció i plànol de la biblioteca-mausoleu de Celsus.
 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*,
 p.120

3.5.7.7. LA BIBLIOTECA DE THAMUGADI

Situada a Algèria i nomenada Patrimoni de la humanitat per la Unesco l'any 1982, la ciutat de Thamugadi (actual Timgad) va ser fundada per l'emperador Trajà a l'any 100 d.C. com a *Colonia Marciana Traiana Thamugadi*.²⁶⁷ Tot i no saber quan va ser edificada (alguns indicis apuntarien al segle III d.C. o inclòs més tard), es coneix l'existència de la biblioteca gràcies a una inscripció trobada pels arqueòlegs en un edifici situat en un dels carrers principals de la ciutat.²⁶⁸ La inscripció mostrava que la biblioteca havia sigut construïda gràcies a la donació econòmica d'un adinerat de la ciutat.²⁶⁹ Com la biblioteca d'Adrià a Atenes, la de Timgad també tenia una única sala.

Restored Plan of Library at Timgad.

Com es pot veure a la il·lustració l'edifici era de forma absidal coronat per una semi cúpula. En el centre de la pared del fons com era habitual hi havia un espai per una estàtua, els nínxols on es situarien les estanteries (quatre nínxols al llarg de cada paret), mesuraven 1,25 metres d'amplada per 0,50 metres de profunditat per 2 metres o més d'altura (aquesta ultima mesura no es pot saber amb seguretat, ja que la part superior de la càmera s'ha perdut). A banda i banda de la sala de la biblioteca si situaven dues sales petites i estretes.²⁷⁰

Plànol de la biblioteca de Thamugadi amb la inscripció que els arqueòlegs van trobar.

http://people.duke.edu/~wj25/uc_web_site/libraries/timgad.html

267 Timgad dins de UNESCO World Heritage Centre <http://whc.unesco.org/en/list/194> [consultat 2 juliol 2016]

268 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*. p. 122.

269 "Ex liberalitate M. Iuli(i) Quintiani Flavi(i) Rogatiani c(larissimae) m(emoriae) v(iri) quam testamento suo Reipublicae Coloniae Thamugadensium patriae suae legavit opus bibliothecae ex sestertium CCCC mil(ibus) num(mum) curarnte Republica perfectum est." Library at Thamugadi (Timgad) http://people.duke.edu/~wj25/uc_web_site/libraries/timgad.html [consultat 2 juliol 2016]

270 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*. p. 122.

3.6. ELS ENCARREGATS DE LES BIBLIOTEQUES DE ROMA

3.6.1. EL CÀRREC DE DIRECTOR DE BIBLIOTEQUES: EL *PROCURATOR BIBLIOTHECARUM*

Gràcies al testimoni deixat per Suetoni hem pogut conèixer el nom de tres antics directors bibliotecaris de la ciutat de Roma. Però *Macer*, i els lliberts Higinius i *Melissus* no són els únics personatges els quals coneixem el seu nom i càrrec bibliotecari. Ens han arribat el nom de molts altres vinculats a les biblioteques de Roma gràcies als epitafis inscrits a les làpides funeràries. Aquests epitafis ens han permès conèixer el nom de dos directors de les biblioteques de Roma des del regnat de Tiberi (14 d.C-37 d.C) fins al de Claudi (41-54 d.C.), i és gràcies a aquests epitafis que sabem també que l'emperador Tiberi va instaurar un nou càrrec administratiu, el càrrec d'administrador (director) de totes les biblioteques de Roma. El primer d'aquests personatges va ser Tiberi Juli Papo, que segons el seu epitafi va ser: amic personal de l'emperador Tiberi i encarregat de totes les biblioteques dels emperadors dels regnats de Tiberi, Calígula i Claudi,²⁷¹ el segon va ser el llibert d'August, Tiberi Claudi Escirto que segons el seu epitafi va arribar a ser *procurator bibliothecarum*.²⁷²

Com hem vist, en aquest capítol les primeres biblioteques públiques de Roma van ser dirigides i administrades en gran majoria per lliberts els quals arribar a ser director d'una biblioteca com *Higinius* (la Palatina) i *Melissus* (l'Octaviana) o de totes les de Roma com Escirto seria segons Casson quasi l'escalafó més alt que podien arribar dins la seva carrera.²⁷³ Més endavant però, ja en temps de Vespasià, l'estructura administrativa va canviar, els nous emperadors van atorgar aquests càrrecs a homes nascuts lliures de classe econòmico-social alta (com el cas del grec Dionís d'Alexandria, home culte de bona família d'Alexandria i director possiblement segons Casson en temps de Vespasià o Tit).²⁷⁴ Aquests càrrecs no serien permanents, si no seria com afirma l'historiador, un escalafó més en el *Cursus Honorum* del personatge per arribar un càrrec molt més important²⁷⁵ (en el cas de Dionís un cop va deixar el càrrec de director de biblioteques va esdevenir Secretari per a Assumptes Grecs).²⁷⁶

271 Íbid. p. 99-100.

272 Gràcies a l'epitafi d'Escirto es va arribar a saber que el títol oficial del càrrec d'administrador de biblioteques era <<*procurator bibliothecarum*>> [director de les biblioteques]. Íbid. p. 100.

273 “El oficio de director estaba cerca de la cúspide; y la dirección de un importante departamento podía ser la cima.” Íbid. p. 100.

274 Íbid. p. 101.

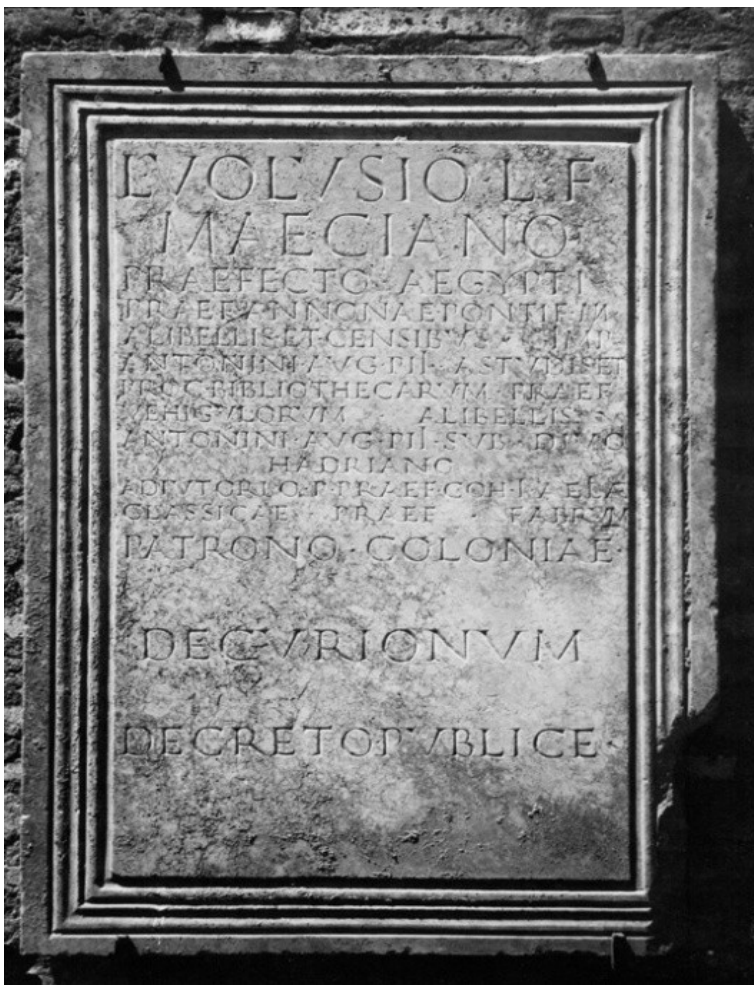
275 “La dirección de las bibliotecas, si bien suponía un buen salario, no era sino un peldaño más de la escala, y un peldaño relativamente bajo”. Íbid. p. 101.

276 Íbid. p. 101.

Altres directors de totes les biblioteques van ser el mateix Suetoni en temps de l'emperador Trajà,²⁷⁷ Valeri Eudemó personatge que va viure en temps d'Adrià (i del qual gran part del seu ascens es va deure segons Casson al favor de l'emperador):²⁷⁸

“Comisionado de Finanzas en Alejandría; Director de las bibliotecas, griegas y latinas; Secretario de la Correspondencia en griego; Procurador de Licia [seguido de la procuración de la procuración de otras seis regiones de Àsia Menor]; Comisionado de Herencias; Procurador de la Provincia de Asia; Procurador de la provincia de Siria; Prefecto de Egipto.”

o *Lucius Volusius Maeciano*, *procurator bibliothecarum* en temps també de l'emperador Adrià.

“*L(ucio) Volusio L(ucii) f(ilio) / Maeciano / Praefecto Aegypti / Praef(ecto) Annonae. Pontif(ici) M(inori) / A Libellis et Censibus imp(eratori) Antonini Aug(usti) Pii. A Studiis et / Proc(uratori) Bibliothecarum. Praef(ecto) Vehiculorum. A Libellis / Antonini Aug(usti) Pii. Sub Divo / Hadriano / Adiutori O(perum) P(ublicum). Praef(ecto) Cohortis I Aeliae / Classicae. Praefecto Fabrum / Patrono coloniae / Decurionum / Decreto Publice*”²⁷⁹

Inscripció honorífica amb el *Cursus Honorum* procedent de la colònia d'Ostia de *Lucius Volusius Maeciano*
<https://superfurrylibrarian.wordpress.com/tag/roman-librarians/>

277 SÜETONI (2003). *Grammairiens et Rhéteurs*. p. XVII.

278 CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*. p. 101.

279 “A Lucio Volusio Meciano, hijo de Lucio, Prefecto de Egipto, Prefecto del Suministro del Grano, Pontífice Menor, Procurador de los Libelos y Censos del emperador Antonino Pío, Procurador Jurisconsulto, Procurador de las Bibliotecas, Procurador del Servicio de Postas, Procurador de los Libelos de Antonino Pío, Supervisor de las obras

3.6.2. ELS TREBALLADORS DE LES BIBLIOTEQUES: ELS *VILICUS* I ELS *A BIBLIOTHECA*

Làpida funerària del decurió *Hymnus Aurelianus* (s. I d.C.), *Vilicus* de la sala llatina de Biblioteca del Pòrtic d'Octavia. Museo della Civiltà Romana.

http://es.museociviltaromana.it/collezioni/percorsi_per_sala/sezioni_tematiche/sala_xlvii_le_biblioteche/epigrafe_del_decurione_imno_aureliano_i_sec_d_c#a

Sota el càrrec de director de les biblioteques, les biblioteques disposaven d'una sèrie de treballadors que atendien cadascun a la seva sala per separat (ja fos la sala llatina o la sala grega, segons el seu domini de la llengua i/o especialització) els diversos serveis dels quals disposava la biblioteca. Podem separar aquests treballadors en dues categories: els *Vilicus* [administradors o supervisors], és a dir els encarregats de manteniment de les sales i els *a Bibliotheca* [personal de biblioteca] és a dir els encarregats dels llibres.²⁸⁰

Per finalitzar, Casson ens cita un últim càrrec de les biblioteques: metge de les biblioteques o *medicus bibliothecis* el qual designat per l'emperador seria l'encarregat de vetllar per la salut de tots els treballadors de totes les biblioteques. Com a exemple de *medicus bibliothecis* tindriem a Tiberi Claudi Himeneo, del qual Casson ens cita l'epitafi.²⁸¹

“Tiberio Claudio Himeneo, liberto de Augusto, médico de las bibliotecas (*medicus bibliothecis*).”

públicas del Divino Adriano, Prefecto de la Cohorte I Aelia Clásica y Prefecto de Ingenieros Militares
Patrono de la Colonia
Dedicado por decreto público de los Decuriones”

Breve historia de los bibliotecarios romanos dins Furry Librarian ~ Bibliotecarios en la Era Pop – Librarians in Pop Age <https://superfurrylibrarian.wordpress.com/tag/roman-librarians/> [consultat 1 juliol 2016]

280 Entre aquests hi hauria els encarregats de buscar i retornar els rotlles a les estanteries, els restauradors que tindrien per funció restaurar els rotlles deteriorats o fets malbé i els escribes que tindrien per funció fer còpies dels rotlles, portar al dia el catàleg,... CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*. pp. 102-103.

281 *Ibid.* p. 103.

4. LA DESTRUCCIÓ DE LA CULTURA

4.1. LA CREMA DE LLIBRES I BIBLIOTEQUES AL LLARG DE LA HISTÒRIA

L'any 612 a.C. un incendi destrueix el palau d'Asurbanipal i la seva biblioteca durant el setge de la ciutat de Nínive, capital del regne,²⁸² el mateix havia passat molts segles abans amb la biblioteca de Nippur, cremada juntament amb el palau reial. A Egipte Amenofis IV / Akenatón destrueix els llibres dels sacerdots d'Amón, un cop mort el faraó els mateixos sacerdots del <<Senyor de Tebes>> es prenen la seva venjança destruint els papirs del palau del faraó i dels temples d'Atón.²⁸³ L'any 1109, els croats després de varis anys de setge a la ciutat, entren a Trípoli i cremen la seva biblioteca,²⁸⁴ al 1526 els otomans destrueixen l'anomenada biblioteca Corviana a Hongria,²⁸⁵ el 24 d'agost de 1814 durant la guerra anglo-estatunidenca (1812-1815) l'exèrcit d'invasió britànic incendia el Capitoli i la biblioteca del Congrés a Washington,²⁸⁶ la nit del 10 de maig de 1933 es cremen públicament milers de llibres en una gran foguera a la Plaça de l'Opera de Berlín,²⁸⁷ el 25 d'agost de 1992 s'incendia la Biblioteca Nacional de Sarajevo durant la guerra de Bòsnia que es crema fins als fonaments,²⁸⁸ l'any 2003 durant la guerra d'Iraq varies biblioteques entre elles la Biblioteca Nacional i l'Arxiu Nacional (el qual és trobava en el mateix edifici que la biblioteca) a Bagdad són saquejades i/o incendiades.²⁸⁹

Per desgràcia la història de la destrucció de les biblioteques es tan llarga com la de les seves construccions (l'altra cara d'una mateixa moneda) i sembla que encara no vol aturar-se. Inculturalitat, heretgia, odi, venjança, destrucció de l'herència i la història d'un poble determinat,... són alguns dels molts motius que ha portat l'home a destruir el seu llegat cultural, motius bàrbars i sense cap sentit. Però potser les destruccions més famoses són les grans destruccions que van patir les biblioteques d'Alexandria que van condemnar a la "reina de les biblioteques del món antic" i la seva filla, la biblioteca del *Serapeum* a la desaparició.

282 POLLASTRON, Lucien X. (2007). *Libros en llamas Historia de la interminable destrucción de bibliotecas*, p. 7.

283 Íbid. p. 13.

284 Íbid. p. 63.

285 Íbid. p. 139.

286 Íbid. p. 157.

287 Íbid. p. 170.

288 Íbid. p. 204.

289 Íbid. pp. 210-211.

4.2. LES DESTRUCCIONS DE LES BIBLIOTEQUES ALEXANDRINES

4.2.1. LA PRIMERA GRAN DESTRUCCIÓ: LA DESTRUCCIÓ DE LA "REINA DE LES BIBLIOTEQUES" DE L'ANTIGUITAT

La primera gran destrucció ha despertat variades opinions i molts dubtes entre els historiadors degut a les diferents versions citades a les fonts antigues.

Aquesta primera gran destrucció es donaria a l'any 47 a.C. dins la Guerra Civil Alexandrina (guerra que va enfrontar Cleòpatra amb el seu germà Ptolomeu pel tron d'Egipte), quan Juli Cèsar va ordenar cremar els vaixells ancorats de la flota enemiga al port de la ciutat.²⁹⁰ L'incendi s'hauria estès per tot el port cremant els llibres que allà és trobaven allà i hauria arribat a la biblioteca destruint sinó tota, una bona part d'ella.²⁹¹

Tot i que autors clàssics com Lucà (39-65 d.C.) o el mateix Juli Cèsar ens citen el gran incendi dels vaixells,²⁹² cap d'ells ens refereix a la crema de llibres i/o de la biblioteca, tampoc ho fa Estrabó (que va viure a Alexandria temps després d'aquest incident, Pollastron culpabilitza aquest silenci a l'autocensura, ja que era un tema en paraules de Pollastron "aun espinoso" pel fet que el record de Cèsar encara era molt present).²⁹³ És Sèneca a la seva obra *De tranquillitate animi* el primer que ens refereix a la crema de llibres a Alexandria (40.000),²⁹⁴ seguit de Plutarc (46-120) a la seva obra *Vida de Cèsar*,²⁹⁵ Aule Geli a la seva obra *Nits Àtiques* (tot i que segons Escolar aquest últim no tindria massa credibilitat), Dió Cass a la seva obra *Història de Roma* (c. 160 – c. 235 d.C.), Amià Marcellí (finals del s. IV d.C) a la seva obra *Història de Roma* ens refereix que 70.000 llibres es van cremar de la Biblioteca del *Serapeum* quan la ciutat va ser saquejada en temps de Juli Cèsar i Pau Orosi (s. V d.C.) a la seva obra *Historia adversus paganos* afirma que es van cremar de forma accidental 40.000 llibres situats a prop de la costa (és a dir, al port).²⁹⁶

290 POLLASTRON, Lucien X. (2007). *Libros en llamas Historia de la interminable destrucción de bibliotecas*, p. 19.

291 ESCOLAR, Hipólito (2001). *La biblioteca de Alejandria*, pp. 111-112.

292 "[César], da orden de arrojar antorchas empapadas de unto de pez contra sus velas a las quillas que se tocan las unas a otras; y no se propagaba perezoso el fuego a lo largo de las amarras de estopa y de las tablas que van derriendiendo brea y al mismo tiempo prendieron los bancos de los remeros y hasta los más alto de los balancines. Ya casi semiabrasada la flota se va hundiendo en el agua, ya nadan enemigos y dardos. Y no sólo a las naves alcanzó el incendio, sino que los edificios próximos al mar con las alargadas llamaradas prendieron el fuego, los vientos notos favorecieron la catástrofe, y la llama, empujada por el torbellino, corrió por las edificaciones no con distinta velocidad que suele deslizarse la estrella fugaz por el etéreo surco, a la vez carente de material e incandescente por sola la atmósfera." [Luc.490.] LUCANO (1978). *Farsalia*, p. 436.

293 ESCOLAR, Hipólito (2001). *La biblioteca de Alejandria*, pp. 112-113 i POLLASTRON, Lucien X. (2007). *Libros en llamas Historia de la interminable destrucción de bibliotecas*, p. 19.

294 Íbid. p. 113.

295 "[el incendio] se propagó de las naves a la célebre Biblioteca, y la consumió" Citat per Escolar a *La biblioteca de Alejandria*. Íbid. p. 114.

296 Íbid. pp. 116-117.

4.2.2. LA SEGONA GRAN DESTRUCCIÓ: LA DESTRUCCIÓ DE LA BIBLIOTECA DEL *SERAPEUM*

De la segona gran destrucció ja n'hem parlat en pàgines anteriors, es tractaria de la destrucció del Temple del *Serapeum* (juntament amb la seva biblioteca) a mans de l'emperador Teodosi I que a finals del segle IV d.C. va decretar un edicte per eradicar l'heretgia en favor del cristianisme. L'edicte va promulgar que no només es destruís el *Serapeum* d'Alexandria sinó que va suposar la destrucció de totes les estàtues i clausura dels temples considerats pagans arreu de l'imperi com el temple de Vesta a Roma i l'anul·lació de festes i espectacles com les Olimpíades.

4.2.3. LA TERCERA GRAN DESTRUCCIÓ: UNA DESTRUCCIÓ ENTRE LLEGENDA I REALITAT

La tercera i última gran destrucció vindria de la mà de l'islam. Alguns historiadors com Escolar veuen en aquesta destrucció una llegenda, una història que es mouria més entre la fantasia que entre la realitat.²⁹⁷

Narrada per l'historiador d'origen àrab Alí ibn al-Kiftí (1172-1248), la història començaria al 640 d.C. quan Egipte és conquerit pel general Amr bin al As en nom del califa Omar i l'islam. A la ciutat d'Alexandria hi vivia un erudit, Joan “el Gramàtic”, el qual va demanar permís al general àrab d'utilitzar els llibres de la biblioteca, el general li va denegar la petició alegant que primer ho havia de consultar amb el califa. Amb aquesta raó Amr li va enviar una carta a Omar. La resposta no es va fer esperar:²⁹⁸

“En cuanto a los libros de los que nos hablaste, si lo que se dice en ellos es conforme al Libro de Dios, el Libro de Dios nos permite ignorarlos, pero si hay algo en ellos contra el Libro, son malos, sea como sea destrúyelos.”

No fa falta que expressem el que va passar amb els llibres. El foc va ser la seva condemna. La història ens diu que van ser repartits entre els *hammam* (banys) de la ciutat i allà utilitzats com a combustible per les calderes.²⁹⁹

297 Íbid. p. 123.

298 Citada per POLLASTRON, Lucien X. (2007). *Libros en llamas. Historia de la interminable destrucción de bibliotecas*, pp. 23-24.

299 Íbid. p. 24.

5. CONCLUSIONS FINALS

De petites sales dins els palaus o temples per conservar senzills documents mercantils, administratius i religiosos en un principi, les biblioteques es convertien amb els segles en gegantes construccions de marbre plenes de llibres i coneixements de tota mena de disciplines, en veritables escoles del saber.

Com hem vist, d'ençà que l'home camina sobre la Terra, ha sentit la necessitat de transmetre els seus pensaments, la seva vida,... de qualsevol manera, a les parets, sobre fusta, sobre ceràmica,... amb símbols, dibuixos,... Amb l'aprenentatge de l'escriptura aquest desig va canviar tornant-se més intens, es va començar a plasmar sobre un senzill suport com és el fang i guardar-lo junt per així conservar-lo pel futur. Les biblioteques han sigut i són la prova de l'interès de l'ésser humà de conservar aquest coneixement i preservar-lo per la posteritat. Però no només això si bé s'ha volgut conservar l'essència de l'ésser humà també molts homes i dones, no només monarques o emperadors han volgut deixar constància del seu pas per aquest món al futur, deixant el seu nom com a impulsors de la creació de biblioteques.

Però les biblioteques van més enllà de sales plenes de llibres, al llarg del treball hem pogut conèixer el món gran i a la vegada complex que les envoltava: el naixement de l'escriptura, la seva mitologia, i la seva ensenyança, aquí hem de recalcar especialment la importància que representava saber llegir i escriure en les societats de l'Orient Pròxim i Egipte (especialment a Egipte si recordem el passatge de les Màximes de *Dwa Khety* on ens diu que el millor ofici era el d'escriba per damunt dels altres), grega i romana on tenir aquests coneixements et diferenciava clarament la teva posició social dins una societat estamental clarament diferenciada, però també dels suports on era gravada, la figura dels bibliotecaris i tots aquells que treballaven dins elles, el naixement dels llibres, els escribes que els copiaven, les llibreries i els llibreters i especialment la importància dels llibres, de trobar bons llibres sense errors, de reunir una bona biblioteca..., és sorprenent els testimonis que afirmen que aquesta tasca era difícil si ho mirem amb els ulls d'ara que en molts casos vas a qualsevol llibreria i jutges els llibres per la portada i pel resum de la contraportada sense importar el text de l'interior si està ben o escrit o amb errades.

Si bé hi ha molts estudis de la història de les biblioteques pocs són dedicats a la seva història més antiga, tot i tenir bones referències en les restes arqueològiques i les fonts clàssiques, no són fàcils de trobar els autors que han estudiat sobre les biblioteques mesopotàmiques on és més efectiu en

alguns casos buscar directament digitalitzat els informes d'excavacions i /o publicacions referents a elles dels arqueòlegs que hi van excavar que autors que les hagin estudiades, el mateix es pot dir de les biblioteques de l'Antic Egipte on la informació és pràcticament inexistent. Tampoc la biblioteca de Pèrgam, tot i ser la gran biblioteca rival d'Alexandria se salva d'aquesta ignorància.

Tot al contrari es pot dir de les biblioteques d'Alexandria, la fascinació que han despertat la “reina de les biblioteques del món antic” i la seva filla, la biblioteca del *Serapeum* ha fet que molts volguessin conèixer les seves històries i això sumat a la popularitat que ha comportat la història de les seves destruccions encara ha refermat la seva ansia de ser estudiades per investigadors i gent de tota mena.

En fi, les biblioteques han canviat molt i molt al llarg dels segles, el que no ha canviat però són els seus valors, la seva força de continuar essent el que sempre han sigut, llocs del saber, cases del coneixement.

Amb aquest treball he volgut donar una mica de llum, un homenatge a aquestes grans institucions que contra tots els avatars imposats pel temps i els homes, són sempre aquí, per molt que intentin silenciar-les, per molt que les destrueixin no ho aconseguiran. Mai! Mentre hi hagi persones que estimin els llibres i el coneixement, les biblioteques sempre seran eternes.

6. BIBLIOGRAFIA I ARTICLES EN LÍNEA

- ALONSO TRONCOSO, Victor (2003). Las primeras bibliotecas de Roma (Romoteca), *Revista General de Información y Documentación*, 1. 37-49. Recuperat de <http://revistas.ucm.es/index.php/RGID/article/view/RGID0303120037A>
- BÁEZ, Fernando (2004): *Historia universal de la destrucción de libros, de las tablillas sumerias a la guerra de Irak*, Barcelona, Ediciones Destino.
- BARBIER, Frédéric (2004). *Storia del libro, Dall' antichità al XX secolo*, Bari, Edizioni Dedalo.
- BÓTTERO, Jean (2004). *Mesopotamia, la escritura, la razón y los dioses*, Madrid, Catedra.
- CALVET, Louis-Jean (2001). *Historia de la escritura*, Barcelona, Editorial Paidós.
- CANFORA, Luciano (1998). *La biblioteca desaparecida*, Gijón, Ediciones Trea.
- CARDONA, Giorgio Raimondo (1994). *Antropología de la escritura*, Barcelona. Gedisa.
- CASSON, Lionel (2001). *Las bibliotecas del mundo antiguo*, Barcelona, Edicions Bellaterra.
- CAVALLO Giuglielmo, La alfabetización en Grecia y Roma dins CASTILLO GÓMEZ, Antonio (2001). *Historia de la cultura escrita*, Gijón, Ediciones Trea.
- CONTE CORTI, Egon Caesar (1958). *Muerte y Resurrección de Pompeya y Herculano*, Barcelona, Destino.
- DESROCHES NOBLECOURT, Christiane (2004). *La mujer en tiempo mde los faraones*. Madrid. Editorial Complutense.
- DUFFUS HARDY, Thomas (1843). *A catalogue of Lords Chancellors, Keepers of the Great Seal, Masters of the Rolls and Principal Officers of The High Court of Chancery*. Recuperat de: <https://books.google.es/books?id=YPJiAAAACAAJ&pg=PA14&dq=masters+of+the+rolls+john+Langton&hl=es&sa=X&ved=0ahUKEwjNhg3rgeXNAhUCthQKHWATC38Q6AEIKjAA#v=onepage&q=masters%20of%20the%20rolls%20john%20Langton&f=false>
- ESCOLAR, Hipólito (1990). *Historia de las Bibliotecas*, Madrid, Fundación Germán RuizPérez.

ESCOLAR, Hipólito (1993). *Historia universal del libro*, Madrid, Fundación Germán RuizPérez.

ESCOLAR, Hipólito (2001). *La Biblioteca de Alejandría*, Madrid. Editorial Gredos.

ESPEJO CALA, Carmen (1998). *Historia de la comunicación escrita*, Alcalá de Guadaíra, Colección Universitaria Ciencias de la información.

FERNANDEZ URIEL, Pilar, RODRIGUÉZ VALCÁRCEL José A. (2006). Julio César y la idea de biblioteca pública en la Roma antigua, *Antigüedad y Cristianismo*, 23. 965-979. Recuperat de <http://revistas.um.es/ayc/article/view/52451>

GAUR, Albertine (1990). *Historia de la Escritura*, Madrid, Fundación Germán RuizPérez.

KLEBERG, Tönnes, Comercio librario y actividad editorial en el Mundo Antiguo dins CAVALLÓ, Guglielmo (1995), *Libros, editoriales y público en el Mundo Antiguo*. Madrid, Alianza Universal.

LOMAS, Francisco Javier (2004). Historia de Roma. Recuperat de: <https://books.google.es/books?id=MCpZmP85ZssC&pg=PA88&dq=Atalo+III&hl=es&sa=X&ved=0ahUKEwijtO33l6nMAhWDqxoKHRALAQYQ6AEIUjAI#v=onepage&q=Atalo%20III&f=false>

LUCANO (1978). *Farsalia*, Madrid, Editora Nacional.

NOAH KRAMER, Samuel (1958). *La historia empieza en Sumer*, Barcelona, editorial Aymá S.A.

PÉREZ Largacha, Antonio, Escritura en el Próximo Oriente dins CASTILLO GÓMEZ, Antonio (2001). *Historia de la cultura escrita*, Gijón, Ediciones Trea.

PLATÓ (1998). *El banquet, Fedre*, Barcelona. Edicions 62.

PLATÓ (2002). *Apologia de Sòcrates, Eutifró i Protàgores*. Barcelona. Edicions 62.

PLINE L'ANCIEN (1956). *Histoire Naturelle, Livre XIII*, Paris, Les Belles Lettres.

PARRA, José Miguel (2011). *La historia empieza en Egipto*, Barcelona, editorial Crítica.

POLLASTRON, Lucien X. (2007). *Libros en llamas. Historia de la interminable destrucción de bibliotecas*, México, Fondo de Cultura Económica.

ROBINS, Gay (1996). *Las mujeres en el Antiguo Egipto*, Madrid, ediciones Akal.

- ROBLEDO CASANOVA, Ildefonso (2005). *La magia de la palabra* dins Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes <http://www.cervantesvirtual.com/obra/la-magia-de-la-palabra-en-egipto-0/>
- RODRÍGUEZ CABEZAS, JAVIER (2000). La biblioteca de Efeso, *Espacio Tiempo y Forma. Serie II, Historia Antigua*, t.13. 141-157. Recuperat de <http://revistas.uned.es/index.php/ETFII/article/view/4370>
- RODRÍGUEZ VALCÁRCEL, José A. (2004). PROCURATOR BIBLIOTHECAE AUGUSTI: Los bibliotecarios del emperador en los inicios de las bibliotecas públicas en Roma, *Anales de Documentación*, nº.7. 231-239. Recuperat de <http://revistas.um.es/analesdoc/article/view/1601>
- RODRÍGUEZ VALCÁRCEL, José A. (2006-2007). Bibliotecas y libros en la Roma del emperador Calígula, *Espacio Tiempo y Forma. Serie II, Historia Antigua*, t.19-20. 195-210. Recuperat de <http://revistas.uned.es/index.php/ETFII/article/view/4451>
- SAGONA, Antonio, ZIMANSKY Paul (2009). *Ancient Turkey*, Abingdon, Oxon [etc.], Routledge.
- SUÉTONE (2003). *Grammairiens et Rhéteurs*, Paris, Les Belles Lettres.
- SUETONI (1966). *Vides dels Dotze Cèsars, vol. I*, Barcelona, Fundació Bernat Metge.
- SUETONI (1968). *Vides dels Dotze Cèsars, vol. III*, Barcelona, Fundació Bernat Metge.
- SUETONI (1969). *Vides dels Dotze Cèsars, vol. IV*, Barcelona, Fundació Bernat Metge.
- SUETONI (1971). *Vides dels Dotze Cèsars, vol. V*, Barcelona, Fundació Bernat Metge.
- SYKES, Percy (2004). A Hystory of Persian. Recuperat de: <https://books.google.es/books?id=62vCM0xEjTkC&pg=PA158&dq=Battle+of+Pelusium&hl=es&sa=X&ved=0ahUKEwicrcb49aDMAhXHExoKHZV4BaQQ6AEIYTAJ#v=onepage&q=Battle%20of%20Pelusium&f=false>
- WYCHERLEY, R. E. (1957). *The Atenian Agora. Volume III, Literary and Epigraphical Testimonia*. Recuperat de <http://agora.ascsa.net/id/agora/publicationpage/agora-3-160>

7. WEBGRAFIA

BnF: L'aventures des écritures: Ecriture cunéiforme. <http://classes.bnf.fr/dossiecr/my-cunei.htm>

[consultat 25 febrer 2016]

BnF: L'aventures des écritures: Ecriture égyptienne. <http://classes.bnf.fr/dossiecr/my-hiero.htm>

[consultat 25 febrer 2016]

EBLA Sito ufficiale della Missione Archeologica italiana in Siria <http://www.ebla.it/index.html>

[consultat 20 de març 2016]

Hattusa: the Hittite Capital, dins de UNESCO World Heritage Centre <http://whc.unesco.org/en/list/377>

[consultat 21 de març 2016]

Research Project: Educational Site. Ancient Texts Relating to the Biblical World

https://www.usc.edu/dept/LAS/wsrp/educational_site/ancient_texts/elamarna.shtml

[consultat 31 de març 2016]

BBC NEWS, *The men who uncovered Assyria*. <http://www.bbc.com/news/magazine-319418>

[consultat 31 de març 2016]

BORGES, Jorge Luis, “Alejandría, 641 A.D.”. Extret de:

<http://www.ciudadseva.com/textos/poesia/ha/borges/641.htm> [consultat 5 d'abril 2016]

LA PALABRA DEL DÍA: FARO. <http://www.fundeu.es/noticia/la-palabra-del-dia-faro-5884/>

[consultat 9 d'abril 2016]

Universitat de Barcelona. OXIRRINC. <http://www.ub.edu/museuvirtual/visita-virtual-oxirrinc/index.php?idi=CA>

[consultat 14 d'abril 2016]

POxy: Oxyrhynchus Online. <http://www.papyrology.ox.ac.uk/POxy/> [consultat 14 d'abril 2016]

CORUPEDIUM (281 BCE) dins Livius.Org Articles on ancient history

<http://www.livius.org/articles/battle/corupedium/>? [consultat 19 d'abril 2016]

Pergamon and its Multi-Layered Cultural Landscape dins de UNESCO World Heritage Centre

<http://whc.unesco.org/en/list/1457/> [consultat 20 abril 2016]

Llei de les Dotze Taules dins enciclopèdia.cat. <http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0022879.xml>

[consulta 29 de abril de 2016]

Ercolano. Le origini: da Herculaneum a Resina, dins CITTÀ DI ERCOLANO, Il portale ufficiale.

<https://www.comune.ercolano.na.it/le-origini> [consultat 5 maig 2016]

Ercolano, Storia degli scavi, dins POMPEII Soprintendenza Pompeii

<http://www.pompeisites.org/Sezione.jsp?titolo=Ercolano&idSezione=13> [consultat 5 maig 2016]

Pompei, Storia degli scavi, dins POMPEII Soprintendenza Pompeii

<http://www.pompeisites.org/Sezione.jsp?titolo=Storia+degli+scavi&idSezione=56>

[consultat 5 maig 2016]

Carl Sagan: la Biblioteca de Alejandría e Hipatia en Cosmos. Un homenaje personal a Carl Sagan

<http://www.bib.uc3m.es/~nogales/csagan.html> [consulta 16 de maig de 2016]

Atzembler dins enciclopèdia.cat. <http://www.enciclopedia.cat/EC-GDLC-e00014272.xml> i *atzembla*

dins enciclopèdia.cat.<http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0081837.xml> [consultat 14 de juny de

2016]

Aulus Gellius, *Attics Nights* dins Perseus Digital Library

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2007.01.0072%3Abook>

[%3D13%3Achapter](http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2007.01.0072%3Abook%3D13%3Achapter) [consultat 25 juny 2016]

Templo de la Paz, dins Mercati di Traiano. Musei dei Fori Imperiali

http://es.mercatiditraiano.it/sede/area_archeologica/tempio_della_pace#c [consultat 25 juny 2016]

Villa Adriana (Tivoli), dins de UNESCO World Heritage Centre <http://whc.unesco.org/en/list/907/>

[consultat 30 juny 2016]

La Villa dins VILLA ADRIANA, Area Archeologica

<http://www.villaadriana.beniculturali.it/index.php?it/8/la-villa> [consultat 30 juny 2016]

La Bibliotheca dins VILLA ADRIANA, Area Archeologica

<http://www.villaadriana.beniculturali.it/index.php?it/184/biblioteche> [consultat 30 juny 2016]

Pausanias, Description of Greece dins Perseus Digital Library

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0160%3Abook%3D1%3Achapter%3D18> [consultat 1 juliol 2016]

Hadrian's library, history dins ΟΔΥΣΣΕΥΣ, Ministry of Culture and Sports. Hellenic Ministry of Culture. http://odysseus.culture.gr/h/3/eh351.jsp?obj_id=2370 [consultat 1 juliol 2016]

Breve historia de los bibliotecarios romanos dins Furry Librarian ~ Bibliotecarios en la Era Pop – Librarians in Pop Age <https://superfurrylibrarian.wordpress.com/tag/roman-librarians/> [consultat 1 juliol 2016]

Masters of the Rolls dins Courts and Tribunals Judiciary <https://www.judiciary.gov.uk/about-the-judiciary/who-are-the-judiciary/judicial-roles/judges/profile-mor/> [consulta 2 juliol 2016]

Timgad dins de UNESCO World Heritage Centre <http://whc.unesco.org/en/list/194> [consultat 2 juliol 2016]

Library at Thamugadi (Timgad)

http://people.duke.edu/~wj25/uc_web_site/libraries/timgad.html [consultat 2 juliol 2016]

8. VIDEOTECA

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA – COURSERA: EGIPTOLOGÍA³⁰⁰

(Primera Edició del Curs Online gratuït d'Egiptologia impartit pels professors de la UaB, Josep Cervelló i José Llull, l'any 2013 a través de la plataforma d'educació virtual gratuïta Coursera)

<https://www.coursera.org/course/egypt>

Video Tema 1.4.a. El cementerio U de Abidos, la tumba U-j y la invención de la escritura en el Valle del Nilo - parte 1

Video Tema 1.4.b. El cementerio U de Abidos, la tumba U-j y la invención de la escritura en el Valle del Nilo - parte 2

Video Tema 3.2. Las escrituras egipcias

³⁰⁰ COURSERA: EGIPTOLOGÍA és un curs que vaig tenir l'oportunitat de fer d'octubre a desembre del 2013 i del qual guardo tots els videos de tots els temaris del programa d'estudis (videos dels quals he extret de tres d'ells la informació citada al treball).